

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER NEGYEDIK ÉVFOLYAM -1993.2.

ANTALL JÓZSEF A KÖZÉP-EURÓPAI KEZDEMÉNYEZÉSRŐL
CSERES TIBOR, DOBAI PÉTER, KUKORELLY ENDRE ÍRÁSA
PÁRIZSBÓL KÖZÉP-EURÓPÁRÓL
EMLÉKEZÉS DONÁTH FERENCRE
A BUDAPESTI VÍGSZÍNHÁZ

TERMÉSZETES VÁLASZTÁS

DEVIZABANKÁRI SZOLGÁLTATÁSAINKKAL

- Nemzetközi kereskedelmi devizalevelezési forgalom bonyolításával, fizetési megbízások teljesítésével
- Bankári tanácsadással
- Kereskedelmi üzletek fölépítésével
- Négy évtizedes kereskedelmi banki tapasztalattal széles körű nemzetközi bankkapcsolati háttérrel
- Biztonsággal és szakszerűséggel

HOZZÁJÁRULUNK ÜZLETI SIKERÉHEZ

Munkatársaink az Ön rendelkezésére állnak.

1821 Budapest, Szent István tér 11., Telefon: 269-0922, Fax: 269-0959, Telex: 22-6941, 22-5106 extr h

TARTALOM

Sárközy Péter: A Közép-európai Kezdeményezés és Magyarország. Beszélgetés Antall József miniszterelnökkel 2

MŰHELYEK

Beke György: A négyszáz éves székely-udvarhelyi gimnázium 10
Kiss Istvánné: A „Mintagimnázium” 12
Zeley László:
„Ne félj, van fejed és van szíved.” Beszélgetés
Teller Edével 16
Murányi Gábor: Visszarabolni Európát?
A Századvég Könyvkiadóról 18

ALAPÍTÁSOK KORA

Molnár Gál Péter:
A Vígyszínház néhány évszáma 22

VÉLEKEDÉSEK

Jacqueline Cheruault-Serper: „Szellemi hazám Közép-Európa.” Beszélgetés Fejtő Ferencsel 29
Deák Ernő:
A magyar nemzetfogalom genezise 34
Stéphane Rosière:
A megfigyelő nyugtalansága 39

PANTEON

Tornai József: Donáth Ferenc imádsága 42

ARCKÉPEK

Papp Gábor Zsigmond: Egy drámaíró évgyűrii Beszélgetés Hubay Miklóssal 44
Sütő András:
Nyitott lélekkel, replikára készen 54
Szabó Lilla: Kassák ma 55
Szabó B. István:
Képes krónika Szabó Istvánról..... 63
Módos Márton: „Ausztriát magam választottam hazámnak”. Beszélgetés Erich Kussbachhal 70

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK

Cseres Tibor: Tíz nap Ilyéssel és Déryvel 73
Dobai Péter: A visegrádi „Quadriga” észak-európai vizitációja 76
Kukorelly Endre: Nem lehet, mivel lehetetlen 80
Rudolf Chmel:
Három szomszéd, három könyv 82

ELFELEJTETT TÁJAK - ELFELEJTETT NÉPEK

A közép-európai horvát kirajzáról (K.Gy.Cs.) ... 85
Peter Tyrán: A burgenlandi horvátok 85

KÖZÉP-EURÓPAI KULTURÁLIS LAPOK EGYESÜLETE

Osztrák ezredforduló - Tallózás a Wiener Journalban 89
Piotr Gruszczyński:
Gondolkodni, kifejezni, építeni 96
Antonio Massimo Calderazzi:
Odüsszeusz és a kérés 98
Eduard Goldstücker: Újévi levél szülőfalumba 101

TALÁLKOZÁSOK

Göncz Árpád: Hosszú távollét után 104
Vásárhelyi Miklós: Nagy utazás 104
Pomogáts Béla: Kolozsvári gondolatok 106
Találkozások olvasóinkkal 108
Számunk szerzői 110
Summary 110

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Fáber András
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Sebes Katalin
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség új címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 122-8840

Az Európai utas Alapítvány megbízásából kiadja a Budapest Press Kft. Felelős kiadó:
A Budapest Press Kft. igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta, az Extra-Hír Kft. és a kiadó
Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél (1462 Budapest, Pf. 779), a hírlapkézbesítő postahivatalokban, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodában (HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-961 162 pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány és a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával készült

Címlapunkon: Budapest, esti panoráma (MTI foto)

A hátsó borítón: Kassák Lajos: Térkonstrukció
Mester Tibor felvétele

Sárközy Péter

A KÖZÉP-EURÓPAI KEZDEMÉNYEZÉS ÉS MAGYARORSZÁG

Beszélgetés Antall József miniszterelnökkel

1993-ban Magyarország tölti be a Közép-európai Kezdeményezés soros elnöki teendőit, és a külügyminiszterek márciusi budapesti találkozója után júliusban rendezik meg a Közép-európai Kezdeményezés tagországainak csúcsertekezletét. Az értekezlet érdemi előkészítésének időszakában kerestük fel Antall József miniszterelnököt, hogy megkérdezzük, miként látja a közép-európai országok együttműködésének a múltját, jelenlegi helyzetét és jövőbeli kilátásait, tudva azt, hogy a szervezet külügyminiszterei előtt az év elején így fogalmazott: „Kelet-Közép-Európa térképeinek némi átrajzolása után a szolidaritás jelentősége nem csökkent, hanem növekedett az új tagok felvételével, egyedül csak a szervezet elnevezését kellett megváltoztatni Közép-európai Kezdeményezésre, nemcsak azért, mert a tagországok számának növekedésével nehézségek támadhatnak az ógörög számolásban, hanem azért is, mert ezzel az elnevezéssel meghatároztuk a regionális szervezet lényegét és céljait.”

- *Miniszterelnök úr! Mint római egyetemi tanárnak alkalmam volt, hogy 1990 augusztus elején ott legyek a velencei San Giorgio Maggiore szigeten, ahol a Palladio által épített kolostor dísztermében a Pentagonale országok miniszterelnökei és külügyminiszterei, a szomszédos könyvtárteremben pedig mi, a régió*

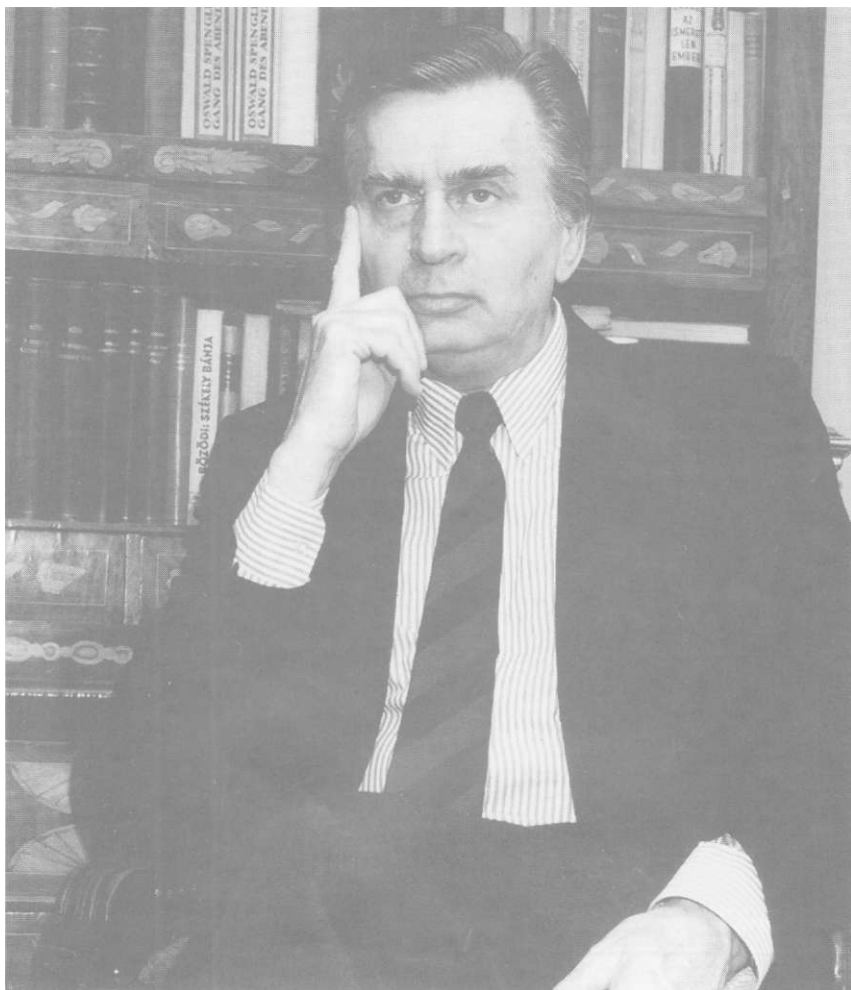
országainak kultúrtörténészei és művészei beszéltek meg a közép-európai együttműködés történeti alapjait és lehetőségeit. Épp ezért az első kérdésem a történész-politikushoz arra vonatkozik, hogy miként látja miniszterelnök úr a Közép-európai Kezdeményezés történeti, geopolitikai létjogosultságát, megalapozottságát?

- Ha történeti szempontból közelítünk a kérdéshez, akkor mindenekelőtt nem feledkezhetünk meg arról, hogy az a térség, amelyet a Közép-európai Kezdeményezés átfog, Európának mindig is jellegzetes törszonalai mentén helyezkedett el a Német-római Császárság, a Bizánci Császárság, majd az Oszmán Birodalom, illetve a kelet-európai térségben megszerveződő Orosz Birodalom között. Máiig komoly probléma, és nemcsak művelődéstörténeti kérdés, hogy hol húzódik a nyugati és a keleti kereszténység, illetve a kereszténység és az iszlám birodalom közötti választóvonal. Ha török szempontból közelítünk a régió történetéhez, akkor egy olyan birodalmat látunk, melynek legnagyobb kiterjedése idején egyik vége Egyiptomban, a másik pedig Magyarországon volt. Így láttak bennünket, és joggal. De keresztény oldalról Európa ott válik el a keleti részekről, ahol az oszmán és az orosz birodalom határai húzódtak, ahol a híres, a pestis ellen felállított „cordon sanitaire” volt, és ott van ma is a keleti és a nyugati kereszténység tö-

részvonala. E vonal mentén kisebb népek élnek, amelyek vagy elfogadták a nagy birodalmak melletti vazallus szerepüket, vagy pedig másutt kerestek támaszt viszonylagos önállóságuk megvédésére. Ezért volt a német birodalom árnyékában, majd később a pánszláv törekvések megakadályozásában igen nagy szerepe ebben a térségben az Itáliához fűződő kapcsolatoknak. Az Anjoukortól kezdve Itália mindig nagy szerepet játszott ebben a térségben, még akkor is, ha nem mindig élt ezzel a lehetőséggel.

- *A Quadrangone, illetve a Pentagonale mozgalomban is épp Itáliáé, Olaszországé volt a kezdeményező szerep.*

- A második világháborút követő évtizedekben egy jó ideig visszaszorult Itália kelet-közép-európai befolyása. Olaszország végeredményben a második világháború vesztes országa volt. Belpolitikai megosztottsága és nehézségei miatt a NATO-ban sem játszott jó darabig meghatározó szerepet. A bonyolult belpolitikai képlet sem tette lehetővé, hogy Olaszország igazi európai politikai szerepet töltsön be. Erre csak azután kerülhetett sor, miután előbb a Nenni-féle Olasz Szocialista Párt, majd később a maga sajátos önállóságát megőrző Olasz Kommunista Párt is szakított a szovjet hűséggel. A gazdaságilag is jelentősen megerősödött Olaszország a nyolcvanas években indította el az Alpok-Adria együttműködést. Ek-

kor ismerték fel az olasz politikusok és gazdasági szakemberek, hogy érdemes kelet felé nyitni, hogy az olasz gazdasági fellendülésnek új piacokra van szüksége, és hogy a nyugat-európai piacok már mind megteltek. Tehát kiléptek több évtizedig tartó elzárkózásukból, és felfedezték maguknak Kelet-Közép-Európát, melyhez részben Észak-Itália is tartozik. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy Észak-Olaszország egyes tartományaiiban máig erősen él a közép-európaiság érzete, a Közép-Európa gondolat. Magam is részt vettem a nyolcvanas évek elején Padovában olyan történelemszongresszuson, amelynek a tárgya épp a Közép-Európa-gondolat és a közép-európai gondolkodás volt. Ott hallottam Trieszt akkori polgármesterétől azt a büszke kijelentést, hogy ő egyszerre érzi magát olasz hazafinak és trieszti lokálpatriótának, vallja a város olasz identitását, de azt is érzi, hogy Trieszt most nem tölti be azt a fontos funkciót,

amelyet hajdan közép-európai kikötőként betölthetett. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a nyolcvanas évekre Olaszországban is megerősödött a Közép-Európára való figyelem, amelynek volt egy politikai és gazdasági vetülete, az Alpok-Adria mozgalom, és egy szellemi-történeti vetülete. A Quadragonale létrehozásával Olaszország nem titkolt szándéka az volt, hogy saját közép-hatalmi pozícióját, befolyását erősítse a közép-európai régióban.

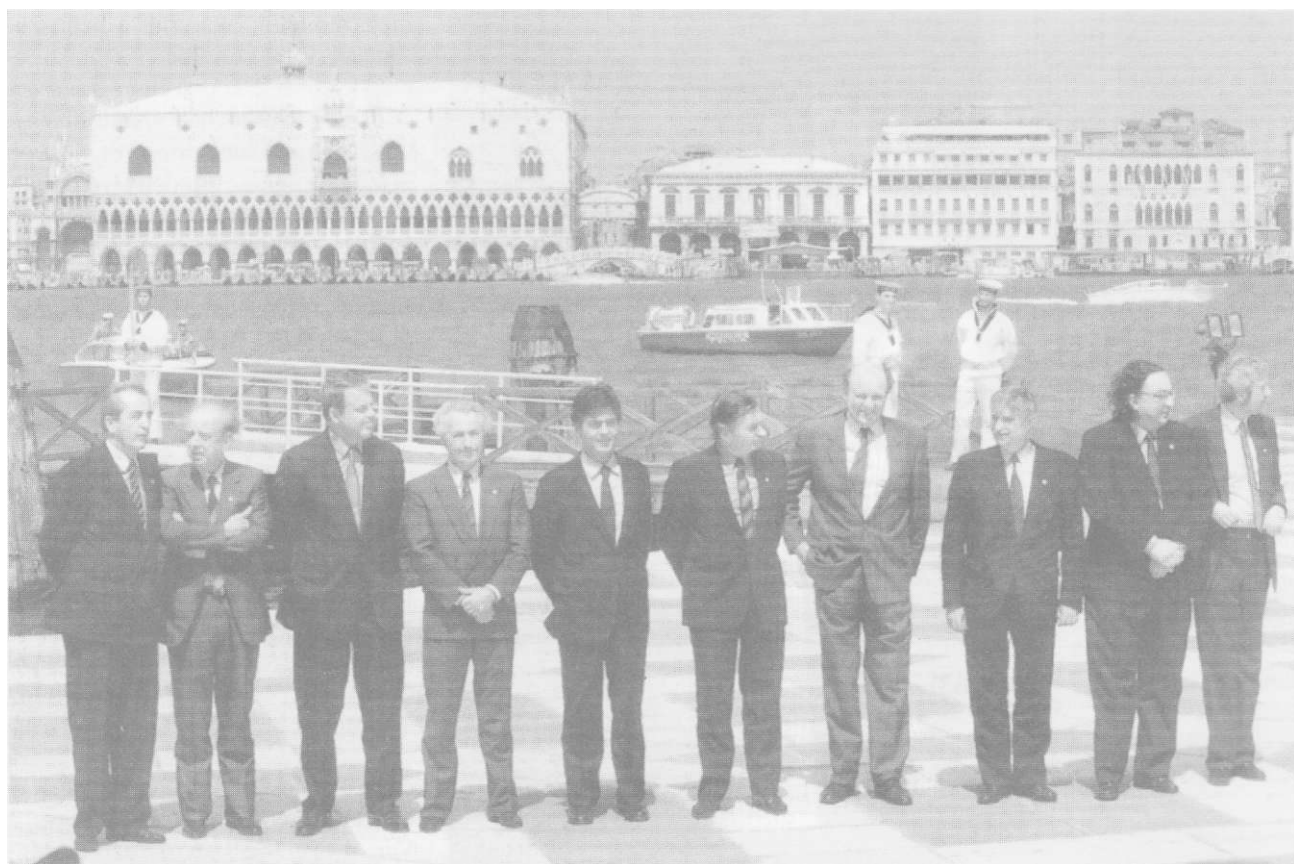
- Az akkori olasz politikusok egyeztették ezeket az elképzeléseiket az akkor még ellenzékben levő magyar politikai erővel, vagy a közép-európai együttműködés gondolatát csak az utolsó pártállami kormányval beszélték meg?

- Akkoriban, 1988-89-ben az volt Magyarországon a szokás, hogy az idelátogató külföldi politikusokat úgynevezett „ellenzéki szafarikra” vitték, melyek során követési fogadásokon, garden partykon, szállodák halljában alkalmuk volt

megszemlélni, akár csak a bennszülöttet, az akkori ellenzéki mozgalmak különféle képviselőit. Ezt a késő-Kádár-korszakban szinte már rituálisan rendezték meg, és nagyon vigyáztak, hogy minden ilyen találkozón ott legyünk mi is, a hazai ellenzék képviselői. Így volt alkalmam találkozni és megbeszéléseket folytatni Kohl kancellárral, Mitterrand elnökkel, Andreotti miniszterelnökkel és több más fontos politikussal. 1989. november 12-én, a Quadragonale megalakulásakor De Michelis olasz külügyminiszter és Martelli miniszterelnök-helyettes találkoztak az akkori ellenzéki magyar pártok vezetőivel, és tájékoztattak minket az olasz külpolitikai elképzelésekről. A Quadragonale tulajdonképpen kísérleti jelleggel indult. Azt kellett kipróbálni, hogy alkalmas-e egy NATO- és EK-ország, mint Olaszország, a semleges és EFTA-tag Ausztria, az el nem kötelezett Jugoszlávia, hogy egy, a Varsói Szerződéshez tartozó országgal, Magyarországgal együttműködjön, elsősorban gazdasági és kulturális téren. Mi ezt igen fontos politikai lépésnek tartottuk azon az úton, amelynek eredményeképp a közép-európai államok, mindenekelőtt a későbbi Visegrádi Hármak kiszakadhattak a Varsói Szerződés és a KGST kötelékeiből, és elindulhattak az európai integráció felé.

- A demokratikusan megválasztott új magyar kormány külpolitikájának egyik törekvése az volt, hogy a közép-európai kezdeményezésekbe minél előbb bevonja a régió más államait, így Csehszlovákiát és Lengyelországot is. Épp ön volt az, miniszterelnök úr, aki az első velencei csúcsértekezleten felvetette Lengyelország felvételének szükségességét. Mégis egy évig kellett várni, míg a Pentagonálból Hexagonale lehetett.

- Havel elnökké választásánál, Csehszlovákia politikai felértékelődésével egy időben vetődött fel, hogy Lengyelországot is szervesen be kell vonni a közép-európai kezdeményezésekbe. De Lengyelország felvétele nem volt könnyű vagy automatikus folyamat. Nem kevesen vélték úgy, hogy Lengyelország

nem jellegzetesen közép-európai, hanem inkább balti ország. Ha földrajzi szempontból vagy ha a tengeri bejárat felől nézzük, akkor lehet, hogy ez igaz, de ha művelődéstörténeti vagy akár gazdaságtörténeti szempontból vizsgáljuk a kérdést, a nyugati, a keresztény kultúrkör oldaláról, akkor teljes képtelenségnek látszik, hogy Lengyelország kimaradjon egy ilyen komplex közép-európai együttműködésből. Általában elmondható, hogy Lengyelország felvételét - a közös kulturális örökség alapján - elsősorban a kereszténydemokrata irányultságú politikusok és politikai erők támogatták.

- A *Quadrangone-Pentagonale* gondolat tulajdonképpen az *Alpok-Adria* regionális, határmenti tartományok együttműködésének ötletéből született, amelyben még részt vett és mindmáig részt vesz Bajorország. 1991-ben pedig a régi Jugoszlávia szétesésével újabb tagországai lettek a Közép-európai Kezdeményezésnek: Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina. Csehország és Szlovákia különválása is tovább szaporítja a tagországok számát, és Macedónia is kérte felvé-

1990. augusztus 1., Velence

telét. Meddig növekedhet és tágulhat ez a közép-európai együttműködés?

- Az *Alpok-Adria* elgondolás kiinduló pillanatában Észak-Olaszországot, Ausztriát, Bajorországot és Magyarországot nyugati megyéit érintette. Ami a politikai szándékot illeti, az eléggé világos volt: a bomló katonai és gazdasági tömbpolitika időszakában helyre kell állítani mindazt, ami még helyreállítható a régi történeti térségekből. Ezért volt igen fontos Trieszt városának kezdeményezése a régi kulturális és gazdasági szerep visszaállítására, hogy ismét fontos „közép-európai kikötő” legyen, és hasonlóképpen volt fontos Bajorország bekapcsolódása az *Alpok-Adria* programba, mert a Bajor Szabad Államnak, amint tudjuk, különleges helyzete van a Német Szövetségi Köztársaságon belül. Tudatosan ápolja kapcsolatait Ausztriával, Észak-Olaszországgal és természetesen a közép-európai régió országaival. Már 1990 júniusában a soproni osztrák-ma-

gyar határmenti csúcstalálkozón Vranitzky kancellárral együtt hangsúlyozottan rámutattunk arra, hogy az akkor még Pentagonalénak nevezett közép-európai együttműködés semmiféleképpen sem jelenthet valamiféle németellenes koalíciót. Ezért nem értek egyet Habsburg Ottó akkori megállapításával, hogy a *Pentagonale*-gondolat „németellenes”. Ez olyan, mintha a *Visegrádi Hármak* megállapodását úgy néznénk, mintha az az 1335-ös *visegrádi Bécs-ellenes egyezmény* felújítása lenne. Szerencsére legkevésbé a németek látják így a közép-európai régió országainak regionális együttműködési politikáját. Mindig is hangsúlyoztuk, hogy a *Pentagonale* „nyitott struktúra”, nem akadályozza, sőt éppenséggel segíti, előrese-gíti az egyes tagországok európai integrációs folyamatba való felzárkózását, kapcsolódását. Ez az együttműködési forma az európai légkör további javítását, a helsinki folyamat erősítését célozta és célozza ma is. Már az 1989-es budapesti dokumentum aláírói is készségüket fejezték ki arra, hogy az egymás közötti gazdasági, tudományos és kul-

turális együttműködéssel, új kezdeményezések megvalósításával hozzájáruljanak az egységes Európa megteremtéséhez, és fokozott felelősséget vállaljanak Európa jövőjéért, kiemelve, hogy az egymás országában élő nemzeti kisebbségek a híd szerepét tölthetik be az egymás közti kapcsolatok fejlesztésében. Nem volt véletlen, hogy az 1990. évi velencei csúcstalálkozóra éppen a helsinki záróokmány aláírásának tizenötödik évfordulóján került sor, és az sem véletlen, hogy a Pentagonale, Hexagonale, illetve most már a Közép-európai Kezdeményezés mindvégig igen nagy figyelmet fordított és fordít az Európai Közösséggel és más regionális szervezetekkel, így a keleti-tengeri és a fekete-tengeri országok együttműködésével való kapcsolattartásra. Igaz, az 1992. márciusi klagenfurti külügyminiszteri értekezlet úgy döntött, hogy egyelőre még nem foglalkozik Belorusszia, Románia és Ukrajna felvételének a gondolatával, de mind Románia, mind Ukrajna és Bulgária is bekapcsolódhat a Közép-európai Kezdeményezés egyes munkacsoportjainak a tevékenységébe. Ugyanakkor rendkívül fontosnak tartom leszögezni, hogy a Közép-európai Kezdeményezésnek pontosan meg kell határoznia azt a kört, amelyből szubregionális területek csatlakozhatnak hozzá. Pontosan meg kell határoznunk, mely országok tartozhatnak bele szervesen ebbe a regionális együttműködésbe, és melyek nem.

Másrészt azt is fontosnak tartjuk kiemelni, hogy ennek a szervezetnek csak olyan tagjai lehetnek, melyek vállalják azokat a normákat, amelyeket az Európai Tanács is meghatároz. Vagyis csakis parlamentáris rendszerek, csak demokratikus országok lehetnek a tagjai, olyan országok, amelyekben megtartják az európai jogrendet, tiszteletben tartják az emberi és a kisebbségi jogokat. Összegezve tehát a Közép-európai Kezdeményezés nem alternatívája sem az Európai Közösségnek, sem a NATO-nak, sem más szervezetnek. Nem olyan államcsoport, mely más államcsoportok ellen szerveződik, hanem az európai integráció szerves részét ké-

pezi. A Közép-európai Kezdeményezésnek változatlanul nagy a létjogosultsága, természetesen nem feledkezve meg arról, hogy a mi politikánk meghatározó eleme továbbra is a NATO-hoz és az Európai Közösséghez való közeledés. E szervezetet úgy tekintjük, mint amelyik ebbe az irányba mutat, ennek az útnak, ennek az átmeneti időnek kiemelkedően fontos szervezete a politikai, a gazdasági és a kulturális együttműködésben is.

Antall József találkozója II. János Pál pápával

- *A múlt év során mintha csökkent volna a Pentagonale-Hexagonale mozgalom dinamizmusa, a Közép-európai Kezdeményezés mintha „parkolópályára” került volna.*

- Az elmúlt három és fél év alatt természetesen jelentősen átalakult, megváltozott az együttműködés jellege. A Quadragonale-Pentagonale kezdeményezésnek nagy újdonsága az volt, hogy megmutatta, miként lehet egymáshoz közelíteni az ellenséges katonai és gazdasági tömbökbe, de ugyanakkor ugyanahhoz a történeti-gazdasági régióhoz tartozó országokat. Ezt az eredeti elképzelést a régióban és a világban végbe ment történelmi fejlemények túlhaladták. A közép-európai államokban a legfontosabb kérdéssé a demokratikus átalakulás véghezvitele vált, másrészt pedig nagybirodalmi kérdések kerültek előtérbe. A német egyesítés és a Szovjetunió felbomlása, Gorbacsov bukása. Ugyanakkor elindult a Balkánon létrehozott

mesterséges állam, Jugoszlávia felbomlása, a jugoszláv válság, amely az eredeti Pentagonale-elképzelést egyszerűen megsemmisítette. Evvel egyidőben más országok, így Csehszlovákia is belső kérdésekkel, Csehország és Szlovákia szétválásával volt elfoglalva, ami hátráltatta ennek az alrégióknak eredményes együttműködését. Ehhez járult, hogy a Közép-európai Kezdeményezés folyamatát elkezdő Olaszországnak is komoly belpolitikai és gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie, és személyi változások is csökkentették az olasz külpolitika korábbi dinamizmusát, hiszen elég, ha arra gondolunk, hogy a Pentagonale-mozgalomban eléggé határozottan érvényesültek De Michelis sajátosan észak-itáliai, velencei színezetű külpolitikai elképzelései, illetve Giulio Andreotti jellegzetesen kereszténydemokrata szellemű Közép-Európa-szemlélete. A Közép-európai Kezdeményezés és általában a történeti alapokon nyugvó regionális együttműködések igazi fontosságát és életképességét az is mutatja, hogy túl tudunk jutni ezen az átmeneti szakaszon. A széthulló Jugoszlávia helyébe új tagországok, Horvátország, Szlovénia és Bosznia-Hercegovina léptek. Jelenleg folyamatban van, hogy Csehszlovákia helyébe jogfolytonossági alapon felvételt nyerjen a két új köztársaság, Csehország és Szlovákia, és Olaszország reaktiválódása is egyre markánsabb lett. 1992 végén az olasz kormány 16 milliárd lírát utalt át az EBRD-nek a Közép-európai Kezdeményezés infrastruktúrájának beruházásainak a segítésére, és az olasz külügyminiszter javaslatot tett a kisebbségi kérdések megvitatására is. A Közép-európai Kezdeményezés tehát, igaz, egy ideig veszített dinamizmusából, de egyáltalán nem bukott meg, hanem csak tisztulási folyamaton ment és megy át. Ez a tisztulási folyamat végleg körvonalazza azokat a kereteket, amelyek között a most létrejött új államok részt vehetnek a Közép-európai Kezdeményezésben. És nagyon hasznos lenne, ha Itália továbbra is fenntartaná kezdeményező szerepét, és megőrizné aktivitását a

A HABSBURG-SZELLEM KÍSÉRT VELENCÉBEN

—A „Duna-Adria” megédesíti a várakozást a közös piaci csatlakozásra —

Részlet az *Európai Utas* 1. számából. Azóta a *Süddeutsche Zeitung* vélekedése is megdőlt

gazdaság és a beruházás területén is ebben a térségben, ami Észak-Olaszország és Trieszt számára is nagyon fontos lenne.

- A kelet-közép-európai térség egy másik sarkalatos problémája a nemzeti kisebbségek helyzete. Ebben a régióban a két világháború utáni országhatárok nem jelentenek egyúttal etnikai határokat. Talán ebben a kérdésben is példaértékű lehet Olaszország, hiszen bár Itália fél évezreden át megosztott volt, és nem létezett mint állam, de mindvégig létezett az olasz nemzet és az olasz nemzeti kultúra, illetve a mai Itáliának van egy olyan térsége, Alto-Adige vagy Dél-Tirol, amely akár példát nyújthat a mi térségünk kisebbségi problémáinak megoldására is.

- Olaszország valóban példaértékű lehet, de jelentős történeti különbségekkel. Olaszország, igaz több évszázadon át nem volt egysé-

ges állam, de mindig is létezett az olasz nemzet. Az Itália különböző részein élő olaszok nem mindig értették és érték egymást, de Dantét mindannyian saját nemzeti költőjüknek tartották és tartják. Az is jellemző az olasz fejlődésre, hogy Itáliában mindig is igen erős volt a városi és a területi autonómia gondolata, az egyes városállamok, Milánó, Firenze, Velence, Nápoly önkormányzati önállóságának érzete, ami elősegíti a másnyelvű kisebbségek autonómiatörekvésének tolerálását is. Természetesen Dél-Tirol (Alto-Adige) teljesen speciális kérdés. Ez részben minket, magyarokat is érint, mert az első világháború után Dél-Tirol elvesztéséért a Magyarországhoz tartozó Burgenland elcsatolásával „kárpótolták” Ausztriát. De Dél-Tirol jelenlegi autonómiája is csak egy hosszú folyamat után valósult meg, amelyet megelőzött egy szintén nem rövid, bombamerénylektől hangos időszak. A kisebbségi jogok jelenlegi érvényesülése nem más, mint egy évszázados területi autonómia modern megfogalmazása és érvényesítése.

A kelet-közép-európai régió nemzetiségi problémái más jellegűek. Itt a fő problémát az jelenti, hogy az államhatárok nem feltétlenül fedik a nemzeti, nemzetiségi határokat, és ennek következtében az egyik nemzet átnyúlik a másik állam területére. Ebben a régióban a XIX. századi törekvés, a nemzetállamok létrehozása, semmiképpen sem valósítható meg a lakosság igen nagy tömegeinek megmozgatása, az emberi és kisebbségi jogok súlyos megsértése nélkül. Aki ezt nem veszi figyelembe, az az etnikai „tisztogatás” útjára léphet, mint ahogy az most is történik a polgárháború sújtotta Bosznia-Hercegovinában, vagy ahogy az történt a második világháború alatt és után az egész közép-kelet-európai térségben. Az etnikai „tisztogatási” kísérletek mellett másik feszültségforrás a kisebbségi területek népességi arányainak megváltoztatása erőszakos módon, illetve az industrializációval járó betelepítésekkel. Így változtak meg a nemzetiségi arányok a szlovákiai városokban, a Bánságban és a Bácskában, és természetesen ez történt Erdélyben is. Az iparosítás következtében vált a részben magyar, részben szász lakosságú Kolozsvár román többségűvé, illetve a korábban színmagyar Marosvásárhely is kétnemzetiségű várossá. Ilyen helyzetben, ilyen folyamatok mellett egyensúlyt teremteni igen nehéz, és itt az indulatok még igen erősek. Macedónia esetében is láthatjuk, hogy még egy állam pusztá elnevezése is milyen emocionális feszültségeket tud okozni.

De azért valamit mégis el kell mondanunk az „Európa hátsó baromfiudvaraként” kezelt térség védelmére, amelynek nemzetiségi problémáit gyakran valamiféle rasszizmusként mutatják be. Szeretném hangsúlyozni, hogy mindez nemcsak valamiféle kelet-közép-európai specialitás. Elég csak a világ legfejlettebb ipari országaira tekinteni, hogy lássuk, ott is milyen éles nemzetiségi feszültségek vannak. Így van ez az Egyesült Államokban is, és nemcsak a fehérek és feketék, hanem a spanyol és az angol nyelvűek, az európaiak és az

A Parlament részlete a Duna felől

ázsiaiak között is és így tovább. Vagy gondoljunk az írországi és a baszkföldi merényletekre. Farizeus a világ, ha csak a kelet-közép-európai feszültségekről beszél. De végük akár Svájcot, ahol példaértékű a nemzetiségek egymás mellett élése. Ugyanakkor ez a demokratikus ország már a második világháború alatt sem engedte be a menekültek tömegeit, és máig is ellenézés van az idegenek és a betelepülni szándékozók iránt.

A közép-európai térségben jelentkező nemzetiségi és kisebbségi kérdés békés megoldását csakis a Helsinkai Alapokmány és a Párizsi Charta tiszteletben tartása és érvényesítése jelentheti, mert ezek kizárják a jelenlegi határok erőszakos megváltoztatásának lehetőségét, de ugyanakkor ennek fejében az emberi jogok mellett kimondják és biztosítják a nemzetiségi kisebbségi jogokat, és a kettőt nem keverik össze. Nem teszik lehetővé, hogy a kisebbségi jogokat egyszerűen összemossák az emberi jogokkal. Igen fontosnak tartjuk, hogy térségünkben érvényesüljön a nemzetek

önrendelkezési joga, de ma már nem beszélhetünk a nemzetek önrendelkezési jogáról anélkül, hogy ennek szerves részeként ne tekintenénk az emberi és a kisebbségi jogok érvényesítését. Ezért fontos, hogy még a Pentagonale keretében létrejött - Magyarország elnökletével - a „kisebbségi ad hoc munkacsoport”, amely egyrészt konferenciát rendezett a horvátországi kisebbségek helyzetéről, másrészt közös javaslatot terjesztett elő a genfi szakértői értekezletre. Igen fontos, hogy a menekültkérdésben is határozott közös állásfoglalás kidolgozásával megakadályozzuk, hogy va-

lamely politikai vezető vérszemet kapva a XX. század végén lakosságkitalakítási akciókkal akarja megoldani az egyes területek etnikai átalakítását.

- *A nemzeti kérdés, a másik nemzet iránti megértés kialakulásában igen nagy szerepe lehet a közös történelmi múlt megismerésének, hogy a fiatalok objektív szemléletű történelmi munkákból ismerhessék meg a közös közép-európai térség történetét. Ezért is fontos a kelet-közép-európai fiatalok nyugati egyetemjárása. Most lehetünk tanúi egy újnemzeti Közép-európai Egyetem létrehozásának. De már a középkortól egészen a XII. századig az olaszországi egyetemek, Bologna és Padova és Róma számítottak a közép-európai katolikus értelmiség egyetemeinek. Miniszterelnök úr, úgy is mint történész és tanár, hogyan látja ezt a kérdést?*

- Abban a tekintetben, hogy a közös történelmi múltunkra vonatkozó elképzeléseinket mennyire tudjuk összhangba hozni, meglehetősen szkeptikus vagyok. Természetesen a kulturális együttműködésnek ebben az irányban kell haladnia, és ki kell használnia minden olyan fórumot, amely alkalmas az egyeztetésre, a kiegyenlítésre. Természetesen ameddig nem minden ország éri el a tudományos tisztességnek azt a színvonalát, mely a tudományos egzaktuság jegyében teszi lehetővé a kutatást, hát elég nehéz koordinálni. Itt nem arról van szó, hogy bizonyos konkrét történelmi eseményeket más-más nemzetek szempontjából írunk le, hanem arról, hogy konkrét tények helyett ne legendákról, mítoszokról kelljen vitatkozni. Ameddig a közös történelmi múltunkban a régészettől kezdve a történelemtudomány írott forrásaiban át nem tudunk konkrét történelmi fogódzókat találni, azaz nem tesszük egzakt tudománnyá a történelmi múlt kutatását, addig igen kevés lehetőségét látom annak, hogy ez a kiegyenlítés érvényesülni tudjon az iskolai oktatásban és a közvéleményben.

Az valóban ideális állapot volt, amikor a nagy európai egyetemeken, Párizsban, Bolognában, Pado-

vában, Rómában, Wittenbergben, Krakkóban együtt tanulhattak a közép-európai térség fiataljai. De ehhez arra is szükség volt, hogy legyen egy közös tudományos nyelv, a latin. Így aztán teljesen mindegy volt, hogy a tudomány iránt érdeklődő fiatal melyik egyetemre iratkozott be, hiszen Krakkótól Bolognáig az oktatás nyelve mindenütt a latin volt. Még a XIX. században sem volt ritka, hogy latin nyelven értekeztek egymással az európai tudósok. Ismerjük például Semmelweis latin nyelvű leveleit, amelyeket egy dublini kollégájához írt. Természetesen arra is gondolnunk kell, hogy milyen nagy volt ezeknek a híres külföldi egyetemeknek az elszívó hatása. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy miközben a magyar fiatalok százai formálódtak Padovában és Bolognában, a magyarországi egyetemalapítások sorra zátonyra futottak, az 1367-es pécsi, az 1405-ös óbudai és az 1467-es pozsonyi egyetemalapítás egyaránt kudarcba fulladt. Így az erdélyi Báthory-egyetemet nem számítva az első hazai egyetemnek tulajdonképpen a Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem számít, mely 1777-ben költözött vissza Budára, majd Pestre. Tehát a magyarok külföldi egyetemjárásának volt egy jó és egy rossz oldala. A jó oldal az volt, hogy ezek az értelmiségiek hazatérve az európai tudományos gondolkodást hozták magukkal és honosították meg hazájukban, másrészt viszont ez elsősorban latin nyelvűséget és egyházi kapcsolatokat jelentett, és bizonyos mértékben akadályozta a hazai nemzeti oktatás fejlődését.

Ha a mai helyzetet nézzük, akkor mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a hazai felsőoktatás, a magyar egyetemek jelenlegi színvonalánál nem rosszabb az európai átlagnál. Sőt, elmondhatjuk, hogy aránylag jó egyetemeink vannak. Ugyanakkor természetesen szükség van arra, hogy az Európa-program keretében minél több magyar fiatal tanulhasson legalább egy fél évig nyugat-európai egyetemeken, illetve hogy minél több külföldi diák ki-

vánjon magyar egyetemeken tanulni. Ennek a legnagyobb akadálya azonban a nyelv, főleg a magyar és olasz egyetemek közötti kapcsolatok felújításában. Sajnos, a magyar egyetemeken, az olasz egyetemekhez hasonlóan, minden tantárgyat csak nemzeti nyelven oktatnak, és még nem elfogadott a skandináv országokban bevett egyetemi gyakorlat, ahol egyes tantárgyakat angol nyelven oktatnak. Ez elsősorban az olaszországi egyetemjárással kapcsolatban okoz problémákat, hiszen az olaszoktatás magyarországi népszerűsége és a magyarországi olasz tanszékek magas színvonal mellett is kevesen kívánják olasz nyelven folytatni egyetemi tanulmányaikat. Amennyiben az olasz egyetemek vissza akarják szerezni hajdani európai szerepüket, akkor újra kell gondolniuk az egyetemi képzés nyelvi feltételeit. Mindenesetre az a cél, hogy minél nagyobb számban tegyünk lehetővé egyetemi hallgatóink számára a külföldi keresztfél-évek látogatását, és ezen a téren a Klebelsberg Kunó által a két világháború közötti korszakban létrehozott nyugat-európai Collegium Hungaricumok gyakorlata ma is példaértékű lehet.

- *1993-94-ben több európai, közép-európai országban, így Magyarországon is politikai, parlamenti választások lesznek. Hogyan látja miniszterelnök úr a Közép-európai Kezdeményezés jövőjét az európai választások után, és ezen belül Magyarországot helyzetét?*

- Az 1993-94-es időszak valóban jelentős lesz az európai politikában, és többen nagy változásokat remélnek tőle. Mi, a magunk részéről örömmel láttuk, hogy Nagy-Britanniában minden előzetes elképzeléssel ellentétben John Major és az angol konzervatív párt győztesen került ki a választási küzdelmekből, Franciaországban a Chirac-Giscard d'Estaing alkotta centripártok földcsuszamlásszerű győzelme a tavaszi választásokon szintén a mi politikai szövetségeseink sikerét jelentette. Olaszország helyzete teljesen speciális, hiszen félévszázados kereszténydemokrata politikai uralom után az olasz belpolitikai életet je-

lenleg egy általános, strukturális válság, a pártszerkezetek átalakulása jellemzi. amelyet még tovább bonyolít a gazdasági helyzet romlása és az úgynevezett kenőpénz-botrány. Az ottani választások egészen speciális helyzetet teremthetnek, amit nem szeretnénk utánozni. Spanyolországban is véget ért egy periódus, a szociáldemokrácia abszolút többsége a népszerű González miniszterelnöksége ellenére, illetve az eddigi néppárti ellenzék megerősödése. Számunkra különösen nagy jelentőségűek lehetnek az 1994 őszi esedékes németországi választások. De úgy gondolom, a német CDU-nak is hasonlóképpen fontos, főleg a kelet-németországi eredményeket illetően, hogy mi fog történni az azt megelőző magyarországi választásokon. De egész Európa sorsát tekintve sem közömbös, hogy végül is milyen előjelű erők kerülnek ki a választásokból győztesen. Egy kereszténydemokrata-konzervatív-liberális trend érvényesül-e majd Európában az ezredfordulón, vagy pedig egy szociáldemokrata típusú. A magam részéről úgy vélem, hogy az európai szociáldemokrácia még nem tudja kellőképpen feldolgozni a kelet-közép-európai átalakulások okozta sokkot és problémákat, és nem hiszem, hogy most időszerű lehetne egy, a második világháborút követő korszakhoz hasonló szociáldemokrata fordulat, vagy akár a szocialista pártok olyan térnyerése, amely a Helmut Schmidt és a Mitterrand alatti korszakot jellemezte. A mi térségünk „átugrott” a szociáldemokrácián, hiszen a kommunista pártok bizonyos mértékben még a demokratikus szocializmus gondolatvilágát is kompromittálták. Pedig úgy vélem, hogy igen nagy szükség lenne ebben a térségben is jól működő, funkciójukat betöltő szociáldemokrata pártokra.

Ami most már a konkrét kérdést illeti - hogy mit várhatunk a magyarországi választásoktól, hogy milyen eredményeket fognak az egyes pártok felmutatni úgy gondolom, hogy mivel a választásokig még egy év van hátra, éppen ezért

igen nehéz megjósolni, hogy melyik politikai párt vagy pártszövetség fog végül is előtérbe kerülni. Addig még előttünk van egy kritikus őszi időszak, a költségvetés beterjesztésének időszaka, amikor is a kormánzatnak és az ellenzéknek együttesen kell biztosítani, hogy az országnak legyen elfogadható költségvetése, azaz az ország kormányozható legyen, és aki ezzel felelőtlenül játszik, bármelyik oldalon is álljon, az vét a stabilitás ellen.

A választási előrejelzésekhez csak egy dolgot szeretnék hozzátenni. 1945 novemberében a háborút követő első szabad választásokon a szovjet katonai megszállás időszakában a Független Kisgazdapárt, amely tulajdonképpen a mai kormánykoalíciónak előképe volt, 57 százalékos eredményt ért el. Negyvenöt év után, 1990-ben a mai kormánykoalíció ugyanilyen arányban győzött. Mindez azt mutatja, hogy Magyarországon mindenek ellenére megmaradt a politikai stabilitás igénye és a középerők súlya. Ezt én most is iránymutatónak tartom. Ezen felül még azt is megemlíteném, hogy egy év igen hosszú idő.

Tehát egy évvel a választások előtt mindenki beszélhet, amit csak akar, de mégiscsak azok a tényezők a lényegesek, amelyek meghatározzák egy nép, egy ország politikai gondolkodását.

- *Miniszterelnök úr, milyennek ítéli a Közép-európai Kezdeményezés jövőjét az 1993-94-es esztendőkre?*

- Mindenekelőtt azt szeretném megállapítani, hogy külpolitikai és biztonságpolitikai kérdésekben a parlamenti pártok között lényegében egyetértés van, ugyanígy a kisebbségi kérdés kezelésében is. Mindannyian minimális célnak tartjuk a Közép-európai Kezdeményezés által megvalósuló regionális együttműködés további fenntartását, amely nemcsak nemzeti érdekünk, hanem egyúttal az egész európai stabilitás egyik feltétele is.

Természetesen a jelen időszakban a Kezdeményezés egyik központi kérdése továbbra is a délszláv válság kezelése marad, amelyben a

volt Jugoszlávia tagországain kívül legközvetlenebbül Magyarország érdekelt, hiszen a háború sújtotta területeken többszázézes magyar kisebbség él és van fenyegetett helyzetben. Egyértelművé kell tenni, hogy mielőbb véget kell vetni a XX. század ezen újabb szégyenletes népiirtásának, és az ezért felelősöket megfelelő fórumon el kell ítélni. Megelégedésünkre szolgál, hogy a Kezdeményezésen belül támogatásra és elfogadásra talált javaslatunk egy kisebbségi konferencia megrendezésére, amelynek dokumentuma példaként szolgálhatna a kisebbségek helyzetének kezelésére.

1993-at igen fontos évnek tekintjük a konkrét gazdasági eredmények megvalósítása szempontjából is. Ehhez kedvező feltételt jelent az olasz kormány által biztosított pénzügyi alap, illetve az osztrák részről kilátásba helyezett támogatás, valamint az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank aktívabb bekapcsolódása a Közép-európai Kezdeményezés munkacsoportjai által kezelt projektek megvalósításába. Végezetül úgy vélem, hogy a Közép-európai Kezdeményezés jövőjét illetően 1993-ban a továbblépést az jelentheti, ha az eddigi gyakorlat pozitív eredményei megőrzése mellett olyan közös kezdeményezések születnek, amelyek a régió sajátosságaira nyomatékosan hívnák fel a világ vezető politikusaival a figyelmét, és a demokratikus folyamatokat erősítve elősegítik a tagállamok és köztük természetesen Magyarország integrálódását, gyorsítják gazdasági átalakulásukat és fejlődésüket.

- *Miniszterelnök úr, nagyon köszönöm, hogy elmondta véleményét a Közép-európai Kezdeményezés történetéről és jelenéről. Egyúttal engedje meg, hogy mint az 1996-os Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus egyik rendezője tisztelettel meghívjam, hogy vegyen részt 1996 szeptemberében a Római Tudományegyetemen tartandó kongresszuson - mint magyar történész és miniszterelnök -, melynek témája nem véletlenül „A magyar kultúra és a kereszténység” lesz.* ■

Beke György

A NÉGYSZÁZÉVES SZÉKELYUDVARHELYI GIMNÁZIUM

Képzelnék el egy „európai utast” a XVIII. század derekán. Viselete semmiben sem különbözik a nyugati nagyvárosok felé tartó vagy onnan haza igyekvő peregrinusokétól. Minden pénzét összerakta, hogy illő ruházatot vásárolhasson magának. Csak az úti engedélye különbözik, diákunk ugyanis hosszas instanciázások árán tudta kiharcolni jogát ahhoz, hogy nyugati főiskolán folytathassa tanulmányait. Hiába végzett kitűnően a marosvásárhelyi kollégiumban, amely tulajdonképpen az emenekült sárospataki iskola örököse, hiába szerezte meg utazásához az erdélyi gubernium engedélyét, Bécsben, a császárvárosban külön pecsétet kellett beütnetnie úti passzusába. Abban az időben mind nehezebbé vált, majd tilos lett az erdélyi fiatalok peregrinálása. És ez a maroszéki parasztfiú mégis el akar jutni Bázalbe, majd onnan tovább Bembe? A leleményesség legalább akkorá bene, mint az égő tudásvágy. A sors meghajlik előtte, miként egy nemzedékkel később Körösi Csoma Sándor konoksága előtt. Bernben szívesen látott diák. Itt is, akár csak más nyugati városokban magyar és szász tanuló fiatalok jóval előbb megalapozták Erdély jó hírét-nevét a tudományok területén. Ha professzorai szülőföldjé felől érdeklődnek, az új berni diák büszkén válaszolja, hogy a Maros partján található Székelyvásárhely küldte őt, mire a tanár uraknak a térképen kell kikeresniük ennek az ismeretlen székely-magyar városnak a nevét.

Hát még mennyire meglepődnek, mikor évek múltán, 1768-ban a jeles diák elbúcsúzik tőlük, és haza indul. Egy levelet vesz elő a zsebéből. Az Erdélyi Főkonzisztorium küldte utána, és ebben a levélben arra kéri Bac-kamadarasi Kis Gergelyt, hogy minél előbb keljen útra, és a szülőföldjén vegye át a megüresedett professzori széket a székelyudvarhelyi református kollégiumban. Kollégium Székelyudvarhelyen? Most még inkább szükség van a földabroszra. Hol is ez a város, alig látszik ki a hegyek, vizek közül. Elkerülük a fő útvonalak. Olyan skóla van ott, amely Nyugaton végzett, jeles tanárokat hívhat meg?

Még hozzá két olyan főgimnázium, feleli a diák. Ahová őt szólítják, a kálvinisták iskolája éppen kilencvennyolc esztendő. De van Székelyudvarhelyen egy régiebb skóla is, a római katolikusoké. Fent a dombtetőn, a templom szomszédságában. Alapításának pontos idejét nem ismerik, de annyi bizonyos, hogy kitűnő elme rakta le az alapjait, Marosvásárhelyi Mészáros Gergely, a jeles humanista tudós, aki a magyar nyelv mestere és fontos művek fordítója. Ő tolmácsolta Canisius katekizmusát, amely magyarul harminc kiadást ért meg - négyet Mészáros professzor úr életében -, ő ültette át magyarra Kempis Tamástól *Krisztus követésé-i*.

Kempis, a németalföldi író, Ágoston-rendi szerzetes, himnuszok, egyháztörténeti művek szerzője? Ekkor értették meg a jó berni professzorok,

hogy európai táj ez az Udvarhely a Kárpátok lábainál, a székelyek pedig a tanulás, a tudás, a művelődés népe. Kis Gergely hozzátehetette ehhez, hogy a hadakozó, határokat védelmező székelyek anyavárosa is egyben, székely ispánok, főkapitányok székhelye a XIV. század elejétől sokáig.

Vegyük át a szót hajdani diákunktól. Mi jóval többet tudhatunk az első székelyudvarhelyi gimnázium történetéről. A trianoni békeparancs után az erdélyi magyarság mohó érdeklődéssel fordult múltja, helyi hagyományai felé. A megmaradás útjára vezethették. Bitay Árpád gyulafehérvári tanár, a jeles műfordító, a kölcsönös megismerés, irodalmi közvetítés tudatos munkása, aki az egyetemes magyar irodalom mindmáig egyetlen könyvét írta meg románul, történelmi nyomozással, a jezsuita rend Firenzében közzétett okiratainak tanulmányozása alapján állapította meg a székelyudvarhelyi iskola alapításának igazi idejét. Így számolt be erről az *Erdélyi Tudósító* 1930. május 18-i számában: „Marosvásárhelyi Gergely alapította meg a mai udvarhelyi rom. kath. főgimnázium első ismert őstét, még pedig olyan lelkesen, hogy mindjárt az első évben (1593) mintegy száz tanulója volt. Mert ha kétségtelen is, hogy az iskola akkori formájában részben a mai elemi iskolát is magában foglalta, a jezsuiták iskolai rendszeréből az is bizonyos, hogy a mai középiskola nagy részét is egyesítette azzal.”

Négy száz esztendő tehát Székelyudvarhely legrégebb iskolája. Elképzelhető, hogy mit jelentett ez az iskola Udvarhelyszékben, egyáltalán a Székelyföldön, ahonnan nem sokkal előbb, a XVI. század közepén indult ki egy lázadás, Pálfalvi Nagy György és Gyepes Ambrus vezetésével, majd ennek leverése után a székelységet megfosztották minden addigi szabadságától, nagy tömegeiben jobbágyorszába süllyesztették. Mi maradt meg lehetőségként? Az iskola jelentette az újbóli felemelkedés lassú, de reményes útját, miként minden kényszerű újakezdés a tanulást helyezi vissza jogaiba.

Mészáros Gergely személye, európai szintű képzettsége a haladás áramába kapcsolta be az iskolát. Egyben mélyen begyökerezett az anyanyelvbe. Természetesen, az Európaszerte uralkodó latinitás mellett, mintegy azt kiegészítendő. Még inkább tudatosult a magyar nyelv fontossága a fiatalabb kálvinista iskolában, hiszen a reformáció az anyanyelvűséget kívánta természetes jogaiba helyezni. Ennek ellenére a protestáns erdélyi iskolákban is századokon át latinul közvetítik a tudományokat. „Krisztus földi országában, vagy a vitézkedő egyházban nemcsak a magasabb tudományokat és idegen nyelveket tanító, hanem nemzeti nyelvű iskolák is szükségesek.” Így áll az *Egyházi kánonok* című összefoglalásban, amelyet részint magyarországi, részint régi erdélyi kánonokból gyűjtött össze

és igazított „a kor kívánatához” Geleji Katona István erdélyi református püspök 1649-ben. E kánonyűjtemény egyik szakaszának címe: *A nemzeti iskolákról*, s egyebek között előírja, hogy nemcsak a fiúk, hanem a leánygyermek számára is nemzeti iskolákat kell létrehozni, „minden városban és faluban, ahol azok jó szerrel létrehozhatók”. Apáczai Csere János ekkor még alig érkezett meg Hollandiába, éppen Geleji Katona püspök segítségével, biztatásával, és majd hét évvel később mondja el határkönek számító székfoglaló beszédét Kolozsváron az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és az anyanyelv fontosságáról az oktatásban.

Székelyudvarhely katolikus főgimnáziumában 1850-ben vezetik be teljességgel az anyanyelvű - magyar - oktatást. Ez nem jelenti azt, hogy addig is nem tanítottak magyarul. Megőrződtek itt egykor használt tankönyvek rajtuk 1790-es évszám és feljegyzés, hogy már akkor oktatták a magyar irodalmat is.

K arnyújtásnyira volt egymástól két testvérintézet, az udvarhelyi katolikus és református középiskola. A két felekezet között nemcsak vetélkedés folyt az idők során, hanem egymás serkentése is. Alighanem ennek is tulajdonítható, hogy a Székelyföldön - a más magyarlakta vidékekhez képest - jóval több a jó néhány évszázados középiskola vagy falusi elemi. Háromszéken Vargyas, Szemerja (ma Sepsiszent-

györgy egyik negyede), Esztelnek, Uzon emlékezik három-négy száz esztendő iskolai évfordulóról. E tanulási versengésnek is köze lehet ahhoz, hogy századunk elején már nem volt olyan székely kisváros, ahol ne működött volna két-három nyomda, és ne adtak volna ki legalább két helyi lapot, egy kormánypártit és egy ellenzékit.

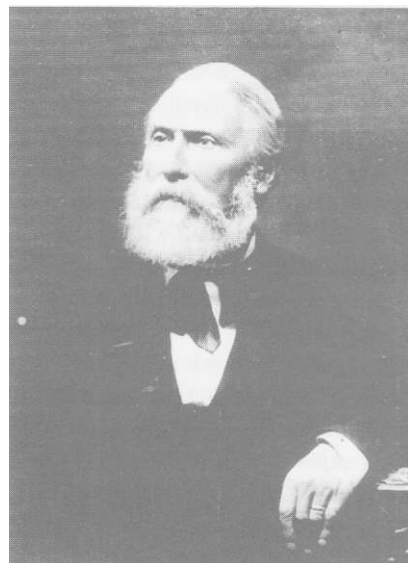
Félretaszítottaságuk a térképen, elzártaságuk a vasúti fővonalától, főbb országutaktól arra serkentette az udvarhelyieket, hogy a tanulásban, szellemi emelkedésben kárpótolják magukat. Ha a tudományos, irodalmi életnek adott alkotók névsorát idézzük, azonnal kitűnik e lustrán, hogy Székelyudvarhely római katolikus főgimnáziuma és református kollégiuma sok hírességet nevelt az egész nemzetnek. A gimnáziumban tanult Baróti Szabó Dávid, Vergiliust fordító költő, aki latin példaképei nyomán elsőnek honosította meg a magyar irodalomban az időmértékes verselést. Itt volt diák báró Orbán Balázs, aki hatkötetes, monumentális műben rögzítette kora ismereteit - a múlt század második felében - az egész Székelyföld, továbbá Torda vidéke és a Barcaság történelméről, földrajzáról, geológiájáról, néprajzáról. Itt járt iskolába a prózairó Petelei István. A gimnázium növendéke volt Benedek Elek. Udvarhelyi vendiák volt az operaénekes Palló Imre, továbbá akadémikusok, művészek, írók egész sora. Ide hozták be szülei a gyermek Tamási Áront, miután suttyó legényke korában addig babrált egy puskával, hogy ellőtte bal kezének hüvelykujját, s ezáltal alkalmatlanná vált a földműves munkára. Az irodalomban mindenkinél szélesebb pásmát szántott a székely népiélet virágos szavú, igaz tartású ábrázolásával.

Most pedig neve ott csillog iskolája homlokzatán. Az 1989-es fordulat után az ocsudás, a saját múlt újbóli nyílt felvállalása az ő nevét választotta védelmük És mellette állnak élő erdélyi irodalmunk olyan nagyjai, mint Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Magyar Lajos. Az udvarhelyi vendiák Farkas Árpád versben köszöntötte iskoláját: „Szárnyat ad, röpít, s mindhalálig őriz / *Alma Mater* - az ember műhelye,„

Kiss Istvánné

*Eötvös József
Trefort Ágoston*

*Kármán Mór
Székely Bertalan rajza*

A „MINTA- GIMNÁZIUM”

*Egy pesti
pedagógiai műhely
története*

A budapesti Trefort utcai gyakorlógimnázium előtörténete az Eötvös József által életre hívott egyetemi tanárképző intézethez kapcsolódott, ennek pedagógiai szakosztályából nőtt ki. Az iskola működését Eötvös József azonban már nem érthette meg, alapítólevelét utóda, Pauler Tivadar miniszter írta alá, és az első tanév tényleges beindulás idején, 1872-ben már Trefort Ágoston volt a közoktatásügy első embere.

A középiskolai tanárképzés szolgálatában álló, az egyetemi képzéshez kapcsolódó, de szervezetenként önálló gyakorlógimnázium nemcsak magyar, de európai viszonylatban is teljesen újszerű intézmény volt. Létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a magyar nevelésügy egyik legjelentősebb újkori képviselőjének, Eötvös József pártfogoltjának, Kármán Mórnak. Az általa még 1871 őszén kidolgozott szervezeti javaslat a gyakorlati tanárképzés Magna Chartájának tekinthető. Kármán olyan szerepet szánt a gyakorlóiskolának a tanárképzésben, mint aminőt az orvosképzésben a klinikák betöltenek: középiskola és tanárképző intézmény volt egyben. Kármán olyan eleven szellemű alkotóműhelynek tekintette a gyakorlógimnáziumot, mely a mintaszerű iskolai élet megteremtésével, az onnan kikerülő tanárjelöltek révén fejlesztőleg képes hatni az ország többi középiskolájára is. Innen a Trefort utcai iskola nevének nem hivatalos, de hosszú időn át közismert változata: a „Minta” vagy a „minta-gimnázium” elnevezés.

A tanárjelöltek az egyetemi - és azal párhuzamos tanárképző-intézeti - stúdió elvégzése után kerültek a gyakorlóiskolába, sokuknak addigra már doktorátusuk is volt. A gyakorlati képzés egy évig tartott. A jelöltek előbb hosszabb ideig hospitáltak, majd vezetőtanáraik irányításával maguk is önállóan tanítottak több héten át. Minden héten (hagyományosan szerdán) sor került egy-egy bemutató tanításra, melyen az egész tanári kar és valamennyi tanárjelölt részt vett. A gyakorlatban tapasztaltakat a szigorú rendszerességgel megtartott módszertani értekezleteken dolgozták föl.

Rendkívül igényes intellektuális légköre, „az igazi szellemi élet lendülete” magával ragadta a friss benyomásokra fogékony ifjú tanárjelölteket. A századfordulóra már közülük került ki a gyakorlóiskola igazgatóinak és vezetőtanári gárdájának, a pedagógiai tudományok ha-

zai művelőinek, valamint az egész tanügyi irányításnak legjava. Elég, ha csak Fináczy Emő, Nagy László, Arany Dániel, Beke Manó, Kürschák József nevét említjük. Az 1904/05. tanévben magyar-német szakos tanárjelöltként volt jelen Kodály Zoltán. Az 1895-ben megalapított Eötvös-kollégium egymást követő igazgatói: Bartoniek Géza, Gombocz Zoltán, Szabó Miklós, később Keresztury Dezső, ugyancsak a Kármán munkásságához kapcsolódó gyakorlóiskolában szereztek tanítási tapasztalatot. A XX. század első évtizedében már alig volt olyan jelentős állami vagy felekezeti középiskola Magyarországon, melynek igazgatója vagy szakmailag rangos tanára ne került volna fiatalabb éveiben valamilyen kapcsolatba a

tak. A polgárosodó Magyarországon azonban a gyakorlóiskola a minőségi képzés intézményévé vált.

Az iskola alapítását megerősítő miniszteri okirat hús főben maximálta az induló osztályok létszámát: „nehogy az oktatásnak az egyéni tulajdonságokhoz mért alkalmazása meg legyen nehezítve azon időben, midőn a kezdő tanárnak hozzá szoknia, annak módját alkalmaznia kell”. A növekvő érdeklődés nyomására az alacsony létszámok nem voltak tarthatók, rövidesen elérték az osztályonkénti 35-40 főt. Az 1890-es évektől pedig a beiratkozásra vonatkozó tájékoztatókban évről-évre visszatérően ezt olvashatjuk: „új tanuló csak abban az esetben vétetik fel, ha az intézet valamelyik tagja, régi vagy már be-

gyakorlógimnáziummal. (Közéjük tartozott Békefi Remig, a zirci ciszterciek apátja, a pesti evangélikus gimnáziumból Mikola Sándor és Rátz László.) A két világháború közötti időszak itt gyakorló jelöltjei közül elég, ha csak kiragadott példaként Bay Zoltán, Szerb Antal. Trencsényi-Waldapfel Imre, Vermes Miklós, Hájós György, Kosáry Domokos, Devecseri Gábor nevét említjük.

A kezdet kezdetekor a gyakorlóiskola ellenzői azt jósolták, „egy szál nem sok, de annyi tanítványa sem lesz”. Arra utaltak, hogy a híres német pedagógusnak, Zillernek a lipcsei gyakorlóiskolája, (melynek munkájában a fiatal Kármán is közreműködött) népiskolai jellegű jótékonyági intézet volt, ahol szegény árva gyerekekről gondoskod-

Fizikai gyakorlatok a század elején

jegyzett új tanulójának a távozása által a meghatározott számig üresedés támad”. Az első évtizedekben nem volt ritka eset, hogy az iskolához ragaszkodó szülők inkább kihagyták gyerekükkel egy évet a bejutás érdekében. Az értesítőkben kitűnik, hogy gyakran jártak egy osztályba olyan testvérek, akik között egy vagy több év korkülönbség volt.

A Minta tanulóinak elsősorban a művelt középosztályokból származtak. Életforma, kulturális hagyományok és felekezeti megoszlás szerint a hazai középrétegeknek két nagy csoportjából kerültek ki: a nemesi vagy polgári

A BUDAPESTI M. KIR. KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZŐ INTÉZETI GYAKORLÓ FOGIMNÁZIUM VIII. OSZTÁLYAI 1924-25 ÉVBEN

A Budapesti M. Kir. All. Középiskolai Tanárképző Intézet

gyakorló középiskolájának

érettségített növendékei.

1930

1931

Érettségi tablókép 1925-ből. A tanulók között a jobb felső sorban Teller Ede

eredetű, jórészt közalkalmazotti rétegekből, valamint a zsidó középpolgársághoz tartozó, zömében szabadpályás értelmiségből. Arisztokrata és pénztőkés családok gyermekei is előfordultak, de ők inkább magántanulók. Az osztálynévsorokat olvasva számos olyan családnévre bukkanhatunk, amelyek képviselőket, politikusokat, törvényhatósági tagokat, könyvkiadókat jeleznek (Lónyay, Pulszky, Gorove, Rottenbiller, Bittó, Wlassics, Wekerle, Ráth, Emich stb.). Egyetemi és főiskolai tanárok iratták gyermekeiket a gyakorlóiskolába, így Alexander Bernát, Goldziher Ignác, König Gy-

nulók szociális háttérében alapvető változások nem - de bizonyos eltérések megfigyelhetők. Nőtt az alkalmazotti rétegek aránya, mert a kormányzat a közalkalmazottak gyermekeit tandíjkezdményben részesítette, és részükre különböző ösztöndíjakat alapított. A keresztény nemzeti kurzus időszakában felerősödött a felekezeti iskolák presztízse, ami bizonyos elszívó hatást fejtett ki. Nagyobb változást az 1938-tól bevezetett zsidótörvények hoztak, az izraelita vallású (sőt származású) tanulók száma erősen lecsökkent, ami elsősorban a gimnázium alsó évfolyamain éreztette azonnali hatását.

Igazgatói és tanárai a legkiválóbbak közül kerültek ki. Az alapítók között volt Kármán Mór mellett Bartal Antal, Heinrich Gusz-

kációik. szakmai-tudományos közéleti tevékenységük révén országosan ismertté váltak.

Kármán Mór nemcsak a gyakorlati tanárképzés modelljének a kialakításában, de a gyakorlóiskola egész pedagógiai értékrendjének a meghatározásában is igen fontos szerepet játszott. Didaktikai elvei, pedagógiai eszményei hosszú évtizedeken át meghatározták „a Trefort” szellemét. Kármán Tódor (Kármán Mór fia), a világhírűvé vált magyar fizikus és felfaláló írta önéletrajzi könyvében: „Sohasem memorizáltunk szabályokat könyvből. Ehelyett magunk próbáltuk kialakítani őket. Azt hiszem, ez jó nevelési rendszer, mert véleményem szerint az, hogy az iskolában hogyan tanuljuk meg a gondolkodás elemeit, meghatározza későbbi intellektuális képességeinket. Az én esetemben a Minta szilárd alapot adott az inductív gondolkodás számára, azaz arra, hogy specifikus példákból általános szabályokat vezessék le.

A gyakorlógimnázium növendékei közül Kármán Tódoron kívül is számos kiváló tudós, feltaláló, művész, értelmiségi szakember került ki. Itt csak a legismertebbek rövid számbavételével próbálkozunk. Az első világháború előtti időszakban az iskola növendéke volt Apáthy István, a kolozsvári egyetem neves professzora, Heim Pál gyermekgyógyász, Kandó Kálmán, Polányi Károly és Polányi Mihály, Rusznyák István orvosprofesszor, Szilasi Vilmos filozófus, Vámbéry Ruzstem jogász, Waldbauer Imre zeneművész.

Az első világháború utáni időszakban az iskola növendékei közé tartozott Ignotus Pál, Sebestyén György (Georg Sebastian) karnagy, az Angliában híressé vált közgazdászok: Balog Tamás és Káldor Miklós, az atomfizikus Teller Ede, a fizikokémikus Kürti Miklós, az MTA elnökei közül Erdey-Gruz Tibor és Kosáry Domokos, továbbá számos Kossuth-díjas tudós és művész.

Liberalizmus, humanizmus, a tanuló szeretete és irántuk érzett felelősség, kölcsönös bizalom tanár és diák között, az egyetemes és a nemzeti kultúra értékeinek megismertetése és ápolása: ezek voltak azok az alapelvek, melyek kezdettől fogva meghatározták az iskola pedagógiai légkörét, és aminek értékes hagyományai továbbéltek a diktatúrák időszakában is, meggátolva a szélsőséges ideológiák és magatartásformák térhódítását. ■

la, Vámbéry Ármin vagy az alkotóművészek közül Benczúr Gyula, Szinyei Merse Pál és később Bartók Béla. Természetesen oda járatták fiaikat az iskola tanárai is (Kármán, Staub, Badics, Waldapfel, Négyesy stb.).

A növendékek többségét a katolikusok tették ki, a protestánsok száma elenyésző volt. Körülbelül egyharmad arányban voltak jelen az izraelita vallású tanulók. Az iskola liberális szellemiségéből adódóan példászerűen érvényesült a felekezeti türelem. A két világháború közötti időszakban a ta-

Négyesy László tanítványaival a század elején

táv. Staub Móric, Lutter János. Néhány éven belül a testület kiegészült Volf Györggyel, Marczali Henrikkel, Gyomay Gyulával, Csengeri Jánossal és Geréb Józseffel. Az első tanárnemzedékek tagjai közé sorolható a továbbiakban Négyesy László, Badics Ferenc, Pályi Sándor, Beke Manó, Szabó Péter és Szijártó Miklós. A két világháború közötti időszakban Alszeghy Zsolt, Papp Ferenc, Gombos F. Albin, Dékány István, Petrich Béla, Bárczi Géza, Kerescényi Dezső és id. Zibolen Endre igazgató tartoztak a tanári kar azon tagjai közé, akik publi-

Érettségi tablókép 1931-ből. A tanulók között a bal felső sorban Kosáry Domokos

„NE FÉLJ, VAN FEJED ÉS VAN SZÍVED”

Beszélgetés a 85 éves Teller Edével

Zeley: *Teller professzor úr, ön majdnem egyidős a századdal, hiszen 1908-ban született Budapesten. Sok mindent látott, sok minderről átélt és rengeteget tett az emberiségért. Hogyan ítéli meg ön az ember és a tudomány viszonyát ebben a borzasztó, kusza XX. században?*

Teller: Én nem mondanám, hogy a XX. század borzasztó volt. Borzasztó dolgok történtek más századokban is: a magyaroknak ott volt a török, tatár. Sok minden borzasztó történt ebben a században, a tudományban meg sok nagyszerű dolog, de az itt történt legérdekesebb dolgokról a legtöbb ember nem tud. Az értelmiség sem tud róla. A múlt: tény. A jövő: lehetőség. Én valami nagyon reálisról beszélek, az emberi szempontokról. Olyasmiről beszélek, mint a szabad akarat, arról beszélek, hogy igenis van szabad akarat, hogy a jövő bizonytalan. Bizonytalan, és ebből a szempontból kell megközelíteni, és én ezt a hazai hallgatóságnak különösen a lelkére akarom kötni, mert azt hiszem, minálunk odahaza, Budapesten több megértésre számíthatnak az ilyen dolgok, eszmék, amik már nagyon régiek, de még mindig újak a világ legtöbb részén.

Zeley: *Professzor úr, ha a jövő bizonytalanságára figyelmeztet, van itt egy kérdés, amin nem tudok túllépni. Mégpedig az élet és az elmúlás viszonya, és ez fölveti az Istenben való hit kérdését is.*

Teller: Ez nehéz kérdés. Túlvilág, Isten. Több válaszom van. Én zsidó vagyok. A zsidó vallásban a túlvilágnak praktikusán nincs szerepe. Nincs arról szó, ha rosszul viselkedem, ak-

kor a túlvilágban megbüntetnek. Amint én értem, a zsidó vallás azt mondja: higgyél Istenben, ne beszélj az Istenről, de tedd meg az Isten akaratát. És az Isten akarat az, hogy a helyeset tedd. És persze a zsidó valláson belül nagy különbségek vannak abban, hogy a törvényeket hogy kell értelmezni, de abban nem, hogy van-e Isten, abban nem, hogy van-e túlvilág, hanem csak abban, hogy a törvényeknek valójában mi az értelmük. Esetről esetre. És nincsenek szentek, de vannak emberek, akik az igaz, a helyes cselekedetet gyakorolják.

Ez az egyik megoldás. Van egy másik: a munkám egy tudós munkája volt, és a tudósoknak nem az a dolga, hogy arról beszéljen, amit nem értett meg teljesen. Ha van valami, amit nem értettem, az a Jóisten. Mint tudósoknak nem szabad, nem lehet róla beszélnem, és most hozzá akarok szólni a dolog lényegéhez. Hinni, hogy van egy gondviselő Isten, valaki, aki mindenütt ott van, aki mindennek értelmet ad, hogy még annak is, ami úgy látszik, teljesen értelmetlen és kegyetlen, annak is valamilyen módon értelme van; aki az embert végeredményben támogatja, és akinek a birodalmába halhatatlanul bejuthatunk: hogy ezt jó lenne hinni, azt én pontosan olyan jól tudom, mint az emberek milliárdjai.

Zeley: *Idézek egy önhöz szóló tipikus levelet, amelyben az áll, hogy „Teller professzor a rációt, az értelmet helyezi mindennek fölé, ugyanakkor mért van az - véleménye szerint -, hogy a világunk tele van misztikus, irracionális mozzanatokkal?”*

Teller: Mi itt, emberek, mindig is csak egy kis értelemmel éltünk. Kévs értelemmel és sok érzelemmel. Sok indulattal. Sok irracionális elemmel: valamennyien meghalunk, vala-

mennyien tudjuk, hogy van a szenvedésnek egy foka, amit a legerősebb ember sem bír ki. Talán szerencsések leszünk, és a saját életünkben el tudjuk kerülni a legrosszabbakat, de a szenvedést akkor is észre kell hogy vegyük magunk körül. Mi egyszerűen nem vagyunk és soha sem voltunk racionális lények. Ahogy az emberi nem halad, ahogy a többi élőlénytől egyre jobban elkülönül, a racionális elemnek, azt hiszem, nőnie kell, és a történelem megfigyeléséből úgy látom, hogy a racionális elem igenis nő, de azért az én életemben, akárkinék az életében szükség van valamilyen egyensúlyra az értelem és - hogy a nevéen nevezzem - az ösztön között. Talán a nagyapámtól tanultam meg ezt, akinek egyszer panaszkodtam, hogy én félek a jövőtől - akkor, azt hiszem, tizenhat éves voltam, és ez Pesten történt -, és a nagyapám azt mondta nekem nagyon röviden: „Ne félj, van fejed, és van szíved.” Pontosan ezt mondta. Ha megengedi, elmondom egyik versem utolsó sorait:

tudni, hogy nincsen cél,
tudni, hogy nincs Isten,
félteni, hogy talán még
igazság sincsen,
tudni, az ész rövid,
az akarat gyenge,
hogy rá vagyok bízva
a vak véletlenre,
és makacs reménnyel,
mégis, mégis hinni,
hogy amit csinálók,
az nem lehet semmi.

Zeley: *Professzor úr, manapság nincs beszélgetés, amelyben szó ne esne a politikáról is. Kelet-Európában és Kelet-Közép-Európában olyan társadalmi mozgások indultak meg, amelyek reményeink szerint a demokrácia felé mutatnak.*

Teller: A demokrácia, az egy új és

nagy és nagyszerű fölfedezés. Új, nagy és nagyszerű és tökéletlen.

Zeley: *Tökéletlen?*

Teller: Mindenütt tökéletlen. Fejlődésben van. A görögök szerinti demokrácia egy kisebbség uralma volt, támogatva nagyszámú rabszolgától, akiknek a politikában nem volt szavuk. Ebben a hihetetlen bonyolult dologban, a politikában korábban nem volt példa erre a csodálatos kísérletre, a demokráciára. Az amerikai forradalomnak az volt az egyik fő teljesítménye, hogy kimondta: az állam rossz, az állam szükségeses...

Zeley: *Szükséges rossz...*

Teller: ... de mert rossz, azért vegyünk az államból olyan keveset, amennyit csak lehet, és bízunk az egyénre olyan sokat, amennyit csak

nek, abban nincs semmi meglepő. Erre a verekedésre szükség van, hogy az együttműködés fölött működjön a kritika is, ezek az ellentmondások mind ott vannak Magyarországon, és nélkülkük remény sincs; de ha Magyarország a nagy problémákban segíteni tud magán, ha lassan is, de türelemmel megteszi ezt, ha a magyar emberek ráeszmélnek, lehetőleg mindegyikük, hogy valahogy hozzájárulhatnak a saját előrehaladásukhoz és mindenki előrehaladásához, akkor Magyarország elérheti azt, hogy a demokráciák között első helyen legyen. Mert az első hely nem azé, akinek legjobban megy, hanem azé, aki a legnagyobb csodákat műveli. És itt hadd emlékezzem kora fiatalságomból egy versre, az egyik kedvenc versemre, ami talán megmutatja, hogy én sem vagyok teljesen racionális, mert Vörösmartynek ez a költeménye egy nem éppen racionális eszközről beszél, a borról, és az utolsó strófa ezt mondja:

S ha bánat és a bor
Agyadban frigyre lép,
S lassanként földerül
Az életpuszta kép,
Gondolj merészet és nagyot,
És tedd rá éltedet:
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.

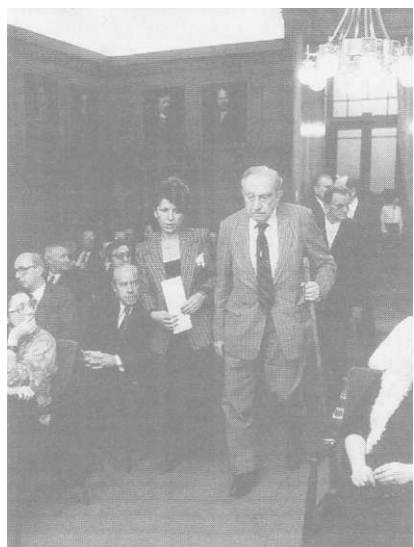
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
De amíg áll, és amíg él,
Ront vagy javít, de nem henyél.

Zeley: *Amikor először jártam ön-nél. 1987-ben, félve az ön itthoni híretől, eszembe sem jutott megkérdezni, mikor jön haza Magyarországra. Mit jelent az ön számára a kapcsolat egykori szülőföldjével?*

Teller: Először is azt jelenti, hogy az emberek magyarul beszélnek. Az én szempontomból más nyelv nincs. Ülök egy amerikai repülőgépen, hát az a kislány, az utaskísérő megkérdezi angolul, honnan van ez a szép különös kiejtésem, és én megmondom neki: Magyarországról. Amerikában az a szép, hogy ők megbecsülik, ha valaki az angolt rosszul ejti ki, mert megértették, hogy az embereknek különbözőeknek kell lenniük. Én magyar vagyok, és magyarságomat úgy fogják fel, hogy olyan szempontból is láttam a világot, amely nem amerikai. Amikor pedig hazajöttem látogatóba, hazajöttem dolgozni, nagy örömmel

**Gadányi György felvételei
1991. január 23-án a budapesti
Műszaki Egyetemen, Teller Ede
díszdoktorrá avatásán
készültek**

meg tudunk valósítani, keresztül tudunk vinni ebből. És ez a forradalom az évtizedek és évszázadok során keresztül is vitte azt, amit így helyesen eltervezett. Kelet-Európában a demokrácia előtt új lehetőség nyílt, és amennyire én látom, a magyar politikus megállja a helyét. Hogy kemény, olykor kegyetlen viták folynak, hogy még igazságtalan érvek is felmerül-

VISSZARABOLNI EURÓPÁT?

A Századvég Könyvkiadóról

láttam, hogy nem mi vagyunk az egyetlenek, a feleségem és én, akik magyarul beszélünk, akik magyar hibákat követnek el, még sokan teszik ezt. És azt látom, hogy a magyar hazám ma sokat gondolkozik a jövőn. Ezt jórészt itthon tanultam, hogy ennek így is kell lennie, és ma ez még inkább igaz Magyarországon, mint ahogy az volt több mint hatvan évvel ezelőtt, amikor elkerültem innen.

Zeley: *Teller professzor úr, lassan hét hónapja, hogy Budapestről visszatért Amerikába, és hét hónap elteltével nyilván leülednek az első benyomások, térben és időben távolról minden másképp látszik, és odaát nyilván sokan faggatták, hogy milyennek látta Magyarországot.*

Teller: Hát elsősorban ma már nem is az érdekel, milyennek látom; ma már álmodok Magyarországról, és az álmaim talán még szebbek, mint amilyenek Magyarországot tényleg láttam. Ez pedig a legtöbb amerikaiit nem különösen érdekli. Ami őket érdekli, és amiről beszéltem is nekik, az a közgazdaság, nem is a közgazdaság, hanem a megélhetőség, és ebben - mint mindenütt, de ebben különösen - bajok vannak.

Zeley: *Azok a felmérések, amelyek arról szólnak, hogy Magyarországon milyen az emberek közhangulata, politikai, gazdasági közhangulata, hát bizony arra mutatnak, hogy pesszimista.*

Teller: Véleményt mérni nem lehet, és nekem egy mondat jár az eszemben: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.* Hát én bizony mondhatom, hogy *non est ita*; Magyarországon kívül más az élet, és manapság bizony - és ez nem újság - a *non est ita* azt jelenti, hogy egy párnás helyen, például Amerikában, jobb. Jobb, de hogy szebb-e, az egy egész más kérdés. A magyar pesszimizmus, amennyire én látom, világos következménye annak, hogy a szabad Magyarországon ma nemcsak tudják, hanem kereken ki is mondják, hogy odakinn sok helyen, a Nyugaton az élet jobb, és ez a része a pesszimizmusnak valóban létezik. Egy másik része viszont nem. A magyarok ezt tudják - de meg akarják változtatni; tudják, hogy nem lehet megváltoztatni - és el vannak szánva, elhatározták, hogy megcsinálják a lehetetlent. ■

A nyolcvanas évek közepén, 1985 tavaszán megjelent egy folyóirat, a *Századvég*. Egyetemi, pontosabban szakkollégiumi kiadványként jelentkezett, pályakezdő értelmiségiek orgánusaként. A szerkesztőség címe az első szám impresszumában: Ménesi út 12., az akkor még név nélküli jogász-szakkollégium, amely nem sokkal később (először „nem hivatalosan”, engedély nélkül, később, ugyancsak engedély nélkül, ám mégis hivatalosan) Bibó István nevét vette fel, ezzel is jelezve szellemiségének vállalását.

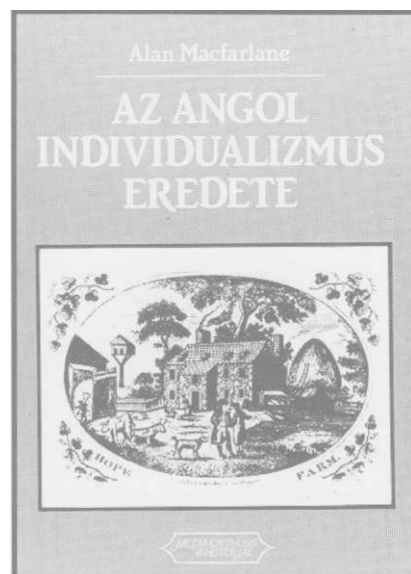
A *Századvég* felelős kiadója akkor Stumpf István, ő volt a szakkollégium igazgatója. A felelős szerkesztők: Gyurgyák János és Varga Tamás, a lap szerkesztői: Bóka István, Kövér László, Máté János, Orbán Viktor, Wéber Attila - egyetemisták, illetve az egyetemet éppen befejező, útkereső értelmiségiek.

A *Századvég* egy-két esztendő alatt, gyakorlatilag néhány szám után - hiszen az elméletileg negyedévenként megjelenő „társadalomelméleti folyóirat” nagy kihagyásokkal jelent meg - a szellemi életre figyelők számára megkerülhetlenné vált, a pályakezdőkből, a botladozva szerkesztőkből pedig lapszámról lapszámra lettek egyre profibb szerkesztők, szerzők.

Az első szám impresszuma fölött bekeretezve az állt: *Kéziratokat várunk!* - ez jelzés is, nyitottság is volt egyben. Mert az első szám azon túl, hogy üdvözlendő üdeséget és fiatalos merszet hozott, mai szemmel

visszatekintve inkább csak a szárnybontogatás volt, illetve a későbbieket igazolja - utólag - vissza. *Egyetemi élet* - ez az összefoglaló cím állt a folyóirat első fejezetének élén, Stumpf István viszont a szakkollégium lehetőségéről beszélt, Kéri László dolgozata a jogászképzés megváltoztatásának szükségességéről és irányáról érkezett, míg Révész Sándor a tanszabadság és az egyetemi autonómia történetét vette górcső alá. A témaválasztás, az együttműködés s az eddigi „konszenzusos tilalmak” tudatos áthágása jelzésértékű volt a nyolcvanas évek közepén. 1985-ben Illyés Gyula *Egy mondat-ára* hivatkozni, a tilalmas vers sorát mottóul választani, a borítón együtt szerepeltetni Ady Endre, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Babits Mihály, Szekfű Gyula, Németh László és Bibó István fényképét, ez kihívás volt.

A második számban az utalások helyett már vezércikk foglalkozott Bibó István időszerűségével (az írás szerzője Gombár Csaba), s az *Elő múlt* című eszme- és politikatörténeti sorozatban Klebelsberg Kunó írásai jelentek meg (az első számban Jászi Oszkár évtizedek óta szunnyadó, a kommunista ideológiát ideologikusan támadó műveiből közölt a folyóirat terjedelmes válogatást - s talán itt jegyzendő meg, hogy amikor a folyóiratszerkesztők a könyvkiadásra adták a fejüket, első összeállításuk alapját éppen Jászi Oszkár művei adták. De erről később kicsit részletesebben is érdemes szólni.)

Szemezgethetnénk tovább az egymást követő számok tartalomjegyzékéből, ecsetelhető lenne a szerkesztés gondossága, bátorsága, hiszen a lap népszerűségével párhuzamosan nőtt a hatóságok érdeklődése is, s az ellenlépések is sűrűsödtek. Tény az, hogy akkor, amikor az első nyilvánosságban tilalmi listák működtek, szerzőket, témaköröket mellőzni „tanácsoltak” az emeszempéagitproposok, akkor a *Századvég* ezeknek az embereknek és témáknak bő terjedelmet adott.

Ám ha csak a politikai pikantéria keresése, erőtetése működött volna a szerkesztőkben, akkor a *Századvég* nem nöhetett volna olyan jelentőségű orgánummá, amelyre fél évtized múltán is gyakorta kell hivatkozni, s amelyre mint szakmai műhelyre a kilencvenes évek elején az egyik legígéretesebb könyvkiadói műhely épült fel. A *Századvég* ugyanis szakszerűségével követelte ki magának az öt megillető helyet. Az *Elő múlt* című sorozat például egy későbbi, a Nyilvánosság Klubbal (és egy ideig a Gondolat Kiadóval) közös kiadású sorozatnak, az *Ars Scribendi*-nek lett az alapja, a folyóiratban közölt tanulmányokra ma is gyakran hivatkoznak, mert egy-egy témáról itt jelent meg először szakmailag igényes publikáció. A magyarországi politikai reformok ügyét a kezdetektől, több más orgánnummal, például a *Medvetánc*-cal együtt napirenden tartották, *Keleti Közép-Európa* címmel indított rovatuk a térség akkor ismeretlen problémáiról adott hírt, s a folyóirat

tematikájában 1956. kezdettől mint forradalom, szerepelt. (Ne feledjük: 1986-ban Berecz János még *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* címen hamisította a történelmet.)

A szerkesztők elképzeléseiről igen pontos képet kaphatunk, ha beleolvassuk a folyóirat 6-7. számának egy írásába, amely 1988-ban, tehát még jóval Nagy Imre temetése és reabilitálása előtt jelent meg. *Arcképek a magyar bolsevizmus történetéből* címmel a lap új rovatot indított, s a szerkesztőség a rovatot „olyan elemző, értékelő, kritikai tanulmányok közlésére szánja, amelyek - hűen a Századvég által eddig is követett szellemhez - történelmi hitelességgel mutatják be a magyar bolsevizmus történetének legfontosabb szereplőit... nem vállalhatjuk a heroizáló, sem pedig a deheroizáló szemléletet, így nem kívánunk szobrokat emelni, sem pedig ledönteni”.

Ilyen bevezető szavakkal bocsáttották a szerkesztők útjára a rovatot, s jelezték, hogy az első „arcot”, Nagy Imre arcát „csak” műveinek közreadásával vázolhatják fel, mivel a „politikai erőterben” a fenti elvek szerinti portré megírása nem volt lehetséges, s mint az írásból kiderül, ezúttal nem az állami cenzúra volt az akadály...

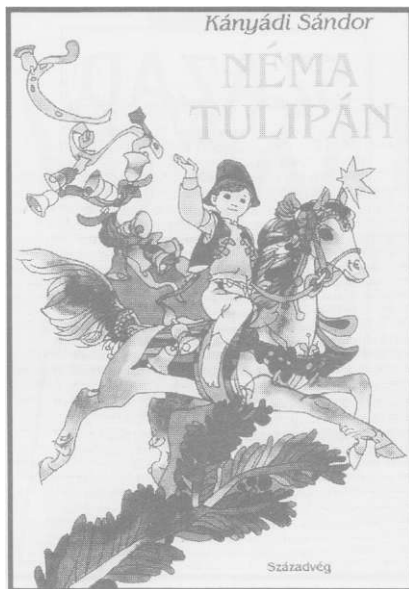
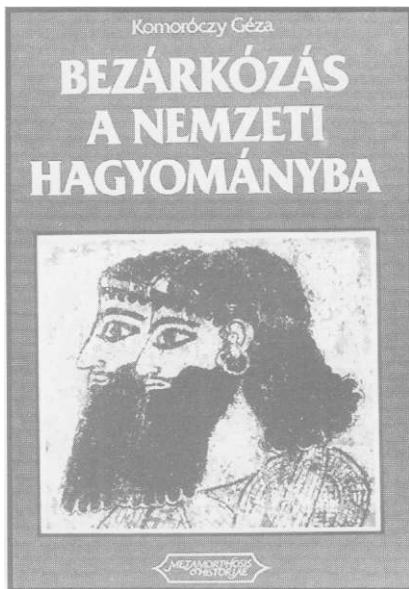
Az viszont tény, hogy „a forradalom harminc évvel ezelőtt kivégzett miniszterelnöke előtti tisztelgés” a legális sajtóban igencsak elszigetelt jelenség volt. (Jószerevével ismét csak a *Medvetánc*-ot említhetnénk.)

Merthogy, s ezt érdemes hangsúlyozni, a *Századvég* mindvégig le-

gális sajtótermék volt, bejegyzett felelős kiadója s előzetes engedélye is volt a megjelenéshez. Amiben e lap eltért a többi folyóirattól, az az, hogy az akkori iratlan szabályokat megszegve, nem konzultált azokban az esetekben sem, amikor más lapok főszerkesztői, mintegy lefedezve magukat, megpróbálták egy-egy rázós cikkhez legalább szóltan fejbőlintást szerezni valahonnan, ügyes vagy éppenséggel szervilis módon kihasználva az MSZMP-n belüli hatalmi csatározásokat.

A *Századvég* nem konzultált, s többek között ez is oka volt annak, hogy az elvileg negyedévenkénti periodika igen rapszodikusan látott napvilágot, volt olyan esztendő, hogy a négy szám helyett csupán egy került ki a nyomdából.

A folyóirat hőskora még a rendszerváltás előtt, 1988-ban lezárult. Persze ez a szó, hogy lezárult, nem a legpontosabb, legfeljebb az utókorai visszatekintésből állítható ez ilyen magabiztosan. 1988-ban, a már említett 6-7. szám megjelenése után a *Századvég* szerkesztőségén belül (és a korábbi, illetve az akkori szakkollégiumi tagok körében) az addig csak lappangó szándékok és irányultságok mozgásba lendültek. A szakkollégium kezdettől fogva egyszerre volt kulturális és tudományos gyakorlóterep, a szakszerű politizálás előiskolája és egy újszerű, a vállalkozásokat megalapozó társulat. A közös célok, a kísérletezések és próbálkozások, a demokrácia helybeni megteremtése sokáig lefedte az egyes résztvevők elképze-

léseinek hangsúlyait. Gyurgyák János, a kiadó vezetője most, 1993 elején úgy fogalmazott, hogy számára az évek távlatából visszatekintve immár értelmezhetővé váltak egykori „vére menő” vitáik. „A Századvég valamennyiünknek megnyilvánulási forma volt.”

A felgyorsuló történelem aztán, a nyolcvanas évek végéhez közeledve a Századvég szerkesztőségét is átváltoztatta. Az immár 12 ezres példányszámú periodikát (hogy mennyire volt rendszeres a megjelenés, arról már esett szó) a szerkesztők időszakossá alakították át, olyan megállapodással, hogy amikor a baráti társaságnak van közös mondanója, akkor összeállítanak egy-egy új, tematikus Századvég-számot. Erre azóta többször is sor került: 1990-ben jelent meg a talán legnevezetesebb s leginkább illúzióknak bizonyult összeállítás. A szerkesztőség akkor ugyanis nem kisebb fába vágta a fejszáját, mint hogy lezárja a magyar értelmiség hosszú évtizedes megosztottságának korszakát: *Népiek és urbánusok - egy mítosz vége?* - írták a szerkesztők a tematikus szám élére, s a címlapon olvasható a határozott kijelentés: végórát él a népies-urbánus ellentét... A szerkesztők ugyan tiszteletreméltó szándékkal, de a legnagyobb tévedésüket adták írásba, noha e népi-urbánus szám tanulmányaira s a folyóirat körkérdésére adott válaszokra a jövő történészei, irodalmárai nyilván ugyanúgy fognak hivatkozni, mint ahogy ma hivatkoznak a század eleji Huszadik Század kör-

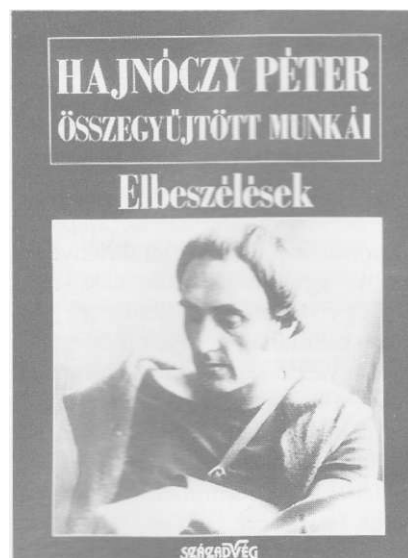
kérdésére. Más és persze nem mellesleg kérdés, hogy a „fideszes nemzetek” ezt az összeállítást etikai állásfoglalásnak, politikai sorvezetőnek tekinti, olyan helyzetértékelésnek, amely ugyan az évtizedfordulón illúzióknak bizonyult, de amelynek a jövő szempontjából jelentősége, sőt reális lehetősége van.

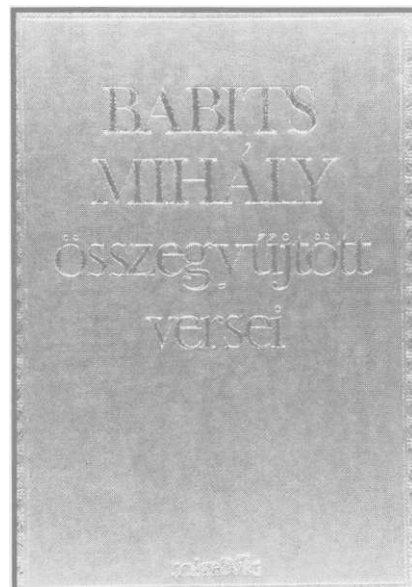
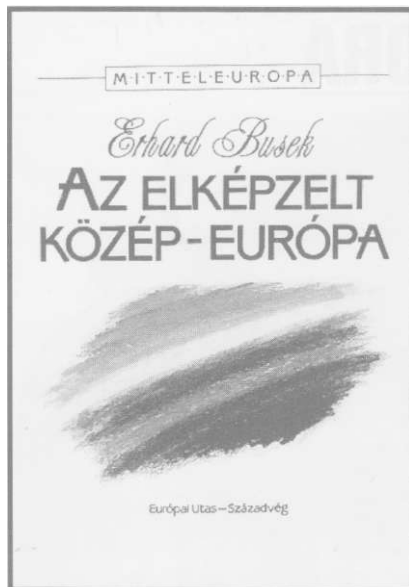
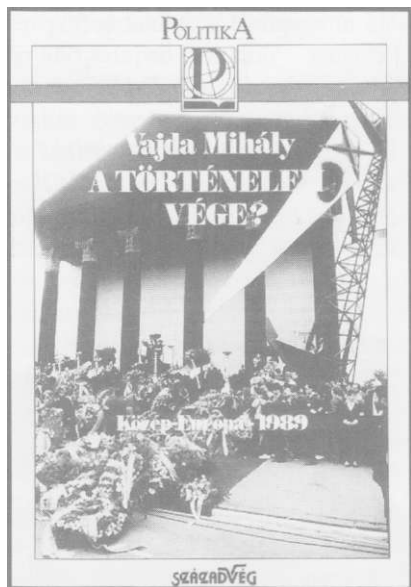
Említést érdemel még az 1956-ról, a magyarországi szociáldemokráciáról, a liberalizmusról szóló összeállítás, és az a Századvég-szám, amely egyben a párizsi emigrációban Kende Péter által szerkesztett *Magyar Füzetek* búcsúszáma volt (*Az orosz birodalom bukása*. 1990. 3-4. szám).

Ám a Századvég (igaz, változó) emblémájával 1988-tól megindult egy másik szellemi műhely, folyóirat helyett könyv, illetve akkor, elnevezésében még: *Századvég füzetek*. (Ennek egyik nyomós oka egyébként az akkor még fennálló könyvengedélyezési procedúrában keresendő.) A váltás oka persze kettős volt, egyrészt az induló csapat tagjai mindkább más pályák felé fordultak, engedve a nagypolitikai és a vállalkozói szférából érkező vonzásnak, másrészt a politikai témák konjunktúrája azzal kecsgette a folyóiratot, hogy a könyvkiadásban termelt nyereség majd a folyóiratot is eltartja. De a Századvég még szinte bele sem fogott e tevékenységbe, a könyvpiac 1990-re látványosan összeomlott. Két nagy példányszámú, szakmailag igényes kötet, amely először az emigrációban látott napvilágot - *A forradalom hangja* című, a magyar-

országi ötvenhatos rádióadások szövegét tartalmazó dokumentumkötet, valamint *Az igazság a Nagy Imre ügyben* című összeállítás -, anyagilag hatalmas bukást hozott a könyvkiadással kacérkodó vállalkozásnak. Abból, hogy a két munka hírnevet, elismerést hozott a Századvégnek, nem lehetett megélni, a kiadó, a megszerzett hírnévre, a szakemberek által is elismert szaktudásra alapozva az alapítvány gondolatáig jutott el 1990-re, miközben a Századvégen belüli vállalkozást, a nyomdát és az egyéb üzleti tevékenységet, egy régen erő, nem látványos szakítással leválasztották a kiadóról. (A Századvég Alapítvány elnöke Király Béla, társelnöke Kende Péter lett.)

A „kalapozás” éveit következtek, a Századvég-et ebben az időben többen és talán joggal is vádolták piac-

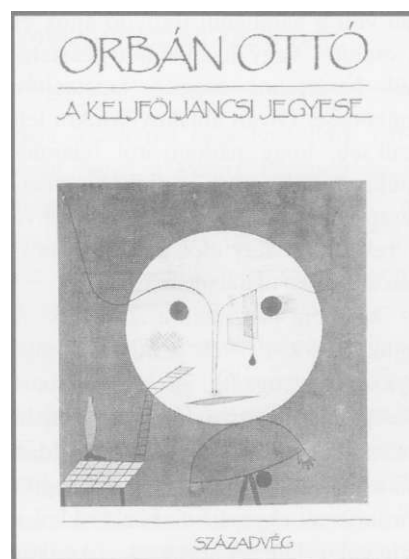
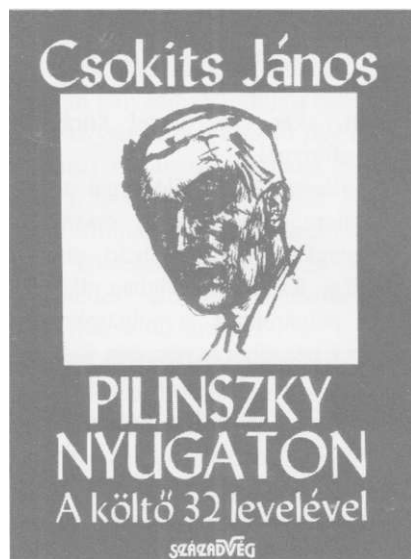
érzékletlenséggel: a kiadó az értékekre, a hiányzó értékekre koncentrált, s kevésbé arra, hogy ezek a művek vajon hány példányban és mennyiért adhatók ki gazdaságosan. „Egyébként azzal, hogy bizonyos határok fölé ma nem emelhető az ár, mert akkor egyszerűen nem veszik meg a vásárlók, ezért tehát alacsonyabb áron kínáljuk a könyveket, lenyeljük a veszteséget, illetve megszerezük a rávalót. Addig az átmeneti állapotig, amíg normális könyvkereskedelem és könyvpiac ki nem alakul - optimistán ez két-három év - ezt a hiányt most mi, a Századvég Kiadó finanszírozzuk. Nem adjuk öt dollárért a könyvet, csak kettőért, pedig ötért kellene adni. Azt is tudomásul vettük, hogy a könyvkereskedelem az átmenet miatt nem tudja folyamatosan eladni a

könyveinket. Mivel abból indultunk ki, hogy mégiscsak örület, hogy Pilinszkyt, Hajnóczy Pétert két nap alatt el kell adni, és utána megint nincs, úgy döntöttünk, hogy ezeket a klasszikusokat, akiknek művei egyébként most sorban jelennek meg nálunk, Pilinszkyt, József Attilát, Babitsot raktározni is fogjuk” - mondja Gyurgyák János, mintegy a kiadó ars poeticáját is megfogalmazva. „Az átalakulásnál fontos lehetőségek adódnak: nevezetesen a nagyobb piaci részesedés lehetősége - folytatja a Századvég igazgatója. - Nyilvánvaló, hogy annak a közép-útnak a megtalálása a kardinális kérdés, hogyan lehet nem csődbe menni egyrésztől, másrésztől viszont megalapozni a jövőt.”

Az elmúlt négy esztendő tehát a megalapozással telt el, ha úgy tetszik

a Századvég-imázs építésével. 1989-ben hat, 1990-ben és 1991-ben tíz-tizenkét kötetük látott napvilágot, s a nagy áttörést a múlt esztendő hozta: a Századvég harminchat kiadványával a nagy kiadók között regisztrált. Kialakult a Századvég-könyvek külalakja is, köteteiket különféle, tárgyias értelmezett sorozatokban adják közre, a sorozatok borítója megkülönböztet is, összeköt is, annyiban, hogy első látásra látszik: Századvég-kiadványról van szó.

A kiadó változatlanul alapítványi formában működik, ám bevételeinek immár kétharmada piaci forrásból érkezik, ezért nem látszik illuzórikusnak, hogy 1993-ban, terveiknek megfelelően, az előző év termését megduplázzák. Az év eleji, a Jelcin-dosszié körüli vihar tapasztalataiból okulva a Századvég óvatosabb lett tervei közzétételében, a „vadkapitalista” törvények érvényesülése miatt Gyurgyák János jó szívvel csupán két nagy vállalkozásukat említi: az egyik a Századvég Könyvtár (a „magyar Penguin”), a másik a társadalomtudományi tankönyvprogram. E két nagyívű és nagyigényű könyvsorozat a klasszikus és kortárs szépirodalom, a társadalomtudományi, a közgazdasági, az antropológiai, politológiai, szociológiai, filozófiai és történelmi alapművek folyamatos piacantartását célozza meg. A 250 kötetesre tervezett sorozat első három darabja a könyvhéten jelent meg, a kiadó új emblémájával, az Európát elrabló (visszarabló?) mitológiai állattal, a szárnyas bikával.

A Végszínház
1910 körül

Molnár
Gál Péter

A VÉGSZÍNHÁZ NÉHÁNY ÉVVSZÁMA

1896. május 4. Alexandre Bisson háromfelvonásos vígjátékát adja először a Végszínház. Címe: *Az államtitkár úr.*

1896. május 4. Először ment föl a Lipót körüti színház függőnye olyan díszletre, ahol a szalon falait fölfelé vászonmennyezet zárja le. Azt az illúziót keltve, hogy a nézőtérrel a valóság egy valóságos részletére pillanthatnak be.

1896. május 4-én a színpadi plafon megszabta a következő fél évszázadra az úgynevezett *végszínházi* stílust. Négy oldalról körülhatárolt színpadon másként és mást játszottak, mint annak előtte.

Más darabokat játszottak. A léha franciás bohózatok, féltékenységi ko-

médiák, házasságtörési látszatokban kínló színdarabokhoz elengedhetetlen volt a váratlanul fölnyíló ajtók és a csábítót vagy házibaratot nesztelelenül besurranni engedő tapétaajtók működése. Olyan ablaknyílásokra lett szükség, hogy párkányáról fehérneműkre vetkezetten, csákót-mentétdíszpomponos kardot hóna alá kapva a betoppanó férj elől kimenekülhessen a csábító ulánushadnagy.

Másként játszottak a színészek. A fejük fölé kifeszített színpadi mennyezet megengedte, ne csak jambust dörögjenek a karzat felé, ne csupán hazafiasakat dübörögjenek a rivaldán túlra, hanem emberi középfhangon forduljanak egymáshoz közlésekkel a színpadon látható kortársak. (Amikor

majd a hatvanas években megmodernül a színház és újra elvész a színpadi plafon: elvész majd a középfhang. Újra ordítanak majd a színházakban. A modem színházban úgy vonyanak megint, akár száz évvel korábban gyertyafénynél.)

Az államtitkár úr valósággal stílári forradalom. Egy feudális országban vele megkezdődik a polgári színjátszás. Egy feudális országban elkezdenek a polgároknak, a polgárokról, a polgárok pénzéből és pénzéért játszani.

1896. május 4-én mennyezet került a színészek feje fölé. Egyszersmind tető került a magyar színészek fölébe. A Nemzeti *blank-verse-hitbizományosai* - akik az áldozatos nomádszínészek utódaiként tragikus szerepek-

ben pöffeszkedtek a Kerepesi út elején álló színpad deszkáin - megéltek művészetükből. A magyar nyelvű színház önszegélyező nyugdíjgyesületei ellenére sem biztosított nyugalmas öregséget apostolainak-apostolnőinek. Színháztörténetünkben először a vígszínházak lettek urak-asszonyságok a szó anyagi és polgári biztonságát jelentő értelmében.

1896. május 4-én tehát tető került a színészekre.

Idén május elsején van a Vígszínház születésnapja. A kilencvenhetedik. 1996. május első napján ünnepelhetné századik évfordulóját. A születésnap zavartalanságában némileg kételkedem. Ugyanis 1993. április 23-án, pénteken este ünnepélyes keretek között bezárt a színház. A földszint közepéről föltépték már az üléseket. Telt ház búcsúztatott. A színház örökfiatal nyugdíjasai és elaggott ifjú tagjai. Köztük egy nyugdíjas direktora: Benkő Gyula. (Tolnay Klárral és Somló Istvánnal társigazgatóként bekormányozhatja az államosításba. Akkor megszűnnek. Újranyitáskor a régi helyen új cégérrel, Benkő az avatóelőadás címszereplője, *a II. Rákóczi Ferenc fogságában.*)

Bezár a színház. Átépitik. Megépíteni egy évnél kurtább idő alatt sikerült. Az átépítéshez hazánkban rengeteg idő kell: a Körúton a Madách mai helyén másfél évtizedig kráter éktelekedett. Addig tartott az új épület megalapozása. A szegedi Nemzeti majdnem két évtizedig várta a renoválást.

Kilencvenhét évvel azután, hogy plafondot kapott a stílus, stílustalanul sátortetőt húznak a színészek fölé a Nyugati pályaudvar indulási oldalánál - *személyvonat Nagymaros felé a külső hatos vágányról* (mondja majd a MÁV), *te csak most aludjál, Liliom* (így a Molnár). Avantgardosan összefog a közlekedési vállalat az emberi közlekedést elősegítő intézménnyel. Leshetjük, mit kamatozik.

Megismétlem: május 4-én bemutatották a korszaknyitó *Az államtitkár* ur-at. Ez nem első bemutatója volt a színháznak, hanem a második. Egy bukás akkor a hátuk mögött állt. Jókai Mór országgyűlési képviselő, a Magyar Tudomá-

Ráthonyi Ákos az Államtitkár úr címszerepében 1896-ban

nyos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, a Petőfi Társaság és a Magyar Békeegyesület elnöke, a nemzet köztisztelt mesemondója irtoztatóan megbukott a színházyitó díszelőadáson *A Barangok, vagy a peoniái vojvoda* című háromfelvonásos vígjátékával. Olyannyira, hogy gróf Keglevich István, a Vígszínház főigazgatója a szünetben kénytelen körbekopogtatni a páholyok ajtaján és sorra lemondani a premiért követő díszvacsorát. Azidőtájt még nem di-

vatozott büszkén bankettezni csúfos kudarcokat követően.

„Attól sem riadok vissza, hogy mélyen tisztelt Jókai mesterünk *Barangjait nagy csapásnak nyilvánítsam a Vígszínházra nézve* - epéskedik dr. Silberstein-Ötvös Adolf (*Kritikai dolgo*k. Budapesti Napló, 1897. április 4.) - *Darabját vissza kellett volna utasítani.*” Mérges szavak. Szelídebben senki nem nyilatkozik. Kritikusok sem, visszaemlékező színészek sem. Ki-ki egymásra lícitál sajnálkozásban.

Jókai darabjának cirkalmas címe történelmi drámát ígér. Nem az, társadalmi vígjáték. Ma szatírának mondánók. Egy Lipót körüti lakás szalonjában - Barangéknál - játszódik. Oda-

künn, az ablak alatt látni az ezredéves ünnepség parádés körmenetét, a vármegyei küldötteket, a magyar múlt jelmezes fölvonulóit. A szereplők lelkesen jelentik, ki vonul éppen az ablak alatt. S a dicső magyar múlt örököseiről kiviláglik a vígjátékban, hogy bár egyetlen család tagjai, de hozott vérűek: szlovákok, tótok, németek, zsidók, amerikai magyarok. A nagy bukás oka, hogy alapötlete nagy szemtelenség. Magyargyalázó kajánkodás. Ha nem Jókai írja, nem viszi el szerzője szárazon. De a nemzeti mesélő manóskodta színre. Az a Jókai, aki a milleneumi díszmenet kieszelője volt, maga is ott parádézott a kevély vonulásban, akárha a városon körbemasiroztatta volna a Feszty-körképet.

Jókai darabját csöndben eltemetik. Vele temetik a csipős színpadi komizkodást, a szende nézeteket megbotránkozató nézeteket. Szelid szoliditás foglalja el a Lipót körüti szín-

Jób Dániel

padot. Nem az lesz a fontos, hogy mit mondanak a színészek, hanem miként mondják azt. Hogy halkán beszélnek. Elmésen csevegnek. Nem öblösítik hangjukat, és nem égnek intézik szavaikat, hanem kortársaik füléhez méretezik.

Fontossá válik a színpadi piafond. Festett álfalak helyett valódi szobahatárolás. Igazi lakberendezés. Igazi étkezészetek és dohányzóalkalmatosságok. A kalaptű. A *shawl*. A divatos *mieder*. Milyen *gamásli* illik császárkabáthoz? Innen tanult öltözködni a *gründerzeit* Budapestje. Innen viselkedni. Innen lakberendezkedni. Addig-addig nézték a színpadra rakott párizsi szalonokat, amíg megtanulták, milyen az illedelmes élet Pesten.

A Vígszínház a meiningeni herceg hitelesség-forradalmának csendes Lipót körüli lerakódása. A sztár-színészek szólózása helyett az összehangszerelt együttesjáték. Ugyanazt kínálta Jób Dániel, amit Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko a Moszkvai Művész Színházban, dr. Otto Brahm Berlinben. Csak korábban.

Georg von Meiningen és André Antoine nyomán kísértet járja be Európát. A naturalizmus kísértete.

Újabb dátumok:

1887: Párizsban Antoine megalakítja a Théâtre Libre-t.

1889: Berlinben Brahm a Freie Bühnét.

1891: a francia gázgyári naturalisták 1889-es és 1890-es londoni vendégszereplésének hatására Jack Thomas Grein megnyitja a Független Színházat.

De a legtovább gyűrűző hatása a Moszkvai Művész Színház.

Megnyitása: 1898.

A Vígszínház megnyitása - megismétlendő - 1896.

Majd amikor művelt fiatalok némi képp politikai programmal programmá teszik a naturalizmust, Pesten megalakul a Thália Társaság (1904).

A Thália a naturalizmus revolúciója.

A Vig a naturalizmus evolúciója.

Sosem akarja fölgyújtani a világot. Csak a képzelet fölgyújtására vállalkozik. Nem akarja lerombolni a polgári rendet, csak rendet akar teremteni benne. A Vígszínház működése

Lányi Ilka: Paquerette

mégsem ártatlan szórakozás kizárólag. Aradon, a színügyi bizottság ülésén Varjassy Lajos polgármester - még 1914-ben is - kifogásolja, hogy Bernard Shaw *Pygmalion* című színdarabjában túlságosan sok a durva szó. Úgy mint: „*fene*”, „*disznó*” és a többi. Húsz éve működik akkor a Vígszínház, de még mindig fületszúróan illetlenek e kifejezések. Megnyitásakor Silberstein-Ötvös Adolf így ír

a Pester Lloydban az új színházról: „*serdüelő nemzedéket nem lehet bevenni*”. Vagyis megbotránkoztatóan erkölcsstelen. (Mindenhol, ahol megbotránkoznak, keresd az érdeket! Silberstein-Ötvös egyike a vígszínházi eszme föltalálóinak, amikor életre szerveződik a Vígszínház Rt., költségtérítésként kikéri részeseledését: 15 ezer forintot. Visszautasítatják. Fölháborodásában erényessé válik.)

A Vig azonban nem erényes. Léha tréfák, léha helyzetek, léha férfiak, léha asszonyok előadásokban. A víg-

Fenyvesi Emil mint Szvengáli 1897-ben

színházi stílussal kezdődik igazából a magyar rendezés története. „Egy dunántúli városban hazafias tisztelettel ajánlotta a t.c. közönség figyelmébe, hogy a Melindát ábrázoló művésznő biciklin fog a színen megjelenni.”

(Budapesti Napló, 1897. április 6.) A vígszínházi rendezés nem eszerint a ma is ismert *kócerájós mise en scene* palifogó ürességével ügyeskedett. Melinda nem kerékpározott, Csehov szereplői nem tocsogtak bokáig vízben és Shakespeare-nél sem írógépeltek. Összeesztérgált, minden eresztéket egymásba bújtató és egyformán fontosnak tulajdonító gondosság ható-

ta át az előadásokat. Egy ruhadarabnak lehetett akkora sikere, mint egy színészi alakításnak. Feltéve, persze, hogy a színészi alakítások is átlagon fölüliek voltak. *Az ördög* (1907) című színdarabban a címszereplő társasági mumus és freudista kibeszélő pirosbélésű frakkját - amit azután a világon körbe-körbe lemásoltak az előadásokhoz - Molnár Ferenc utasításai alapján Mangold Béla Kolos, az úri divat előljárója, a századelő férfidivatjának Czeizel Endréje tervezte meg. Jellemző azonban a Víg művészi fölfogására és az előadásokba befektetett munka erkölcsi értékére, hogy Varsányi Irén lírai nőalakjai, Csontos hódító férfigurái, Hegedűs Gyula elmés mélységei mellett a színház sokra becsült tagja volt a kezdetektől Bárdi Ödön, többnyire inasszerekben. Szerepköre az ajtó szertartásos fölnyitására, új szereplő bejelentésére, a cselekményt továbbdöccentő információk közlésére szorítkozott. Dramaturgiai lendkerekes szerepszakmányában azonban kifejezni tudta a kint várakozó társadalmi helyzetét, a bejelentésbe belesűrítette szelid véleményét a vendégről. Etikettszerű fegyelmezettsége nemcsak sóvárgott példája lett a polgári publikumnak, hanem társadalmat festett, igazolta a cselekményt, bekapcsolódott szervesen abba a vagyomba, ami mozgatta a mese fordulatait.

Erre a művészi építményre tetete föl - ha nem is a pontot, hanem - a tetőt 1896. május 4-én Alexandre Bisson *Az államtitkár úr* című vígjátékának színpadi mennyezete. Az ellenőrizhető hitelesség. A jólnevelt túlzás. A mindennapok előtt és fölött csak egy tündérrasszal járó költői valóságmásolás jelképe lett a játékeret fölfele lezáró piafond. A színpadi légvonatban nem lengtek a háttérvászonra füstött várkastélyok. Szilárdan álltak a polgári otthonok falai. Ajtónyitásra-csukásra sem látszott összeomlani a művészi illúzió épülete.

Az újdonság vélhetően tetszést aratott. A színház első bukása után kevélyen navigált a nézők szeretetének kikötőjébe.

Az ünnepi bukás - Jókai *Barangok-ja* - csupán három alkalommal

került kintlódva nézők elé. *Az államtitkár úr* - leleplezve, hogy a vezetőség sem bízott igazán Jókai igazában, és előkészítve tartogatta a kiegészítő darabot - a nyitást követő negyedik estén foglalta el helyét a játérendben. Ötvenötször ment. Ez látszólagos siker abban az időben. Mégsem mondható annak. Eldöcögött csupán ötvenötször. Nem akadt más játszani valójuk. Pedig két héttel rá már új bemutatót adnak (Busnach-Duval vígjátékát, *A helyettes*-t). Még a megnyitás hónapjában vendégszerepelnek az angol trubadúrok, hogy június elején a Schönthan-Kadelberg bécsi bohózatiparosok munkája kísérelje meg az új társuláshoz odakötni a publikumot. Mindez mérsékelt sikert hozott. Jóllehet a nyári hónapokban is nyitva tartottak, végigjátszottak a június-július-augusztus hónapokat, mi több: havi két új bemutatót kínálva: a Vígszínház első éve nem hozott sokat a kasszába és a konyhára, nem aranyozta be sikerrel ismeretlen, fiatal színészeit.

Vidéki banda vidéki helyen. Ditrói Mór, a főrendező Kolozsvárról hozott magával az ottani Nemzetiből Pesten ismeretlen fiatalokat, vagy vidékről választott, jeltelenül pályázó színészeket, akikben éles szemmel fölfedezte az egykorú hagyományoktól elütő eleven színészi tehetséget. Egyenest a Színiakadémiáról is szerződtetett tagot. Így került a Lipót körútra az intézmény későbbi büszkesége: Varsányi Irén.

Ismertetlen színészek játszanak ismeretlen helyen. Alig valamivel korábban a Lipót - a mai Szent István - körutat még Fegyvergyár utcának hívják. Gyanús vidék. Amikor a híres bécsi színházépítő-duett, Feller és Helmer terveit megvalósítani kezdik: a fegyvergyár már nem működik, lebontották, füstjét ontja azonban a Király serfőzde: lendületesen fejlődő hazai iparunk egyik központja ez a vidék. Öt malom örli a Dunán idehajóztatott gabonát. A villamos csak a Nyugati pályaudvarig közlekedik. Onnan bérkocsin vagy gyalogosan kell az akkoriban külvárosnak számító új színházhoz keresztülvergődni. Rossz hírű fertály. Itt működött a Neue

A Vígszínház pénztára a századfordulón

Welt - az Új Világ - fogadó és mulató. Amikor a mulatótulajdonos Tüköry sörkertjét lebontják, a fogadó pincéjében csontvázakra találnak. Lehet, hogy nem itt öltek meg vígadni vágyó gazdag bácskai birtokosokat, talán csak rosszindulatú hírlelés. Annál rosszabb. Egy új színháznak semmi sem árt többet a rágalomnál és az erkölcsi feddhetetlenség elperelésénél. Cukorgyár is működik. A Hatvany-Deutschék cukorgyára. A családfő, Hatvany-Deutsch Sándor - az Adyt maecenáló báró Hatvany papája - a Vígszínház Rt. igazgatóságának tagja. Maga a telek, ahová emelik az épületet, ugyancsak Hatvany-tulajdon.

Az államtitkár úr hatodik előadását megtisztelti az ezredéves kiállítás megnyitására Pestre látogató Ferenc József is. A királylátogatás udvarképessé nem, de szalonképessé teszi a színházat. Kőből kifaragottan kitehe-

tik a magyar címet. Félhivatalos színház. Félhivatalos színház-megtisztelés. Azért a francia bohózatot nézi meg a király, nehogy a magyart, a Jókaiét kelljen megjelenésével beszéltetnie.

A színház megnyitása máttól visszatekintve úgy fest, mintha csak művészet lett volna. Akkor azzal vádolták: csupa üzlet. Pedig politika is belejátszott megszervezésébe, fölépítésébe és műsorába. A politika megmagyarázhatja némileg első évének sikerét. A Vígszínház jelentősége abban van, hogy mit nem játszott, és első évadjának mérsékelt sikere is abban van, hogy milyen darabokat nem tudott műsorra venni. Fontos, hogy nem játszott német darabokat. A franciákat részesítette előnyben. Vigyázó szemeket a párizsi bulvárra vetették. S még a Schönthan-féle bécsi termékekben is a párizsias vígságdivatot, kerge cselekményt keresték.

Játszottak franciákat és játszottak magyar szerzőket is, jóllehet nem voltak magyar szerzők. Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Makai Emil még a francia fordításokon gyakorolja a színpadi dialógusvezetést. Az első jelentős magyar dráma a megnyitás után két évvel (Thury Zoltán: *Katonák*). Igaz: mindössze hat-szor adják. S Herczeg Ferenc *Ocskay brigadéros-a* már az új század első évének hozadéka (1901. február 8.). Százkilencven előadás. Hasonló sisetgő siker a nyitás után egy évvel ér csak meg az addig bukdácsoló társulat. A *Madarak*-at író Daphné Du Maurier kisasszony nagypapájának, Georges du Maurier-nak világhíres rémregényéből Paul Potter szabta színpadra a *Trilby* című négyfelvonásost egy pénzéhes hipnotizőről - Szvengáliról - és a hatalmában lévő masamódról, aki rabtartójának sugallatára félálomban édes hangon tud énekelni és kalitkába zárt madárként kincseket dalol össze a világ operaszínpadain. Százhetvenszer játsszák. Még 1920-ban is fölújítják. Ez a melodráma divatjának utolsó színházi föllángolása, mielőtt a kitaposott sikerformát végképp átadná a színpad az amerikai filmnek, ahol busásan hasznosítják a mai napig.

A *Trilby* jólmegcsinált együgyűségével kitarotán hat. Ha kizárólag Budapesten aratna lélektani rémdrámászerűségével, megmagyarázhatnók tárt ölélésű fogadtatását azzal, hogy a sültgalambváró város az elvárásolt varróleány történetébe beleérezte magát. De siker Londonban, New Yorkban is. A fogadtatásról tanúskodik Bárdi Ödön. *A régi Vigszínház* című emlékiratában így szól a *Trilby*-ről: „anyagi sikere nélkül talán összeomlott volna a Vigszínház, és ki tudja, hogy milyen hitvány szórakozóhelyé süllyed, ha nincs ez a siker. Igaz, hogy a darab különös tartalmánál és izgalmas cselekményénél fogva is alkalmas volt arra, hogy sikert hozzon egy színháznak, de hogy ez a siker oly nagy legyen, hogy hosszú hónapokra zsúfolásig megtöltsön egy külvárosi színházat, főleg Fenyvesi Emilnek köszönhető, akinek Svengali-alakítása olyan nagyszabású volt, amilyennel csak kivételes alkalommal találkozhat a közönség. Az elismerés külső formája is szokatlan volt. A színházban

tombolva ünnepelték; ha bejött a kávéházba, az uzsonnázó vendégek fölugrottak, és tapsolva kísérték törz-asztaláig; az utcán összezsúfoltak az emberek és harsányan éljenezték.”

A főszerepek a legjobb kezekben voltak. A nemrégiben Aradról a fővárosba szerződött Fenyvesi eleganciája, belső ereje elragadta a közönséget. Az együttes játék kivételes összhatást eredményezett. A darabok legkisebb szerepét is megbízható, erős tehetségek kapták. Igaz, ehhez hozzájárult az anyagi megfontolás. Az úgynevezett *tülfellépti díjak* - a mai *tuli* - arra ösztönözték a színészeket, hogy ne röffel mérjék szerepüket, szívesen vállaljanak kurta szerepet és ne csupán vállalják, hanem színes képzelettel gazdagítsák megoldását. A lét határozza meg a színpadi öntudatot.

1993. április 23-án tehát véget vetettek az örökölt rangnak, a jól-rosszul sáfárkodott hagyománynak és a szerzett szeretetnek. Kimegy a társulat a pusztába sátorozni. Átépitik a Vigszínházat, ami nem is a Vigszínház, hanem Farkas Mihály támogatásával megnyílt Magyar Néphadsereg Színháza.

A Vígét, amit Fellner és Helmer terveztek - bomba lerombolta a háború alatt. Akkor kiköltözött a színház a Nagymező utcába - közelébe annak a trafiknak, ahol első művészi vezetője, Ditrői Mór kegyelemkenyéren tengődött trafikosként - a Rádus moziba. Ott játszottak, míg csak nem államosították fejük fölül az intézményt.

1951. december 21-én - Sztálin elvtárs születése napján - megnyílt a Szent István körút 14. szám alatti épület Szigligeti Ede történelmi drámájával. Ez már nem a Fellner-Helmer-féle épület volt. Arra hasonlított csupán. Olyasféle hasonlított lett belőle, mint az utolsó kövéig az eredetit majmoló Várszínház, amibe nem engednek szöveget verni, átjárót építeni, fényszórót fölszerelni, mert - műemlék. Újdonatú antik.

A Magyar Néphadsereg színházának emlékét őrzi az első emeleti erkély mellvédjén végigvonuló gipszfríz. A különböző fegyvernemek dombormű emblémái. A Vigszínházat - amit lebombáztak - Fellner és Hel-

mer építtette. A Magyar Néphadsereg Színházának épült Vigszínházat - amelyet most bezártak - Kaufmann Oszkár, a világhíres magyar építész, aki dr. Eugen Róbert, a Hebbel Színház építtetője így írt le: „*Magyarországot mint huszártiszt és világi hagyta el, egy ideig Karlsruheban folytatott tanulmányokat, majd áttelepült Berlinbe. Eddigi pályafutását egy mondatban össze lehet foglalni: kiállított egy hálószobát Wertheimnél.*” (Megjelent a *Bauwelt* 22. füzetében, 1932. újra megjelent ugyanott, 1991. 82. évf. 10. sz. innen vette át a Magyar Építőművészet 1991. 3. sz.) Jellemző, hogy német szaklap tartja számon, mint került színházépítői pályára egy magyar építész. Kaufmann pompás színházat épített Berlinben: Hebbel Színház (1907), Reinhardt nollendorfplatzi és kurfürstendammi színháza (1912 és 1924), Állami Opera (1932), épített Bremenhavenben (1909), Bécsben: Neues Wiener Stadtheater (1913), csak idehaza nem épített jót. A Víg meghamisításán kívül a Royal Orfeum - a lebontás előtti Fővárosi Színház - helyére Luca székeként elkészült, elfuserált Madách épülete hordozza Kaufmann emlékének szégyenét (Minári Pállal és Fábry Ottóval közösen. 1954-60). Ő maga nem érte meg a nyitást: 1956. szeptember 6-án elhunyt. Kaufmann a Víg-et polgártalanítja. Most Siklós Mária kaufmanntalanítja. Visszaállítja a páholysort, mivel Kaufmann az idők szellemének megfelelő demokratizált terü nézőterre kapott megrendelést. Az építésznő kormánykitüntetést szokott kapni valamennyi elrontott színházépület rekonstrukcióját követően. Ő tüntette el a Vidám Színpad eredeti nézőterét és tervezett helyére egy Orion-rádiódobozt. Ő tette tönkre az Andrássy úti színház földszinti nézőterét, lett belőle Állami Bábszínház. Neki köszönhető a Belvárosi helyére rakott színházüzem (Katona József), a nyíregyházi és a pécsi rekonstrukció, valamint a szolnoki díszletszerűvé átálmodott színház. Egy nyilatkozata szerint büszke, hogy sosem jár színházba. Meglátszik színházain.

A Víg tehát a legjobb kezekbe került.

Nem a háború a legveszedelmesebb egy színházépület számára. ■

Jacqueline Cherruault-Serper

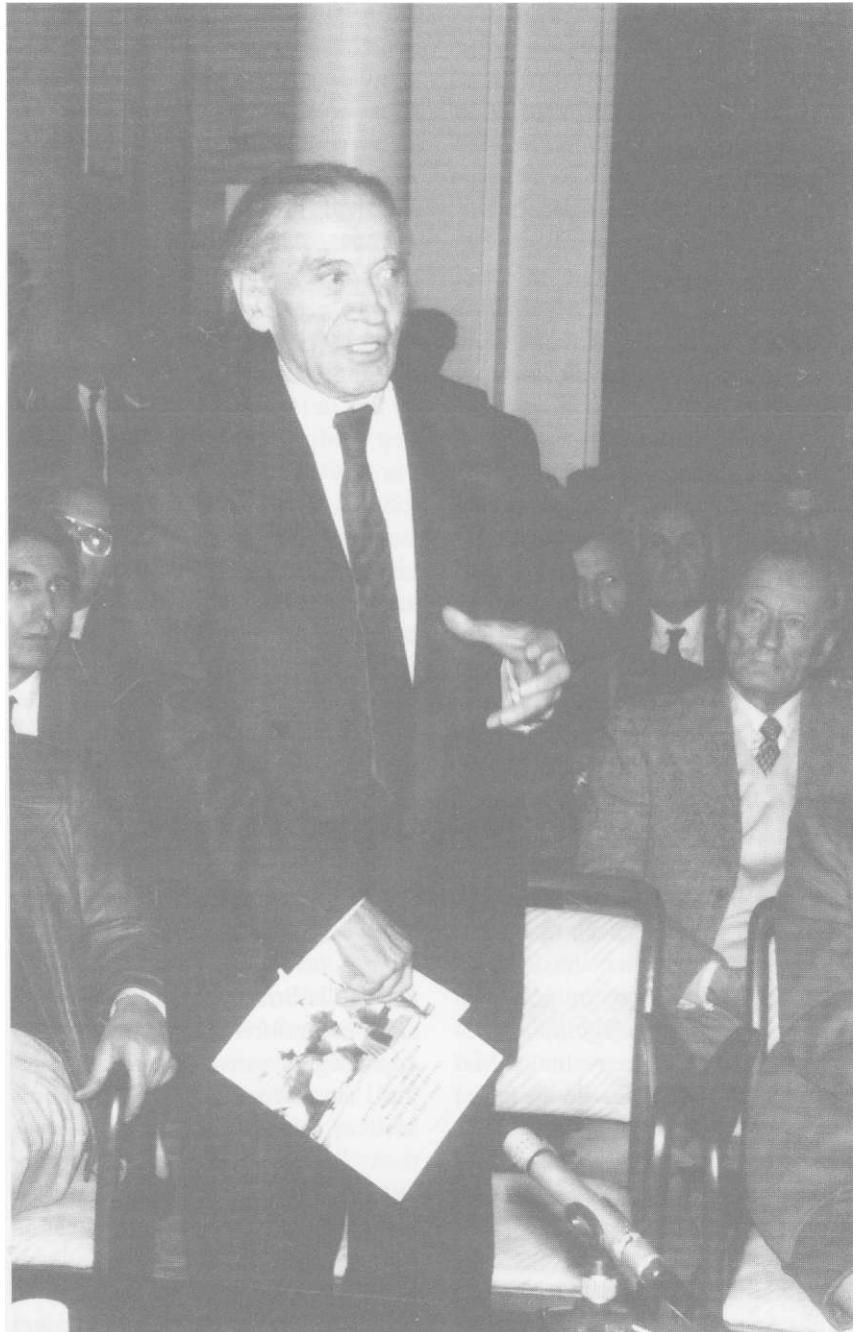
„SZELLEMI HAZÁM, KÖZÉP-EURÓPA”

Beszélgetés Fejtő Ferencsel

Az itt közölt beszélgetés Jacqueline Cherruault-Serper *Hová tart az eltűnt idő? (Ou va le temps perdu? Párizs, Balland, 1991.)* című könyvéből való. A francia író nő témák szerint kérdezi a Párizsban élő történész-politológust életművéről és életútjáról. A könyv magyar kiadása előkészületben van.

-Az 1914-ben kitört világháború, amely egész Európát katasztrófába sodorta, önben is sebeket hagyott. Ráadásul új helyzet elé állította önt és családját, hogy összeomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, s Magyarországot megcsonkították. Közép-Európa több államra hullott szét, amelyek noha nemzeti alapon szerveződtek, ugyanolyan soknemzetiségűek voltak, mint maga a Monarchia.

- Igen, felülkerekedtek, akik korábban alul voltak, s a korábbi urakból másodrendű állampolgárok lettek. Azok, akik a népek önrendelkezési jogának alapján vélték újrarendezni a Duna-medencét, nem számoltak azzal, hogy a régió népessége mozaikszerűen helyezkedik el: azt remélték, hogy a demokrácia automatikusan létrehozza a különböző népek közötti békés egymás mellett élés feltételeit. Hetven év telt el azóta, közben lezajlott a második világháború, és még mindig nincs semmi elrendezve. A Balkán európaizálása helyett sikerült Közép-Eu-

rópát balkanizálni. Ami pedig a demokráciát illeti, hát az még mindig várat magára.

- *Ugyanakkor ön, aki közép-európainak vallja magát, felülemelkedvén a régióban dúló nacionalizmus különféle válfajain, hovatartozását más szinten fogalmazza meg.*

- Edgar Morin barátom szóhasználatával élve metanacionálisnak tartom magam. A magam közép-európai öntudata megítélésem szerint magasabb szintű, mint a régióban dívó megannyi nemzeti öntudat, ahogyan a szememben Európa is előbbrevaló Közép-Európánál. Közép-Európát egyébiránt csak néhány éve divat újra emlegetni: a fogalom jó időre feledésbe merült. Hosszú időn át csak Nyugat-Európáról és Kelet-Európáról illett beszélni. Milan Kundera cseh íróé az érdem: ő hívta fel újra a világ figyelmét arra, hogy létezik egy közép-európai kultúra, s ez keltette fel a nyugati világ érdeklődését. Jalta után valójában Közép-Európának még a fogalmát is homályba borította a „Kelet-Európa” kifejezés, noha Sztálin halálát követően kezdett kiderülni, mennyire sokféle kultúra létezik ebben a térségben, mennyi eltérő mentalitás, s hogy a Monarchia utódállamaiban ápolt hagyományok mennyire megkülönböztetik ezen országok lakóit az egykori Bizánc vagy a török birodalom volt területén élő lakosságtól. Közép-Európa ma kétségkívül nem számít politikai fogalomnak, de újra azzá válhat. Pierre Béhar, aki a franciák közül Victor L. Tapié után a legjobb ismerője ennek a térségnek, azt állítja, hogy Kelet-Közép-Európa az európai történelem tragikus arcát mutatja felénk, s ezen országokról szólva Macbeth szavait idézi az életről: „*A tale told by an idiot, full of sound and fury. Signifying nothing.*” („...egy félkegyelmű / Meséje, zengő tombolás, de semmi / Értelme nincs.” Shakespeare: Macbeth, V. felvonás, Szabó Lőrinc fordítása. A ford. megj.) A régió sorsa nem volt mindig tragikus, legalábbis nem minden itt élő nép számára. A térségben szinte egymást érték a háborúk és a megszállások, aminek

folytán elmaradt a kontinens nyugati vagy északi részén elterülő országoktól, de voltak olykor szélszentes időszakok is, amikor lehetett építkezni, felzárkózni.

Az államigazgatás, amely itt hosszú évszázadokon át fennállt, ugyanúgy nyomot hagyott az épületeken, mint az erkölcsökön. Prágától Krakkóig, Béctől Budapestig, Zágrábtól Ljubljánáig sorjáznak azok a kastélyok, kúriák, templomok és kaszárnyák, amelyek mind azt példázzák, hogyan lehet a különböző nyugat-európai stílusokat a hely szelleméhez igazítani. Uralkodó a barokk, de fennmaradtak műemlékek a román korból, a gótika vagy a reneszánsz korából is, melyek békésen megférnek a modernebb neoklasszicista és szecessziós épületekkel. Közép-Európa a kávéházairól is megismerszik, ahol a pompás kávé mellé ma is egy pohár jéghideg víz dukál, s ahol az újságtartó kereteken nemrég még az összes jelentős európai napilap a vendégek rendelkezésére állt.

De ne feledkezzünk meg a közép-európai gasztronómiáról sem. Ha egy közép-európai ember előtt kiejtjük azt a szót, hogy „Sacher”, az illető mindjárt tudni fogja, hogy arról a híres bécsi szállodáról van szó, amelynek cukrászdájában ma is kapható a közismert Sacher-torta.

- *Ahogy önt hallgatom, lassacskán magam is közép-európainak érzem magam, az ismert szillogizmus - „minden francia nő vörös hajú” - mintájára, olyan régóta ismerem őket!*

- Talán azért, mert igen korán érte ez a hatás!... A testvérháborúságnak vége, ha rétes vagy *palacsinta*, *mákos beigli*, *perec* vagy *zsömlé* (németül: Strudel, Bretzel, Semmel stb. - az utóbbinak az egyik fajtáját éppenséggel császárszömlének hívják), netán épp *kuglóf* (Kugelhopf) kerül az asztalra.

A közép-európai ember másik jellemző vonása a biedermeier stílus, amely a feltörekvő polgárság, a beérkezett becsületes emberek kedvelt életkeretét alkotta. Családi körben itták a kakaót, olykor barátaikat

is meghívták egy csésze kakaóra, politizáltak, elújságolták egymásnak a bécsi udvarban szállongó legújabb pletykákat. A lányok a zongora mellett dalra fakadtak, sok családban a kamaramuzsikálás járta. A közép-európai ember régen is zenekedelő volt, ma is az. Egyaránt kedveli a népzene és a műzene. A legelterjedtebb közép-európai sajtóosságok közé tartozik az operett: Lehár, Strauss, Kálmán operettjei, *A víg özvegy*, a *Csárdáskirálynő*, *A cigánybáró*, s ne feledkezzünk meg a nagyoperák kultuszáról, amely túlélt minden viszontagságot.

Hosszan sorolhatnám tovább a példákat az életmód közös vonásaira: Közép-Európában például a jeggyűrűt furcsa módon a jobb kéz egyik ujján hordják, s ma is dívik a kézsók. A középkorból fennmaradt a latin köszönés, a „servus”, vagyis a „szolgálja”, egyazon társadalmi osztályhoz tartozó emberek között, akik tegeződnek.

- *Lengyelországra is jellemzők az életmód e közös vonásai?*

- Igen, Lengyelországnak az a része, amely osztrák uralom alatt volt (Galícia, annak fővárosa, Krakkó, no meg Lemberg), Közép-Európához tartozik, akárcsak délebbre Csernovci Bukovinában, Kolozsvár Erdélyben, Temesvár a Bánátban, vagy Újvidék a Vajdaságban, nem beszélve Zágrábról, illetve Ljubljánáról. A közép-európai kulturális örökség, a Monarchia öröksége fittyet hány az államhatároknak. Manapság mind több szó esik e határok „spiritualizálásáról”, függetlenül azoktól az irányzatoktól, amelyek valamilyen módon újra össze akarják kötni azt, ami szétválasztott. Talán nem is kell mondanom, mennyire rokonszenvezek e regionális kezdeményezésekkel.

- *Az ön édesapja mennyire volt tipikus képviselője ennek az önmagát közép-európainak tekintő polgárságnak, ahogyan ön jellemezte?*

- Teljes mértékben. Talán nem is volt ennek tudatában, mert magyar hazafisága jól megfér benne a monarchikus érzelmekkel. A német és a zsidó elem, amely a térség minden

tartományában és államában jelen volt, elősegítette az integrálódást. „Közép-Európa” fogalmának épp az adja részben a vonzerejét, hogy van benne valami megfogalmazhatatlan, valami cinkosság, ami túlnő a politika vagy a konkurenciaharc által szitott minden vizzályon. Afféle Közös Piac volt ez, mielőtt még magát a fogalmat kitalálták volna. Anyósom, aki harminc kilométerre lakott az osztrák határtól, Bécsbe járt ruhát vásárolni, és gyermekeit is onnan öltöztette, mert Budapest messzebb volt. A szüleink Karlsbadba jártak kúrálni magukat, apám évről évre elutazott Lipcsébe, a könyvvásárra. Döntő szerepe volt a német kulturális befolyásnak, de a szellemi elit inkább Párizsra, semmint Bécsre vagy Berlinre vetette vigyázó szeméit. Ma is úgy van, ha egy pozsonyi szlovák, egy pesti magyar, egy zágrábi horvát és egy krakkói lengyel találkozik, úgy érzik, hogy rokonok. A rokonság érzése minden feszültséget, minden ellenségeskedést túlélt. Nekem Közép-Európa a szellemi hazám.

- *Ezt leplezetlen örömmel, de némi gúnyos éllel mondja.*

- Ugyanez az öröm fog el, amikor cseh, lengyel, horvát, román vagy osztrák barátokkal beszélgetve felfedezzük, hogy mennyi mindenben osztozunk egymással. Így például nemrégiben jöttem rá Ewa Kulesza jóvoltából, aki *A népi demokráciák vége* című könyvem társszerzője, hogy Lengyelországban ugyanazok a kifejezések járták mások megszólítása esetén, mint Magyarországon. Írásban, szóban nem egyszerűen *uram* vagy *asszonyom* dukált, hanem azt is hozzá illett tenni, hogy *tekintetes* (lengyelül *szanowny*). A társadalmi ranglétra magasabb fokán állókat (az ügyvédek, orvosokat, főhivatalnokokat) a „*nagyságos*”, a még magasabban állókat a „*méltóságos*” titulus illette meg. Mindez ma ómódinak és barokkosnak, sőt, ha belegondolunk egyenesen groteszknek hat. De ha nem gondolunk bele, akkor kiderül: ezt hozzuk az őstőneinkben. Jómagam demokrata vagyok ugyan, de a

zsigereimben hordom a túlzott egyenlősítés iránt érzett idegenkedést. Elszórakoztat, amikor a Budapestről kapott levelek borítékán efféleket olvasok: „Író Úrnak”... vagy: „Dr. F. F. Újságíró Úrnak”, vagy „Professzor úrnak”. Közép-Európában ugyanis nemcsak az orvosokat titulálják doktornak, hanem azokat is, akiknek állami doktorátusuk van. Úgyhogy a térség, Németországot is beleértve, bővelkedik a doktorokban. A kommunisták eltörölték a címeket-rangokat, de az emberek különbségtétel iránti hajlamát nem tudták kiirtani.

- *Meglepő számomra, hogy a közép-európai térség közös vonásainak felsorolása közben még nem tért ki a Dunára, pedig, mint említette nekem, nagyrabecsüli a trieszti Claudio Magris Duna című könyvét.*

- Magris nagyszerűen kimutatta, hogy a közép-európai országokat és nemzeteket, amelyek olyannyira sokfélék, bonyolultak, oly sok szálal kapcsolódnak egymáshoz, történelmi, geopolitikai és kulturális téren leginkább a Duna köti össze. Ifjúkoromban nekem nem sok dolgom volt ezzel a nagy folyóval. Csak később kapott helyet az életemben, amikor Budapestre mentem, tanulmányaimat folytatni. Akkor éreztem először a méltóságosan hőmpolygó Duna iránt azt a vonzalmat, amely a partján lakókat általában elfogja. Gyermekkoromból az Adriai-tengerről, a „magyar tengerről” őrzök inkább emlékeket: ott, az Adria tengerparti homokján tanultam meg járni. Közelebb állt a szívemhez Zágráb, amely a Duna egyik mellékfolyójának, a Szávának a két partján terül el, semmint saját szülővárosom, Nagykanizsa. Nagykanizsának nincs folyója: olyan, mint bármelyik poros kisváros Szlovákiában vagy Lengyelországban. A környékét azért szerettem. Elinultam hazulról, és egy kis mellékutcán áthaladva pár perc múlva már a mezőn voltam. Szerettem a természet közelségét, mert ez az, ami ezt a hegyes-völgyes nyugat-magyarországi tájat oly vonzóvá teszi. Dombos vidék, ahol az erdők szőlőkkel

váltakoznak: a növényzeten meglátszik az adriai éghajlat hatása. Szülővárosom nem nélkülözte a festőiséget. Esténként marhacsordák poroszkáltak az úton porfelhőbe burkolózva: így ballagtak hazafelé, az istállóba. Volt néha vásár is, a város ugyanis egy zöldségben, gyümölcsben, baromfiban gazdag mezőgazdasági vidék központja volt.

- *Jártam az ön hazájában. Kis ország, nincsenek benne magas hegyek, nincs tengere, de a tájai vonzók és változatosak.*

- Gyermekkoromban nagyobb volt, s a tájai is változatosabbak voltak. Családom szétszórtan élt az országban, s így több vidéket is megismerhettem. 1916-ban a nyári szünidőt Erdélyben töltöttem egy nagybátyámnál, aki Aradon volt malomigazgató. Franz Kafka *Napló*-jából tudom, hogy ugyanabban az időben ő is ott időzött. Talán lépteink keresztezték is egymást a gesztenyefasorban. Azt hiszem, Kafka még azelőtt utazott el Aradról, hogy Falkenhayn német tábornok csapatai élén bevonult volna a városba Ausztria-Magyarország oldalán, hogy kikeresse onnan a románokat, akik átálltak az ellentáborba, és mélyen behatoltak Magyarország területére. Délen, a Vajdaságban, Zomborban és Apatinban nagynénéim és nagybátyáim éltek. Magyarországnak ezen a talán leggazdagabb részén még a kommunista rendszer sem tudta teljesen tönkretenni a mezőgazdaságot. Ebben a tartományban, ahol a szerbek vannak nagy többségben, magyarok és szerbek nagyobb bonyodalmak nélkül éltek egymás mellett. Megismertem aztán a nagy magyar Alföldet, a hírneves pusztát, ezt a gyéren lakott, tágas rónaságot, amelyet ma turisták látogatnak, de amikor én fiatal voltam, idegen alig tette oda a lábát. Gyalogszerrel körüljártam a Balatont, s aztán később, Pécssett, egyetemi társaimmal hosszú sétákat tettünk. Sétálva ismertem meg hazámat. Egyébként mindmáig nagyon szeretek gyalogolni. De rég is volt mindez! Akárcsak a téli kirándulások a budai hegyekben, ahol a falusi kocsmákban forralt bort mértek.

- *Ha önt hallgatja az ember, az a benyomása támad, hogy Közép-Európa határai egybeesnek a hajdani Osztrák-Magyar Monarchia határaival. Egyesek talán más véleményen vannak, sőt, talán neheztelnek is majd önre ezért...*

-A fogalom természetesen tágítható. Én Közép-Európában érzem magam akkor is, ha Bajorországban, Zürichben, Baselben vagy Strasborgban járok. II. József Hollandia osztrák tulajdonban lévő részeiért - a mai Belgiumért - Bajorországot szerette volna megkapni cserébe. Kár, hogy nem így alakult. Más irányt vett a történelem menete.

Ma is érezhető az egykori szakadékok a katolikus, római örökségre épülő Közép-Európa, valamint a bizánci és török hatást mutató Balkán között. A középkori ember számára Közép-Európa egyszerűen Európa részének számított. Sem a Szent István alapította, német-római befolyásoltágú Magyar Királyság, sem pedig a lengyel állam nem volt politikailag kevésbé fontos, mint Anglia vagy Skócia. A fő kereskedelmi útvonalak Kelet és Nyugat között Közép-Európán át húzódtak. Közép-Európa romlása a török birodalom terjeszkedésével kezdődött, és azaz, hogy a nemzetközi kereskedelem fejlődésének súlypontja eltolódott az Atlanti-óceán felé.

A XVI. században a protestantizmus mély gyökereket eresztett ebben a térségben. Nyugat-Magyarországon a Habsburgok, az ellenreformáció élharcosai érvényesültek, de Kelet-Magyarországon sikerült erősen megvetnie a lábát, a megszálló törököknek köszönhetően, akiket hidegen hagytak a keresztények torzalkodásai. Ugyanez volt a helyzet Erdélyben is, ahol a nemesség megőrizte kálvinista hitét. Magyarország sajátosságai közé tartozott, hogy az ország nemcsak soknemzetiségű, hanem sokvallású is volt.

Az alap- és középfokú oktatásról az én fiatalkoromban hatvan százalékban a különböző vallásfelekezetek gondoskodtak.

- *Miért járt katolikus gimnáziumba?*

—Városunkban ez volt az egyetlen klasszikus gimnázium. Volt több elemi iskola, köztük világiak is. A XVIII. század végétől az iskolakötelezettség csakhamar elég általánossá vált Magyarországon. Az én fiatalkoromban igen kismérvű volt az országban az írástudatlanság. Engem először a zsidó hitközség elemijébe irattak, nem mintha apám fontosnak tartotta volna a vallásos nevelést, hanem azért, mert ez volt a város legjobb elemi iskolája, ahova a helyi nem zsidó értelmiségi családokból is több gyerek járt. Kötőnők voltak a tanárok, és még német nyelvet is tanítottak.

Az elemi elvégzése után négy lehetőség volt a tanulmányok folytatására: a polgári iskola; a kereskedelmi iskola, amely az érettségivel egyenértékű végbizonyítványt adott olyan fiataloknak, akik nem készültek egyetemre; a reálgimnázium, ahol modern idegen nyelveket és természettudományokat oktattak; végül a francia klasszikus liceumnak megfelelő (a gimnázium). A polgárok és szabadfoglalkozásúak gyermekei gimnáziumba jártak; a gimnáziumokat nagyrészt szerzetesrendek irányították. A jezsuita gimnáziumok voltak a legelőkelőbbek: oda jártak az arisztokraták és a dzsentrik gyerekei. Rangsorban utánuk következtek a piaristák, a ciszterciek és a bencések. A nagykanizsai gimnázium a piaristák fennhatósága alatt volt. Ezt a rendet az olasz Calasanz Szent József alapította azzal a céllal, hogy humanista oktatást nyújtson a középosztálybeli gyerekeknek. A rend igen elterjedt volt a Monarchia országaiban. A kommunisták feloszlatták, de örömmel hallottam nemrég, hogy visszakapják iskolájukat. Jó emlékeim maradtak az atyákról, akik közül többen a család barátjává váltak.

-*A Horthy-rezsimben az iskola mennyire szolgálta a parancsuralmi rendszert?*

- A közoktatás politikai irányultsága vidékről vidékre, városról városra és iskoláról iskolára változott. Nagykanizsán liberális volt a közoktatás. Az egyház és a szerzetes-

rendek, kiváltképp a piaristák, noha nem szálltak szembe Horthyval, általában királypártiak voltak, hűek a Habsburg-házhoz. Ugyanakkor ápolták az irredentizmust, vagyis azt a reményt, hogy sikerül visszanyerni Magyarországot ezeréves határait.

-*Ez a nevelés milyen hatással volt önre politikai szempontból?*

- Nehéz volt nem a hatása alá kerülni. Tanáraimmal és diáktársaimmal együtt én is kiáltoztam, hogy „Nem, nem soha!” - vagyis hogy soha nem nyugszunk bele Nagy-Magyarország szétdarabolásába. Később megértettem, hogy amennyire a trianoni szerződés valóban igazságtalan, sőt, súlyos tévedés volt, ugyanannyira botránysos volt a rezsim igyekezete, hogy ezt nacionalista és tekintélyuralmi céljai érdekében kihasználja.

Az iskola nem nyomta el bennem a bíráló szellemet. Elég korán rájöttem, mi a különbség hazafiság és nacionalizmus között: ebben nagy segítségemre voltak olvasmányaim, a magyar klasszikus írók és költők. Otthon is liberális volt a légkör, mert a családom ösztönszerűleg berzenkedett a revansvágyó nacionalista áramlattól, amely a háborút követően reakciós és antiszemita színezetűvé vált.

-*Amikor megjelent a Rekviem egy hajdanvolt birodalomért, egyes kritikusai, például Paul Thibaud, Gilles Martinét vagy Marc Lazar, akik egyébként nagy elismeréssel fogadták a könyvet, azt a kérdést teszik fel, vajon az ön képét a Habsburg-birodalomról nem színezi-e át túlon túl a nosztalgia. Bianca Cavallotti olasz történésznek is az az aggály, hogy amikor ön ellágyuló tekintetet vet arra a birodalomra, amelyben született, akkor nem siklik-e el túl nagyvonalúan az árnyékos oldalak felett.*

- Láttam a fényeket, és láttam az árnyakat is. Nem hagytam figyelmen kívül, hogy a Monarchiának nem sikerült megfelelő megoldást találnia azokra a problémákra, amelyek abból következtek, hogy a területén élő népekben egyszer csak fel-

ébredt a nemzeti érzület. Azt sem hagytam figyelmen kívül, hogy az 1867-es kiegyezés Bécs és Budapest között nagy mértékben megfelelt a magyarok elvárásainak, de ugyanakkor nem elégítette ki a csehek, a horvátok és a románok jogos követeléseit. Főként azt kívántam kiemelni, hogy századunk elején a Monarchia a mély politikai, társadalmi és gazdasági átalakulás állapotában volt. A magyar uralkodó osztályok hiába szegődtek a pángermán eszmék szószólójául, és hiába tanúsítottak heves ellenállást, már akkor érzékelhető volt, hogy a nemzetiségek autonómiája, szövetségi formában, megoldást hozhat. Van ugyan személyes nosztalgiám az iránt a kor iránt, amelyben gyermekkorom telt, de politikai nosztalgiát az elszalasztott esély, az eltékozolt lehetőségek miatt érzek. A közép-európai kis népek nagy nyomorúságáért véleményem szerint a nacionalizmus és a sovinizmus a felelős.

- *Ausztria-Magyarország szétdarabolását ön súlyos történelmi hibának tartja. Ugyanez-e a véleménye más államszövetségekről, például Jugoszláviáról vagy a Szovjetunióról is, amelyek éppoly látványos történelmi kudarcba fulladtak?*

- Ezek az államok csak nevükben szövetségek. A Szovjetunió, akárcsak Jugoszlávia - amelynek felépítésében Tito gondosan lemásolta a Szovjetunióét - lényegében egypártrendszerű katonai és rendőri diktatúrák voltak. A központból igazgatták teljhatalommal a tagköztársaságok ügyeit. E köztársaságok etnikai alapon szerveződtek meg, és autonómiájuk fiktív volt. A kommunista Szovjetunió és Jugoszlávia is sokkal központosítottabb volt, mint az Osztrák-Magyar Monarchia vagy a török birodalom, melyeknek helyébe léptek. Ez utóbbiak utolsó korszakukban liberális, mondhatni dekadens birodalmak voltak, a jogállamiság keretei között. A horvátok például, akik csaknem ezer éven át magyar fennhatóság alatt voltak, sokkal nagyobb egyéni és kollektív szabadságot élveztek 1918 előtt,

mint a kommunista Jugoszláviában, ahol - elméletileg - autonóm köztársaságban éltek. A szlovének, akik 1918-ig Ausztria egyik örökös tartományában éltek, már 1907-ben megkapták az általános választójogot.

- *Ön tehát jogosnak tartja azon nemzetek elszakadását, amelyek egykor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartoztak, de vajon ugyanígy vélekedik-e a Szovjetunió népeiről, az ukránokról, a grúzokról vagy a moldvaiakról? Ha jogosnak ismeri el elszakadási törekvéseiket, nem áll-e ez a szeparatizmus ellentétben a Nyugat-Európában kibontakozó közeledési folyamattal, amelynek célja az integráció, illetve a nemzetek felettség?*

- Sok frázist pufogtattak már el ezzel kapcsolatban. Talán nincs még egy terület, ahol akkora károkat okozott volna a félreinformáltság, mint ez ügyben. Sokan egyenlőségjelet tesznek ugyanis a birodalmak elorzott szuverenitásukat visszakövetelő nemzetek nacionalizmusa és a sovinizta, retrográd és reakciós nacionalizmus közé.

A demokrácia azt jelenti, hogy a nép kormányoz, úgyhogy a demokráciához az is kell, hogy legyenek népek. Valódi, tartós integráció csak önkéntes alapokon valósulhat meg. A szovjet és a jugoszláv államszövetségben nem kérdezték meg a nemzetektől, különösképpen pedig az őket alkotó történelmi nemzetektől, hogy mit kívánnak. Minden olyan esetben, amikor megkérdezték őket, ők a függetlenségre szavaztak. Az ilyenfajta nacionalizmus legitim. A szlovén, horvát vagy cseh nacionalizmus ugyanolyan természetű, mint a bolgároké, a balti népeké vagy az ukránoké.

- *És az azerieké vagy az örményeké?*

- Ez már más kérdés. Itt arról van szó, hogy egy államban az egyik nemzet többségi elemet alkot a területén élő kisebbségekkel szemben. Abban az egész térségben, mely fölött hajdan az Osztrák-Magyar Monarchia, a cárok és a tö-

rökök uralkodtak, egyetlen nemzetállam sem jöhetett létre anélkül, hogy egy adott területen ne éltek volna benne kisebbségek. Ezek felszabadulása, függetlenedése csak akkor védhető és legitim, ha az országban alkotmányosan elismerik a kisebbségek jogait. Ezen garanciák hiányában léptek fel - és fognak továbbra is fellépni - olyan etnikumközi konfliktusok, amelyekkel szemben a nyugatiak tanácstalanok.

- *És amelyeket jogosulatlanul és megvetően a balkanizálódás elnevezéssel illetnek. Holott nem is kell nagyon messzire menniük ahhoz, hogy rájöjjenek tanácstalanságuk okára. Mivel liberális és demokratikus hagyományokban bővelkedő országokban is kitörnek időről időre véres konfliktusok, például Észak-Írországon, s ezekben is vannak erőszakos szeparatista megnyilvánulások, például a baszkok vagy a korzikaiak részéről.*

- Ez igaz, csak hogy ezekben az országokban a demokrácia és az általa lehetővé tett anyagi fejlődés folytán e konfliktusok marginálisak és könnyűszerrel lokalizálhatók, nem sodorják veszélybe az ország békéjét. Nem ugyanez a helyzet a gazdaságilag és kulturális szempontból kevésbé fejlett országokban ahol a többség és kisebbség között vallási, faji vagy nyelvi okokból létrejött feszültségek még jobban felerősödnek a meglévő gazdasági és társadalmi problémák miatt. A románok, a szerbek és az azerik is a demokráciára hivatkoznak, függetlenségüket követelik, de mihamarabb ezt elnyerték, máris hozzáfognak, hogy legelemibb jogaiktól is megfossszák azokat a kisebbségeket, amelyekkel együttélnek.

E tekintetben Nyugat-Európának teljesítenie kell feladatát, amely a demokráciára nevelés terén vár rá. Jogos, hogy az Európa Tanács új tagjai számára a felvétel feltételül szabja, hogy az illető országok kötelezzék magukat az emberi és a kisebbségi jogok tiszteletben tartására.

Fáber András fordítása

Deák Ernő

A MAGYAR NEMZETFOGALOM GENEZISE

Előljáróban mindjárt abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a történelmi Magyarország több mai nemzetnek volt hosszú évszázadokon át hazája. Ennek megfelelően mindig is sok, etnikailag különböző népet, népcsoportot takart. Amikor tehát történeti vetületben magyarságról beszélünk, előre kell bocsátanunk, hogy fejlődésileg, területileg és etnikailag sokrétűség jellemezte az országot és népét. A magyar nemzetfogalom vagy nemzeteszme történetileg ebből a valóságból indult ki, ezért meghatározásában is ezt tükrözte, vagyis hiányzott belőle a programszerűen meghirdetett és torzító hatásokat hozó szándék. Ezt azért sem árt kidomborítani, mert ezt a jellegzetességet megőrizte egészen a reformkor nyelvtörvényeit megalkotó törekvésekig.

Nem szándékom a két világháború között folytatott és legújabbban ismét köztudatba hozott vitához hozzányúlni: ki vagy mi a magyar? Megítélésem szerint történeti távlatokban, azaz minden politikai aktualitástól mentesen kell megközelítenünk a kérdést, amire - legalábbis számomra - az 1890. évi népszámlálás eredményeinek idevágó kötete (*Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, I. kötet, Budapest, 1893*) 10. fejezetében az „Anyanyelv és nyelvismeret” taglalása ad elfogadható választ: ... *a mai magyarság*

A Friedrich Naumann Stiftung által 1993. február 27-én rendezett konferencián felolvasott előadás helyenként kiegészített szövege.

nem ázsiai alakulás, hanem európai productum, a hazában lakó népfajok vegyülékéből előállott nemzet.”

A továbbiakban ez olvasható: „*A magyar kultúrát is a különböző népfajok keresztezéséből alakult magyar nemzet teremtette s így közkincese az az összes hazai népeknek s a magyar nemzeti géniuszban benne van mindazon népfajok erénye és szellemének kivonata, melyek a hazaföldjét lakják.*” (179. o.)

Anemzeti eszme mármost nyilvánvalóan a róla alkotott fogalom és a hozzá kapcsolódó gondolkör. Természetesen ez is tisztázásra szorul. A főnévi megjelölés a „nemzeni” igei alakból származik, tehát egészen természetes, biológiai folyamatot tétel fel, amely mint produktummal a nemzetséggel van közvetlen összefüggésben. Innen tekintve a nemzet a nemzetségen keresztül eredetileg vérségi kötelékekre utal, ezáltal a nemzetség az ugyanazon vérségből származók közössége. Ugyanakkor a nemzet nyelvileg - mint láttuk - továbbképzés útján jön létre, és ehhez hasonlóan fogalmilag is továbbképzést, azaz fejlődést, módosulást és módosítást tétel fel. Így - állíthatnánk - a nemzetség egyrészt számát tekintve kisebb alakulat, másrészt viszont szerkezetileg és szervezeten természetesen és ezért bizonyos értelemben kezdetlegesebb fokon mozog mint a nemzet. Utóbbi ugyanis már mennyiségileg is nagyobb tömeget, több, sőt sok nemzetség tömörülését, magasabb szintű szervezethez jutását je-

lenti, mondhatnánk, a vérségi kötelékeken túl politikai, de egyúttal - amint ez a fentebbi meghatározásból is egyöntetűen kitűnt - szellemi-művelődési alakulat. A magyar „nemzet” szónak, ha a tövét nézzük latinban a „gens” (genere=nemzeni), ha jelentését, akkor a „natio”, amely a nascor, nasci=születni, származni igéből képzett főnév. A natio ebben az értelemben tehát nem más, mint az egy töről származottak - magasabb fokon - szervezett közössége. A keletkezés, származás nem statikus, hanem dinamikus kifejezés, ezért bizonyos kezdettől, előzményektől számítható vagy legalábbis kimutatható folyamat, ebből kifolyólag nem kész produktum, hanem változás, fejlődés eredménye. Szűcs Jenő szerint „*A nemzet non fit, sed nascitur*”. Erre világít rá idevágó tanulmányának már a címében is: *A nemzet historikuma és a történet-szemlélet nemzeti látószöge. {Nemzet és történelem. Tanulmányok, Budapest, 1974, 27. o.}*

Hasonló értelemben elemzi a jeles osztrák történész, Erich Zöllner az Ausztria-fogalom, az osztrák nemzet kialakulását. Történeti előzmények után csak napjainkban beszélhetünk modern értelemben osztrák nemzetről, ahogyan az az 1955-ös államszerződés óta véglegesen. Maga Ausztria története folyamán területileg, politikailag és ennek megfelelően fogalmilag is nagy változásokat mutat. Tőle eltérően, habár különböző „elemek” összetevődéséből, német, olasz, francia, ré-

toromán területek kantonális szerződése folytán jött létre a svájci nemzet, amely a Német-Római Birodalomból kiszakadva a Westfaliai Békészerződésben (1645) nyerte el állami és nemzeti önállóságát. (Erich Zöllner: *Der Österreichbegriff. Formen und Wandlungen in der Geschichte*. Wien, 1988).

Szent István, az államalapító király. Metszet a Thuróczi-krónikából

Hol, mikor és milyen formában kezdődött - szintén Szűcs Jenő szerint - a „születés” igen hosszán elnyúló, sok évszázados történeti fo-

lyamat? Szent István király *Intelmei*-t jelölhetnénk meg forrásul, ott is a hospeseknek nevezett jövevényekről szóló fejtegetést. Mivel további érvelésünkben lényegbevágóan fontosnak tűnik ez a rész, álljon itt egész terjedelmében:

A vendégek és jövevények akkora hasznót hajtának, hogy méltán áll-

hatnak a királyi méltóság hatodik helyén ... Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettentti. Lám gyenge és esendő az egy nyelvű és egy erkölcsű ország. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóindulattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.

Túlzás lenne ezen elv kinyilatkoztatását Szent István korára vonatkozólag nemzeteszmének nevezni, hiszen ez a kifejezés az *Intelmek*-ben nem fordul elő, de annál gyakrabban esik szó a *regnum*-ról, amit országlásként, uralkodásként lehetne felfogni. Mégis erre alapozható mindaz a nemzeteszmé, ami a későbbi századok folyamán Werbőczin keresztül kristályosodott ki és erősen kifecamodott formában az 1868:XLIV. tc.-ben csapódott le utoljára, és késői halványuló visszfényként olvasható a már idézett megfogalmazásban.

Szent István *Intelmei*-t - mint ahogy bizonyos „nemzetietlen” intézkedéseit - főként abban az irányban igyekeztek kiforgatni az elmúlt évtizedek folyamán, hogy a nyugatról jött huncut papok műve volt az, mint érintett személyek ők csempészték be az *Intelmek*-be a megbecsülésüket követelő passzusokat. Valójában nem elégséges a nemzetvé válás kezdetét a királyság megalapításához kötni, hanem vissza kell nyúlnunk a honfoglalás előtti időszakokra. Mint régestrég ismeretes, a lovas nomád társadalom törzsek és népek vérségi köteléken túlmenő konglomerátuma volt, és ez érvényes részben a magyarokra is. A nemzetté válásnak, törzsi szinten persze, egyik fontos állomása volt az ún. vérszerződés, ami, még ha legenda volt is - bár aligha az - a közösséggé szerveződést mintegy vérszerűleg is megpecsételte. De ez az

Vencellin bajor lovas, a Ják nemzetiség őse. Iniciálé a Képes Krónikából

új vérségi összetartozás - modern kifejezéssel - integráció útján ment végbe, azaz egyes részek összetevődéséből valami új egész keletkezett, anélkül, hogy az alkotóelemek elvesztették volna önállóságukat, vagy talán fogalmazzunk úgy, ismertetőjegyeiket. Amikor a honfoglalással összefüggésben hét vagy nyolc törzsről beszélünk, nem szabad szem előtt téveszteni ezeket a szempontokat. Megítélésem szerint elfogadható Joó Tibor vélekedése, amikor azt írja az *Intelmek*-ről, „*hogy benne az ősi magyar politikai magatartás vette magára a nyugati keresztény univerzalizmus köntösét.*” (*A magyar nemzeteszmé, 1939; hasonmás kiadás: Szeged, 1990. 30. o.*) A népvándorláskori (nomád) társadalmak etnogenezise kivétel nélkül ilyen módon ment

végbe. A nyugati népek közül példaként említhetők a bajorok. A Keleti-Alpok és a Duna térségében egyébiránt a középkor delelőjén váltak a nyelvek az egyes népek egymástól való megkülönböztetésének ismérvévé. (L. ehhez Herwig Wolfram: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907.* Wien, 1987, 317.0.)

Habár a legtöbben másként szokták magyarázni a „szentistváni állameszmét”, nem árt erre az aspektusára utalni, mi több, ezt kidomborítani, hiszen a középkori magyar királyság éppenséggel soknemzetiségű állam volt a maga sokrétű kiváltságaival, nem utolsósorban a hospesek-re visszamenő városi-polgári különjogokkal. A keresztény univerzalizmus a maga hitvilágával, latinnyelvűségével abroncsként fogta össze a legkülönbözőbb gyökerű és indíttatású részeket, anélkül, hogy megnyomorításuk, felszívódásuk következett volna be. Ennek a sokféle-

ségnek és sokrétűségnek legmarkánsabb példájával szolgálhat Werbőczy Tripartituma (1517) a nemtelen parasztok felsorolásával;

„Kiknek állapotja sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások pedig csehek és tótok, akik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik.

Vannak ezenfelül jászok és kúnok, kik királyi földeken telepedtek le és ott laknak és hasonlóképen a keresztény hitet vallják. Az oroszok és bolgárok közül pedig némelyek a mi hitünkhöz, mások pedig a görögök tévelygéséhez ragaszkodnak. ”

A falusiak vagy jobbágyok helyzetét elemezve Werbőczy ugyan a Dózsa-féle felkelés okaként említi jogfosztottságukat, de ezt a legkevésbé sem hozza összefüggésbe nyelvi, sőt vallási különbségükkel. Az *Intelmek* irányelvei nélkül elképzelhetetlen lett volna ez az ilyen mérvű etnikai pluralizmus számon tartása mellett. Állítható, töretlenül élt és érvényesült az etnikai pluralizmusnak az *Intelmek*-ben lefektetett, majd különösen a városi privilégiumokban alkalmazott alapelve egészen a törökkorig, sőt még azután is, míg nem a felvilágosodással szinte párhuzamosan futó németesítésre válaszul Mária Terézia, de különösen II. József óta olyan jellegű öneszmélés kezdődött, amely politikai szinten végzetesen elindította a differenciálódás, később pedig a különválás folyamatát.

A középkori állameszme mindamelllett félreérthetetlenül kifejlesztette a *natio hungarica*, a nemzet fogalmát, ami a rendi nacionalizmus értelmében nyilvánvalóan csakis a nemességet fogta egybe. Ez kétségtelen más vonulat, amely az említett értelemben torkollott az 1868-as nemzetiségi törvénybe. A nemesség, származásbeli összetételét tekintve legalább annyi ágra bomlott mint a jobbágy-ság, és amikor a rendi dualizmusról beszélünk, etnikai értelemben nem szabad elfeledkeznünk a tényleges

pluralizmusról, azaz a paraszti társadalom nyelvi összetétele formálón hatott a nemesi társadalomra is. Amíg - mondjuk így - állampolitikai szinten, vagyis mint politikai nemzet a nemesség „magyar” volt, a nemesség egyes családjai a mindennapok szintjén ugyancsak magyarokra, tótokra, németekre stb. oszlottak, és környezetükben műveltségüktől függően a latin és a magyar mellett elsősorban a helyi nyelven érintkeztek egymással, de főként alattvalóikkal. A „beszármarzásra” vonatkozólag a XV. századból mindenekelőtt a Hunyadiak hozhatók fel például. Később, a törökkori harcok, a reformáció egyrészt ugyan erősítették a magyar nemzet nyelvi-etnikai kifejlődését, másrészt viszont tovább érvényesült a nemesi társadalmon belül a kettős kötődés. A legszemléltetőbb a Zrínyi család, nem csupán a szigetvári hős, hanem a két költő, Miklós és Péter is. Mindamelllett Miklós magyarul, Péter pedig horvátul verselt.

Ha mármost a középkori univerzalizmus említett vonulatait tartjuk szem előtt, nem lephet meg az állandóság ténye, ami egyrészt ugyan merevségre is utal, másrészt viszont hihetetlen vitalitásra is vall. Csakis ebből a szempontból érzékelhető és értékelhető az a fajta - nevezzük így - patriotizmus, amely gyakorlatilag a reformkori nyelvharci szinten töretlenül élt tovább, aminek egyik jellegzetes megnyilvánulása a *hungarus* besorolás, vagyis hogy a nemzetiségi, nyelvi hovatartozástól függetlenül magyarnak vallotta magát a német városi polgár vagy a tót értelmiségi. Ez a beállítottság nem szűkíthető a későbbi értelemben vett állampolgárságra, sokkal inkább a szülőföldön túl, magasabb szinten értelmezhető hazával szembeni lojalitásnak volt a megnyilvánulása.

Mi sem jellemzőbb erre a beállítottságra, mint az a gondolat, hogy Magyarország tulajdonképpen Európa kicsiben. Így jellemezte hazáját az egyébként szláv nemzetiségű Johann Csaplovics német nyelvű publikációiban. (L. a Pannónia la-

kóinak népviseleteiről szóló kötet etnográfiai bevezetőjét. Heinbucher Joseph Edler von Bikkessy kiadásában: *Pannoniens Bewohner in ihren volkstümlichen Trachten auf 78 Gemälden dargestellt; nebst ethnographischer Erklärung.* Wien, 1920; továbbá Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn.* 2 kötet, Pest, 1829).

Hitelesen elfogadható, hogy a középkori gyökerekből táplálkozó magyar nemzeteszme vagy állameszme mint politikai fogalom nem az etnikai értelemben vett *natio*-ra építkezik, hanem mint *regnum* - nevezzzük királyságnak - meghökkenítő természetességgel fogadta magába a jövevényeket, akik nem az országlás, a királyi hatalom megrontását, hanem erősítését, felékesítését szolgálták. Ha elfojtják különbözőségüket, az akkori felfogás szerint szegényebb és erőtlenebb lett volna a királyi hatalom. Ne essék félreértés: igenis voltak nemzetiségi ellentétek, acsarkodások - gondoljunk csak a budai német és magyar polgárok összezapására. Viszont az irányelvek, alapok pluralista adottságokból indultak ki, más szóval vitathatatlan realitásérzékéről tanúsokdottak.

Amikor Széchenyi István nemzetiségünk csinosítását, kiművelését tűzte ki fő célként, bármennyire is igyekezett megnyugtanni a nemzetiségeket a túlzó magyarosítók dorgálásával, az újkori áramlatok hatása alatt - és most mellékes, hogy a nyelvi-kulturális vagy az állami nacionalizmus érvényesült erősebben - lényegében elszakadt már a magyar államiság évszázados hagyományaitól, mert a többnyelvűség változatlan érvényesítése helyett a magyar nyelvet helyezte az államiság középpontjába. Ebben persze nem állt egyedül. A legmarkánsabban talán Eötvös József fogalmazta meg ezt a másságot, mi több, szembefordulást *Magyarország 1514-ben* című regényében. Mielőtt idéznék belőle, szükséges megjegyezni, Mohács óta gyökeresen megváltoztak a körülmények és adottságok, hogy mást ne

mondják, a magyar király koronáját viselő uralkodó más érdekeket tartott szem előtt, mint például az Árpád-házból való királyok. És most az idézet:

„Főképp fővárosunkban telepedtek le számos idegenek, s ki a tizenhatodik század kezdetén Buda utcáin körülment, s a magyar, német, tót s itt-ott olasz beszélgetéseket hallá, első percben meggyőződött arról, hogy Szt. István óhajítása, midőn fiának különböző nemzetek által lakott országot kívánt, e haza földjén nagy átokként beteljesedett.”

Olyan méretű eltávolodás ez Werbőczy világotól, ami még inkább kidomborodik a Szászországból származó humanista Wolfgang Schmeltzl *Bécs dicsérete (Lobspruch auf Wien)* című 1550 táján írt versével való összevetésből. A költő csodálattal adózik a „bábeli nyelvzavar”, a Bécsben beszélt nyelvek sokaságának tapasztaltán. Az egynyelvűség követelményszerű meghirdetése, a németnek, illetve a magyarnak államnyelvvé emelése - mint már szó volt róla - közvetlenül a felvilágosodásra vezethető vissza. A francia forradalom és a napóleoni háborúk aztán még inkább felerősítették és meggyorsították ezt a folyamatot.

Az 1847-ben megjelent regény gondolatvilága a történelmi ábrázolásra éppúgy rányomta bélyegét, mint az 1868. évi nemzetiségi törvényre, amelynek egyik megalkotója tudvalevőleg szintén Eötvös József volt. A magyar közgondolkodás Világos és a neoabszolutizmus ellenére lehetőség szerint igyekezett visszatérni az 1848-as vágányra, amihez kedvező lehetőségeket kínált a kiegyezés. Valljuk meg őszintén, annak a kornak nemzetiségpolitikája bevallatlanul is az asszimilációt szorgalmazta már csak azzal is, hogy törvényileg alkotta meg a magyar politikai nemzet fogalmát, ezzel pedig szerfölött haladó mivolta ellenére zsákutcába vitte a nemzetiségekkel való együttélést. Nem történt más, mint a nemzeteszme egyik vonulatát, a *natio hungarica* elvét a

polgári kibontakozás szellemében kiterjesztette valamennyi országglakóra, igaz, utalva arra, hogy a magyaron kívül más nyelvű polgárai is vannak az országnak. Összevetve azzal, ami — már csak a törvény végre nem hajtásából is - következett, az archaikussá vált szellemiséget torzóként tükrözi az egynyelvűséget célzó 1868: XLIV. tc., amely a következőképpen hangzik a másik alkotó, Deák Ferenc tolmácsolásában:

„Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja.”

Az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati felében a német nemzetiségűek hatalmi fölénye még erősebben érvényesült, mégsem szabad szem elől téveszteni egy olyan vonást, amely ennek más színezetet adott. Amíg Magyarországon a Magyar (Szent) Korona Országai változatban megmaradt a Magyar Királyság elnevezés, addig nyugaton eltűnt az Osztrák Birodalom megjelölés, és helyette A Birodalmi Tanácsban Képviselet Királyságok és Országok lett a hivatalos név.

Kétségtelen, a nem magyar nyelvterületet képező törvényhatóságok közigazgatási és közoktatási jogait nagyon is körültekintően határozták meg az egyes paragrafusok, ellenben az adott körülmények között eleve hiba volt a magyarnak mint politikai nemzetnek fogalmát törvényileg ráerőszakolni az ugyancsak erősen nemzeti szellemben ébredő nemzetiségiekre. Mindamellet az elkövetkező évtizedek politikai-közigazgatási gyakorlata egyértelműen termelte ki a polaritást, az egymással végzetesen szembekerülő erőket. Eltekintve a publicisztikában megnyilvánuló magyarosítási törekvésektől, az annyszor a magyarok fejére olvasott *lex Apponyi*-ig (1907), az ismét székesfővárossá emelkedett Budapestről szólva szinte vakítóan megviláglik az asszimiláció politikája. Nem árt utalni Budapest Székesfőváros Statisztikai Evkönyvének 1914-ben megjelent

XI. kötetére, melyben a 14. oldalon a nem magyar anyanyelvűekről úgy nyilatkozik a szerző, hogy mintegy tizenöt-húsz év múlva elérkezik az az idő, amikor már nem beszélhetünk magyarosításról, mivel történetesen a német és szláv anyanyelvűek addigra nyelvileg beolvadnak a magyarságba.

Befejezésül Kosáry Domokosnak nemrég Bécsben elhangzott előadására hivatkoznék, aki azt taglalta, hogy a nemzetállam követelménye hogyan vallott csődöt a francia forradalom után. Ehhez hiányoztak térségünkben a feltételek, mert az érintett államok nem voltak függetlenek, etnikailag nem képeztek területi egységet és az etnikai határok nem estek egybe az államhatárokkal. Kosáry a későbbi katasztrófák okát abban jelölte meg nagyon is filozofikusan, hogy térségünk népei nem ismerték fel valóságos érdekeiket és látszatérdekért küzdöttek. Tegyük hozzá, mindez nem utolsósorban abból következett, hogy a sokszínűség további érvényesítése helyett egynyelvű nemzeti államokat hirdettek meg. Magyar szempontból bármennyire nagyot hozott is létre a reformkor. az 1836., majd az 1843/44. évi nyelvtörvényekkel véglegesen kialakult az a vízvonal, ami tragikus végkifejlesztéstől függetlenül a korábbi nyitottság helyett beszűkület, a többszintűség, sokféleség helyett egyszintűséget, egyszintűséget eredményezett, ha nem is a gyakorlatban, de a valóságtól elrugaszkodott elméleten keresztül végső fokon a tudatban. A bevezetőben idézett ötvözdési meghatározás amennyire találó, ugyanúgy kérdéses is, mivel lényegében a magyar nyelvűség szupremáciáját tükrözi. Úgy összegezhethetnénk tehát, hogy amíg a magyar nemzet fogalma a középkortól többé-kevésbé a reformkorig a mindennapi valóságot követte, a kiegyezés után az egynyelvűségre alapozott elmélet szerint igyekezett a hivatalos magyar politika átformálni az egész magyar társadalmat. ■

A MEGFIGYELŐ NYUGTALANSÁGA

A Kelet-Közép-Európában bekövetkezett politikai fejlemények nagy nyugtalanságot váltottak ki Nyugat-Európában. Magam is osztom ezt. A vasfüggöny és a berlini fal leomlását a nyugat-európaiak meglehetősen eufóriával fogadták. Ez azóta elmúlt, s mostanában azt tapasztaljuk, hogy az egykori „keleti blokk” országaiiban folyamatosan romlanak az államközi kapcsolatok, s mind jobban elmérgesedik a viszony a különböző nemzetiségek között.

A balkáni háború

Leginkább a volt Jugoszlávia területén kialakult konfliktus ad okot aggodalomra. Nem kívánok ehelyütt bővebben kitérni sem a konfliktus okaira, sem pedig sajátosságaira, csupán a nyugati hatalmak álláspontját igyekszem felvázolni. Ugyanakkor az az érzésem, hogy a jugoszláv ügy nem az egyetlen fejlemény Közép-Európában, ami aggodalomra ad okot, csak a többiről, amelyek reális fenyegetést jelentenek a jövőre nézve, fogalmuk sincs a nyugatiak többségének. Megítélésem szerint Közép-Európa válaszut előtt áll: vagy az Európához való integrálódást választja, vagy pedig a nacionalista dezintegrálódást.

A délszláv konfliktus kétszere-sen is kínos: amiatt is, amit önmagában jelent, de amiatt is, hogy fényt vet arra a tényre, hogy Nyugat-Európának nincs vele kapcsolatban világos és hatékony politikája. Az Európai Közösség (EK)

eleinte egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni, ami a térségben menthetetlenül bekövetkezett: ennek a minden alapot nélkülöző országnak a felbomlását (legalábbis Franciaország és Nagy-Britannia ezen az állásponton volt), később pedig az európaiak afőlött hunytak szemet, hogy háború van, amelyben az egyik fél agresszorként lép föl. Amikor végre szembenéztek ezzel a ténnyel, és az is kiderült, mennyiben felelősek a kialakult helyzetért a szerbek, napirendre került a katonai beavatkozás kérdése. 1992 májusáig több elképzelés született azokról a „sebészi csapásokról”, amelyeket a szerb-jugoszláv erőkre lehetne mérni. Mint akkoriban mondták, az Öböl-háború bebizonyította az effajta beavatkozások hatékonyságát. Később napirendre került a katonailag támogatott „humanitárius korridorok” létrehozásának lehetősége. Ám 1992 nyara óta lábra kapott az a magyarázat, hogy túlon túl kockázatos lenne a katonai beavatkozás, bajos volna egy kirobbanó partizánháborúban megtartani a megszerzett hadállásokat, s a Dinári Alpokban vagy egyebütt Bosznia területén nemigen sikerülne olyan „technológiai” jellegű, „tisztá” háborút viselni, mint amilyen az Irak elleni volt. Azóta a szerb hadsereget olyanformán kezdték emlegetni, mint amilyen hírét az iraki hadseregnek költötték az Öböl-háború előtt: azt híresztelték róla, hogy pompás haderő, és úgyszólván legyőzhetetlen. Ezek a kijelentések meglehetősen problematikusak.

Nyilvánvalónak látszik, hogy egy nyugati beavatkozásnak a volt Jugoszlávia területén nem az volna a célja, hogy teljesen megsemmisítse a szerb hadsereget, hanem inkább az, hogy sikerüljön annak nehézfegyverzetét semlegesíteni annak érdekében, hogy egyensúlyi állapot jöjjön létre az egymással szemben álló szerb, illetve horvát és muzulmán erők között. Vajon valóban nehezebb lenne-e Szarajevó és Bihac térségében megsemmisíteni többszáz tankot és ágyút, mint Bászra környékén volt? Világos, hogy az amerikai felderítés percről percre pontosan tudja, hol található ez a nehézfegyverzet, s bármikor képes annak nagy részét tönkrezúzni. Milyen alapon gondolná bárki, hogy a nyugati (NATO-) erők ne lennének képesek a szerb fegyverzet egy részét megsemmisíteni?

Nincs stratégiánk

A stratégiai kérdésekről folyó vita mögött valójában egy politikai vita rejlik. Az a döntés, hogy nem avatkozunk be Boszniában vagy Horvátországban, nem technikai jellegű nehézségekkel magyarázható, amelyek egyébként valóban fennállnak, hanem azzal, hogy nincs stratégiánk közelebből Jugoszláviával, sem pedig általánosabban véve a volt kommunista blokk országaival szemben.

A nyugati államok manapság jobban tartanak az etnikai felfordulástól és egyéb megrázkódtatásoktól Közép-Európában, mint

amennyire tegnap a szovjet rakétáktól féltek. Végső soron a rakéta olyan megnyugtató tárgy! Tudni lehet, honnan jön, hová megy, bunkerba lehet bújni előle... De hogyan álljunk a haragvó népek elé?

Az egymással ellentétes követelések, a kölcsönös gyűlölködések és rivalitások kusza halmaza látán, melyekre Jugoszlávia szolgáltat példát, a Nyugat bénultan áll. Bénultságának az az oka, hogy nem tudja, mitévő legyen, s azt sem, kire támaszkodják a térségben. Az Európai Közösség előtt egyetlen lehetséges út áll: olyan stratégiát kidolgozni, mely az összes résztvevővel folytatott párbeszédre alapszik. Ez dicséretes magatartás, de ha egyaránt párbeszédbe elegyedünk az agresszorral és az agresszió áldozatával, akkor vajon nem az agresszió elkövetőjének segítünk-e?

Mivel magyarazzuk ezt a magatartást? Egyrészt azzal, hogy a Nyugat tökéletesen tudatlan a tekintetben, mi is a valóságos helyzet ebben a térségben. Ez az állítás már 1918-ban igaz volt (erről a magyarok tudnának bővebben beszélni), és még ma is az. Csaknem ötven évnyi hiatus a kelet-nyugati kapcsolatokban oda vezetett, hogy a nyugatiak tudatlansága tovább fokozódott Kelet-Közép-Európával kapcsolatban. A nyugat-európaiak gyakorta vonulnak vissza a „bonyolult!” felkiáltás sáncai mögé, csak hogy ne kelljen megpróbálniuk megérteni mindazt, ami Béctől keletre végbemegy...

Menekülés a felelősségtől

A Nyugat politikája arra szorítkozik, hogy a kontinens egységének szükségességét hangoztassa hosszú távon, abban a reményben, hogy ez a távlat az összes európaiat ki fogja elégíteni. Csakhogy ez

nem így van. A Nyugat, amikor Közép-Európának az Európához való integrálódására voksol, szembekeverül egy olyan oppozícióval, amellyel képtelen szembenézni: a nacionalistákkal, legyenek akár hatalmon (mint Szerbiában, Romániában vagy Szlovákiában), akár ellenzékben (mint Oroszországban vagy Lengyelországban). A Nyugat tehát nem ismeri föl, hogy vannak objektív szövetségei: azok a kormányok, amelyek maguk is az EK-hoz való csatlakozás mellett döntöttek. Ezek közé tartoznak a „Visegrádi Hármak”, de más országok is, mint Bulgária vagy Szlovénia.

A Nyugat nemcsak attól fél, hogy katonákat veszíthet Boszniában; attól is óvakodik, hogy felismerje, kik a barátai és kik az szövetségesei. s hogy felelősséget vállaljon fellépéséért. 1990 óta sokan sok szót vesztegettek az „új világrend” bevezetésére, amelyért az Egyesült Államok vállalna garanciát. Nos, ha van egyáltalán jellemző vonása ennek az „új rendnek”, akkor az éppen a volt kommunista blokkal kapcsolatos világos geopolitika hiánya. Ez a hiány pedig nemcsak sajnálatos, hanem egyben veszedelmes is.

A Nyugat számára Közép-Kelet-Európa úgy tűnik fel, mint a tartós destabilizáció térsége, s a nyugati döntéshozók szívesebben hagyják megrohadni a helyzetet, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ez a politika még mindig kevesebb veszéllyel jár, mint a vaktában való beavatkozása. Vajon igazuk van-e? Inkább azt választják, hogy meghúznak egy új *limest* a „civilizált” Nyugat (az Európai Közösség és Észak-Amerika) és az „új barbárok” között. Amíg csak a „barbárok” verekednek egymással, és nem lépik túl a Nyugat által rekonstruált *limest*, addig a nyugatiak nem fognak megmozdulni.

Ez a *containment*-politika, a be nem avatkozásnak ez a politikája

azzal a veszéllyel jár, hogy bátorítólag hat mindennemű erőpolitika híveire. Nem kellemes dolog csendőrködni, de vajon helyesebben járunk-e el, ha hagyjuk, hogy a banditák az utcán garázdálkodjanak? A hagyatkozó politika bátorítólag hat mindennemű szélsőség elharapódzására. S a szélsőségeseket erősíti.

S noha a jugoszláv konfliktus áll az érdeklődés homlokterében, nem ez az egyetlen régió, amely nyugtalanságot kelt a figyelmes megfigyelőkben... A nyugatiak tudtán kívül Közép-Európa jövője forog most kockán a maga egészében.

A két közép-európai forgatókönyv

A szélsőségesek megerősödése azt a problémát veti föl, hogy Közép-Európa politikai fejlődése két, egymástól eltérő úton következhet be: vagy *integrálódik* a térség Európához (az EK-hoz), vagy pedig a konfliktusokkal terhes hipernacionalizmus, a nacionalista *dezintegráció* útját választja.

Az 1. számú forgatókönyv mellett döntöttek a Visegrádi Hármak, összehangolják politikájukat az Európai Közösséghez való csatlakozás érdekében. Ez a szcenárió az EK kibővítésének optimista feltételezését veszi alapul, amely kibővítés egyedül alkalmas Közép-Európa stabilizálására.

A 2. számú forgatókönyv lényege a „Milosevics-szindróma”, amely a nemzeti tényező elsőbbségét vallja a transznacionális tényező fölött, s azt, hogy az állam előbbrevaló, mint az egyén. Ez a páneurópai együttműködés és dialógus elutasítását jelenti. Ez a szindróma nem csupán Szerbiát érinti, hanem Szlovákiát és Romániát is (nem beszélve a kaukázusi köztársaságokról). A rendszerek és stratégiák hasonlósága (főként

ami a magyarellenességet illeti) a szlovák, román és szerb rendszerek részéről oda vezethet, hogy létrejön a három állam között a szövetség vagy a kölcsönös segítségnyújtás valamilyen formája, amolyan új kisantant. Úgy gondolom, sajnos semmi pesszimizmus nincs abban, ha felhívom a figyelmet, hogy a ma megfigyelhető jelenségek minden eleme egy ilyen szövetség létrejöttének esélyeit látszik megerősíteni.

Ennek a katasztrófa-forgatókönyvnek a levét nyilvánvalóan a magyarok ihatják meg a leginkább, miután nemcsak szembekeverülhetnek, hanem be is lehetnek kerítve a szlovák, román és szerb nacionalista, kriptokommunista rendszerekkel, s ugyanakkor a volt keleti blokk szétválása „európaiakra” és „nacionalistákra” alááshatja a Kárpát-medence gazdasági fejlődését, és megakadályozhatja, hogy azok az államok, amelyeknek ez a szándékuk, az EK-hoz csatlakozzanak.

Újra kisantant?

Tekintsük át a helyzetet Szlovákiában, illetve Romániában. Szlovákiában Vladimir Mečiar és a pártja olyan politikát követ, amely nem áll túl távol a Milosevicsétől. S noha Mečiar nem rendelkezik akkora katonai potenciállal, mint a szerbek, ő is azzal az igénnyel lép föl, hogy megrendszabályozza a nemzeti kisebbségeket. Tudjuk, hogy Mečiar úr elvitatja a magyar politikai pártoktól azt a jogot, hogy a szlovákiai magyarok érdekeit képviseljék. Ez tipikusan totalitárius magatartás. Szlovákia természetesen még választhat egy „nyugat-európai” politika, illetve egy Milosevics-féle „kelet-európai” politika között. Csak remélhetjük, hogy Pozsony az elsőként említett megoldást fogja választani. De a játszma még nem dőlt el. Ha Szlovákia a Matica Slovenska

által hangoztatott irányvonalat választja, és úgy látszik, ez a helyzet készül előállni, legalábbis az újonnan elfogadott szlovák alkotmányból erre lehet következtetni, akkor Szlovákia elszigetelődik, és szükségszerűen szövetségeseket fog keresni. De kik lehetnek a szlovákok szövetségesei? A csehek nem fognak egy ilyen rezsimet támogatni, mint ahogyan a magyarok vagy a lengyelek sem, akik - joggal - egy nyugati orientációjú politikára szavaztak. A szlovákok szövetségeseiül a románok kínálkozhatnak, akik hozzájuk hasonlóan a szörnyűséges „germán-magyar imperializmussal” állnak szemben. Romániában a nacionalisták a jelenleginél még nagyobb befolyást is szerezhetnek a jövőben. Iliescu és a Nemzeti Megmentési Front nacionalizmusa tovább erősödhet, ha netalán szövetséget kötne annak rendje és módja szerint a Funar-féle fundamentalistákkal. Van egy másik reménybeli szövetségese is Mečiar Szlovákiájának: a szlavofil orosz ellenzék, amely populista és nyugat-ellenes húrokat penget. Egy nacionalista államcsíny Oroszországban dicsőséges perspektívákat nyithat meg a harcias, nyugatellenes közép-európai kormányok előtt.

Ám még akkor is, ha nem kell komoly formában számolnunk az efféle végletes fejlemények bekövetkeztével, megállapíthatjuk, hogy máris érezhető hallgatolagos *objektív egyetértés* áll fenn a pozsonyi, a bukaresti és a belgrádi rendszer között. Kizárólag az új Jugoszlávia elleni embargó és a nemzetközi megbélyegzés akadályozhatja meg, hogy nyílt, hivatalos együttműködés (egyezmények) jöjjön létre Belgrád és objektív szövetségesei között.

Bajosan lehetne előre megmondani, milyen formát ölthet ez az új kisantant. Valamivel könnyebben lehet néhány prioritást meghatározni ezen esetleges szövetség cél-

jai közül: fegyverkereskedelem (például szlovák fegyvereké) a harcban álló régiók irányában, magyarelles „etnikai tisztogató” stb. A dologban az a drámai, hogy már most tudni lehet: a Nyugat nem fog megmozdulni, ha az „etnikai tisztogató” politikáját alkalmazza a magyar kisebbségek ellenében. Magyarország diplomáciai síkon szembekeverülhet szomszédaival, de aligha fog rájuk katonai csapást mérni. Aligha helyezkedhet szembe a többé-kevésbé heves „etnikai tisztogató” akkor, ha ezt egyidejűleg alkalmazza Szlovákiában, Erdélyben és a Vajdaságban.

Komolyan szembenézni

Látható: sötétek a kilátások. Pesszimizmusra vall-e, ha e lehetőségek bekövetkeztével komoly formában számolunk? Nem hiszem. A Nyugat nincs mozdulatlanságra ítélve, mint ahogyan a kisantant forgatókönyve sem vált meg valóra.

Ugyanakkor a Nyugat be nem avatkozási politikája, az egyes közép-európai rendszerek nacionalista beállítottságának konvergenciája a gazdasági válsággal párosulva, a kontinens egészére érvényes politikai perspektívák hiányában könnyen olyan kifejtlet felé sodorhatja Európát, amelyre egyáltalán nem áhítozik: háborúba.

Nem elég, ha a múltat felszámoljuk, a jövőt is meg kell terveznünk.

Fáber András fordítása

Stephane ROSIÈRE (33 éves) földrajztudós, a Paris VIII. egyetemen a Geopolitikai Kutató Központ kutatója, a párizsi Politikai Tudományok Főiskolájának tanára. Rendszeres szerzője a *Hérodote* nevű francia földrajzi és geopolitikai folyóiratnak. A közép-európai magyar kisebbségekről írja disszertációját.

DONÁTH FERENC IMÁDSÁGA

Enyhén rekedtes hang, egészen kopaszra vágott fej, keze fején foltos bőr, valamilyen betegségtől szenved.

Enyhén rekedtes hang, de nagyon szelíd nagyon megejtő. Le- csillapító, tiszta emberi hang. Egy

sokat látott, gyötört, gondolkodó férfi hangja. Nem tudok kitérni előle. Hallgatom, és nem törődöm önmagammal, csak veled, ezzel a hanggal, ezzel a kopaszra nyírt fejű férfival. Mindig megszólal, amikor vitára kerül sor körülötte. Emberek szavai kavarnak, csapnak össze egy szobában, egy sátorban, az utcán. Mindenütt ott van. Az emberek a

Nagy Tanácsadóként néznek rá, ha mosolyogva leinti heveségüket, megköszönik, elgondolkodnak, és fordítanak a szón. Világosabbak körülötte a gondolatok. Ránéznek, és tudják, miben tévedtek, miben van igazuk. Így lehet dolgozni, beszélni, világot kormányozni: itt

van valaki, aki csöndesen ellentmond. Vagy helyesel. Nézik a kopaszra nyírt fejet, a néma mosolyt: győz. Lefegyverez. De semmi fölényeskedés: elhiteti, hogy te többet tudsz, érzed, ahogy rád tekint, hogy mérhetetlenül többet tudsz

Tudja, hogy minden megtörténik, ami a koponyája mögötti térképen kirajzolódott. Mégse tudnád mitologizálni. A foltos kézfej, a rekedtes, gyöngéd hang, a jelentéktelenség álruhája megakadályoz minden fellengzős, misztikus gesztust.

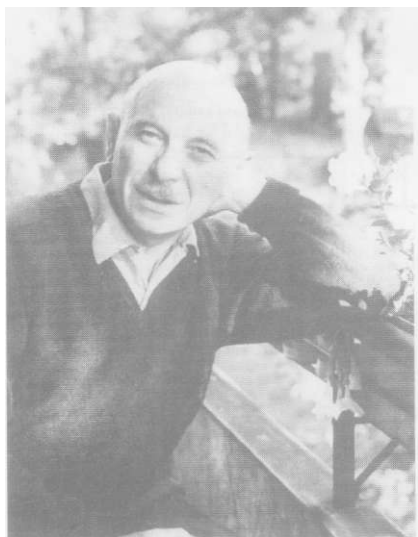
Földönjáró emberrel dolgozol, repülsz, érsz el a dolgok közepébe. Mindig a dolgok közepébe. Mintha valamilyen szörnnyű szomjúság vonzaná-hajtaná oda. Fölfedezed rajta ezt az éhséget-szomjúságot. Nem tudod, mi az, de ez a titka ennek a szomorú-kedves hangnak, ennek a szép, parasz-
tos, lenyírt

Nyolcvan éve született Donath Ferenc, akinek egész felnőtt élete összefonódott a kor radikális baloldali mozgalmaival, és végül a Kádár-rendszerrel szembenálló ellenzék különböző ágainak integráló személyiségeként szállt sírba. Vidéki ügyvéd fia volt, maga is a jogi pályát választotta, pesti joghallgatóként a kommunisták felé tájékozódik. Vezető szerepet játszik a Márciusi Front létrehozásában, ekkor alakulnak ki politikai személyiségét meghatározó kapcsolatai: azokkal a debreceni kommunista diákokkal, akik húsz év múlva vele együtt a Nagy Imre körül csoportosuló „revizionisták” magvát alkotják, és a népi mozgalom baloldalán álló írókkal és politikusokkal.

1945 után a földreform egyik szervezője, a mezőgazdaság fontos irányító posztjainak betöltője. 1951-ben letartóztatják, és államellenes szervezkedés vádjával tizenöt évre ítélik. Sztálin halála után előtte is megnyílik a börtönajtó, két évig a politikától visszahúzódva kutató agrárközgazdászként dolgozik, de az 1956-os év ismét az események közepébe sodorja. A forradalom leverése után osztozik a snagovi száműzöttek sorsában, 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként áll a bíróság előtt. Ezúttal tizenkét évet kap. 1960-ban amnesztiával szabadul, folytatja kutatómunkáját, könyveket, tanulmányokat ír a magyar mezőgazdaságról. A hetvenes évek felé újra ott látni az éledezni kezdő demokratikus ellenzék megmozdulásain. A nyolcvanas évek közepén az ő javaslata nyomán és az ő vezetésével készül el a Bibó-émlékkönyv, s jön létre a monori találkozó, az ellenzéki összefogás e két múltó, de nem felejthető alkalma. Donath Ferenc 1987-ben halt meg.

nála. És mégse bízod el magad. Mert a tudásod tőle származik. Ha nem adja rád az áldását, elbizonytalanodsz, kérdezed, mint kisfiú, a szemét: jól mondtad-e? Nem akar befolyásolni, várja, mi történik a hegyekkel, a nyárfákkal, az utcákkal, a hazájával, a történelemmel.

koponyának. Tudtad, hogy kommunista (volt)? „Én nem tudtam, hogy ifjú asszony” - panasolta József Attila, ha jól emlékszem. Nem tudtam, hogy a két világháború között az illegális párt jelentékeny tagjaként szervezkedett, dolgozott, írt. Az a fej nekem elég

volt. Elég volt a mortori sátorban, az esőben, az erdőben, a három napra nyúló politikai éjszakában. Ott volt igazán teljében az a fej, az a hang, az az agy. Egy közgazdász agya? Micsoda örültség! Ki gondolta volna, hogy közgazdász volt? Hiszen minden ízében, velejéig államférfi volt! Szellemi családfő. Az atya - ezt szerette benne mindenki, ezt követelte magának.

Nem lehetett megmozdulni e nélkül a mosoly, kopasz fej, szelíd hang nélkül.

S ha nem lettek volna e szemeinkben a börtönévek éjszakái! És nappalai és a csalódás nappalai! Mert ha kommunista volt (eredetileg), akkor csalódnia kellett, s máris megvan a bölcsesség forrása, a sugár, mely ezekből a szemeinkből, Donath Ferenc-i szemekből, mert hiszen ilyen csak egy volt a mi közelünkben, mindnyájunkra nyugalmat permetezett. Volt valaki, akit megkérdezhettünk: „Mit gondolsz, Feri bácsi? Mit akarsz még elmondani, Feri bácsi? Meddig tűröd még, hogy a zsarnokság, amiről Illyés Gyula örjögő mondatot küldött a világ nemzetjeinek, megfélemezze, megrajzolja, körülírja, osztályozza, kímélje a hangodat?”

Nehéz ezt elmondani.

Egyáltalán nem akart föltűnést. Nem akarta, hogy mi, képtelen utódai, ne gondolkodjunk, ne tévedjünk, ne cselekedjünk a magunk kedve szerint. Nem félt semmitől, és ha mégis: csak attól, hogy elállja az utunkat, s közben még azt se szeretne volna, ha nem válunk önmagunk szócsövévé. Kíváncsi volt ez a némán is sokat beszélő ember. De csak arra, ami olyan szívekből buggyan ki, mint az övé. Mert lassan aztán a Bibó-émlékkönyv szerkesztési munkálatai, hetei, sóvár hónapjai után, a monori sátor, a monori eső, a monori országos beszélgetés, a monori vita-vihar, a monori fölemelkedés és tisztánlátás percei, órái, magnószalagjai után, amidőn mindenütt ott volt az agyakban és az esőcsöppekben, a meggondolt kirohánásokban és a hármás-négyes csoportokban tartott villám-értekezésekben - hozzákezdett a próféta dolgához. Ezt már csaknem láthatatlanul végezte. Néhány kiválasztottnak mutatkozott csak meg utolsó éveiben.

Mert nem lehetett megállítani.

Annyira meg volt győződve létjogosultságunkról. Értsük meg: nem a maga létjogosultságáról. Nem: a miénkről. Hogy kik voltunk mi? Erre most nem akarok válaszolni. Akkor se tudtam volna, amikor még élt. Talán egy ország legelevenebben fájó húsa, talán szemek, amelyek távolra néznek, olyan távolra, hogy már nem is nevezhető nézésnek, ami ilyenkor történik. Mindegy. Ő tudta, hogy kik vagyunk, ki, mi, miféle zendülés ez az ország, ez a nép. Vagy értelmiség?

Biztosan tisztában volt vele, hogy hallgatunk rá. Pedig nem volt „nagy”. Nem tartozott, s nem is akart a nagyok közé tartozni. Értette a világot, s ez neki elég

volt. Megélte a dolgok botrányát, a huszadik század bűneseteit, s ez neki éppen elég volt arra, hogy mosolyogjon, várjon, csöndesen beszéljen hozzánk, akik mindnyájan újoncok voltunk azon a harctéren, ahol ő őregkatona volt.

Egy ponton gyöngé volt, ezt mindig éreztem minden szavában, elhallgatásában, messzerévedésében, megadó kézfogásában. MEG AKARTA VÁLTANI A VILÁGOT. Ez a megszegyenítően szerény ember és gondolkodó olyan feladatot tűzött maga elé, amelyet csak az első századi apostolok. Én ezt is megbocsájtom neki, mert olyan tekintete volt, mint Márknak, Máténak, Lukácsnak és Jánosnak. Tudjuk, János jelképes madara a sas volt. Talán öreg sasmadár volt ő is: ült fönn a történelem kopaszra tépett ágain és figyelte: mi jön még. Mert azt akarta, hogy ... Nem tudom leírni. De mégis: azt akarta, hogy tiszták, szabadok, emberiek legyünk, amilyenek csak az athéniek meg az irokézek voltak hajdanán. De tudta, hogy már nem lehetünk ugyanúgy tiszták, okosak, belátók, demokratikusak, szabadok, emberiek, akiktől semmi sem idegen.

És így halt meg. Értitek?

Meghalt, pedig *neki* meg kellett volna érnie, hogy a virágok kinyíljanak, a gyümölcsök meghízzanak, megpirosodjanak és az embereknek az Isten Igéjét hirdetik, miközben főnről, nagyon magasról, a mennyekből az angyalok énekelik:

*Üdvözlégy, Mária, malasztal
teljes,
az Úr van teveled, áldott vagy te
az asszonyok között
s áldott a te méhednek gyümölcse,
Jézus.*

EGY DRÁMAÍRÓ ÉVGYŰRŰI

Beszélgetés Hubay Miklóssal 75. születésnapján

- Egyik tanulmányában azt írja, hogy nincs ugyan virágzó drámaidalmunk, de vannak nagyszerű elméleteink arra, hogy miért nincs virágzó drámaidalmunk. Ön szerint mi lehet a titok? „Tízezer véletlen” egybeesése, netán csoda szükségeltetik egy nagy drámai korszak létrejöttéhez?

- Igen, nemcsak minálunk, a világ bármely részén a drámaírói korszak mindig csodaként jelenik meg. Megmagyarázhatatlan csoda volt már Athénben is az i. e. V. században a három nagy tragédiaíró és a vígjátékíró Arisztophanész megjelenése. És tudjuk, hogy ők csak a jéghegy csúcsa, mert beláthatatlan a korszak elveszett irodalma.

Ugyanilyen csodának mondható a spanyol „arany század” - gondoljunk Lope de Vega kétezer darabjára vagy Calderon drámáira - és az Erzsébet-kori Anglia drámaidomalma. Vagy a francia dráma a XVII. században: Corneille, Molière és Racine százada. Vagy Olaszországban Goldoni, aki művészi tökélyre fejleszti a Commedia dell'arte-t. Vannak tehát nagy drámai korszakok - szinte minden előzmény és következmény nélkül. Ezért mondom, hogy nem azt kell vizsgálni, hogy miért nincs, amikor nincs, hanem arra kéne rájönni, hogy vajon a történelemnek, a jó sorsnak, a csillagoknak miféle konstellációja egy-egy nagy korszak kialakulása.

-Nálunk volt-e valamikor olyan csillagállás, amely a drámának kedvezett?

-A magyar drámaidalommal is az az érzésünk, hogy sokszor egész közel volt a nagy korszakhoz. Persze itt Közép-Európában minden egy kicsit töredékes. Nagy korszak ígérete

volt például *Az ember tragédiája* felbukkanása. Madách drámája is előzmény és folytatás nélküli remekmű, teljesen váratlan és szinte megmagyarázhatatlan jelenség. Madách egy évtizeddel a szabadságharc leverése után, egy leigázott országnak egy isten háta mögötti kis falujában az emberiség sorsának olyan összefüggéseit tárja elénk, amit semmiképp sem lehet levezetni a kor, és főleg Magyarország társadalmi viszonyaiból. Teljesen ellentmond a XIX. század optimista progresszió-elméleteinek. A korban mindenki meg volt győződve, hogy az emberiség előrehalad a fejlődésben. Erre jön Madách, és azt mondja: dehogyis halad. És ma, ha visszanezünk, mindenben igazat kell adnunk neki.

De van még egy csoda Madáchcsal kapcsolatban. Az, ahogy a magyar nép megértette és elfogadta a darabot. Hogy a nemzeti romantikán nevelkedett és a szabadságharc leverésével megalázott nép nem kérte számon az írótól, hogy miért nem ábrázolt Ádám inkamációjában egy Petőfit vagy egy Széchenyit is, vagy hogy miért nem emelte fel a szavát a magyar szabadság eltiprása ellen. Itt mutatkozik meg a magyar nép nagysága, hogy hajlandó volt saját fájdalmit és panaszait félretéve az egész emberiségben gondolkodni. Hasonlóval találkozunk az athéni népnél is, amikor az i. e. 480-as szalamiszi csatából hazatérő egyik athéni katona, Aiszkhülosz megírja a *Perzsák*-at. Ebben humanista merészséggel a legyőzött perzsák szenvedését és lelki összetörését ábrázolja. És Athén népe a Dionüosz-színházban megsiratta a hódítóvágytól vezérelt és megvert perzsákat! Ilyen csak a drámai műfajban képzelhető el. A jó drá-

mairó nem a maga apológiáját hirdeti, és nemcsak a népe igazságáért veri az asztalt, hanem mindezekon felülemelkedik, s az emberi lét talányosságait igyekszik megérteni. Erre példa Madách is.

Ha a további aranykor esélyeit keressük, akkor itt van a századelő, a század eleji magyar csoda, amelyet olyan brutálisan robbantott szét a világháború. Ez egész Közép-Európának nagy korszaka volt. Ady, Bartók, Freud, Klimt, Kafka korszaka. Úgy látszott, hogy a magyar drámaidalom is talpraáll. Ekkor indul a később Hollywoodba csábuló Lengyel Menyhért, meg Budapest kedvence: Molnár Ferenc. Fogarason a *Laodameiát* írja a fiatal Babits, Szomoryról, Szép Ernőről és Füst Milánról nem is beszélve.

Volt még egy nagy drámaírói nekilétesülés, amelyet szintén egy háború vert szét. Ez Németh Antal korszaka a Nemzeti Színházban, a harmincas évek közepétől a megszállásig. Németh a Nyugat legújabb nemzedékében és a Válasz körüli írókban - Illyésben, Németh Lászlóban, Máraiban. Tamásiban, Illés Endrében - észrevette a drámaírói hivatást, és megnyitotta előttük a Nemzetit. Ez lehetett volna a harmadik aranykor.

-Az ön első darabját, a Hősök nélkül-t is a Németh Antal-féle Nemzetiben mutatták be 1942-ben. Egészen páratlan indulás, hogy egy elsődarabos, huszonnégy éves fiatalembert az ország legjobb színészei mutatnak be a nemzeti klasszikusokat játszó színházban...

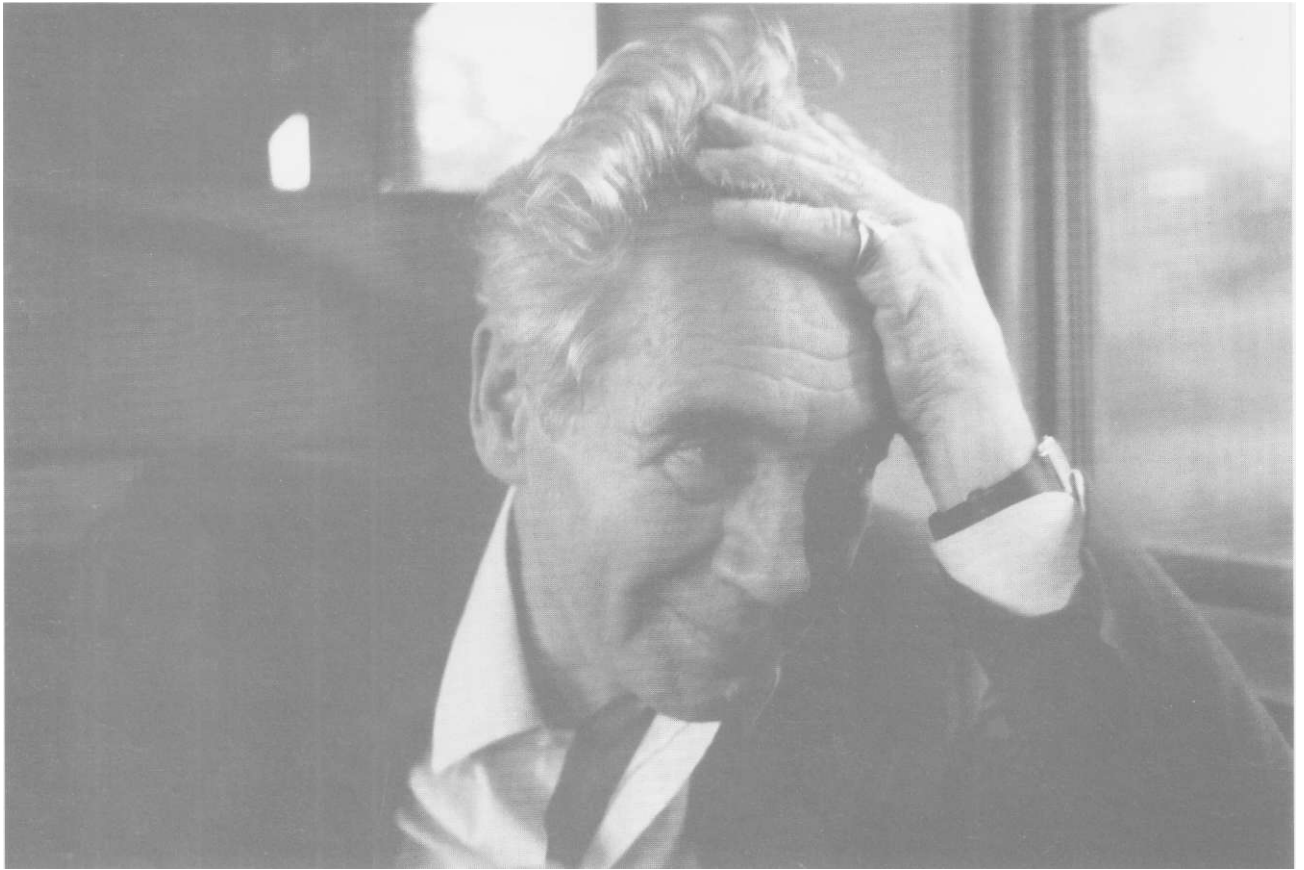
-Csak életkorom lehet a mentség, hogy ezt én akkor természetesnek találtam. A Nemzeti kamaraszínháza mutatott be az Andrássy úton. Ott mutatták be Németh László darabját,

*A Hősök nélkül szerzője
1942-ben (fent balra)
Ferenczy Bénivel és Szőnyi
Istvánnal Svájcban, 1946-ban
(fent jobbra)
Kodály Zoltánnal és Illyés
Gyulával 1962-ben*

a *Villámfény*-t is. A *Hősök nélkül* koncepcióját ma is büszkén vállalom - mondanivalója miatt 1942. május 8-án délelőtt még nem volt biztos, hogy este meg lehet-e tartani a bemutatót -, de a dialógusokat újraolvasva látszik rajta, hogy egy fiatal kezdő műve. Persze így is nagyon kedves emlék, s nemcsak azért, mert az első bemutatóm, hanem azért is, mert Magyarország akkori legnagyobb színésze, Somlay Artúr átjött a Vígszínházból a Nemzetibe, hogy eljátssza a főszerepet. Partnerei pedig Kovács Károly, Szabó Sándor. Olthy Magda, Láczy Margit és Tökés Anna voltak. A darab következő bemutatója '56 elején lett volna a Madáchban, Uray Tivadarral a főszerepben, de ahogy '42-

*Balatoni vonaton,
Ránki Györgytől hazafelé.
Danilo de Marco felvétele*

*Egri István, Sennyei Vera,
Hubay Miklós
és Kovács Károly 1957-ben
a Petőfi Színházban*

ben is rossz szemmel nézte a hatalom a *Hősök nélkül*-t, '55-56-ban már bemutatni sem lehetett.

-Az '56 utáni időszakban is előfordult, hogy az erős politikai áthallás megakadályozta vagy kétségessé tette egy-egy darabjának bemutatóját...

- Azt hiszem, legtöbbször áthallás sem kellett. Amikor '56 után kitétek a Színművészeti Főiskoláról, ahol tanítottam, s ugyanaznap a Nemzetiből is, ahol másfél évig voltam dramaturg, akkor a drámaírónak is befellegzett. Az *Egyik Európá*-t leparancsolták a színpadról, a *Késdobálók* próbáit pedig abbahagyatták. A *Zsenik iskolájá*-t huszonöt éven át csak irodalmi estjeimen mondhatta el Sinkovits Imre. A *Római karnevál*-t Mezey Má-

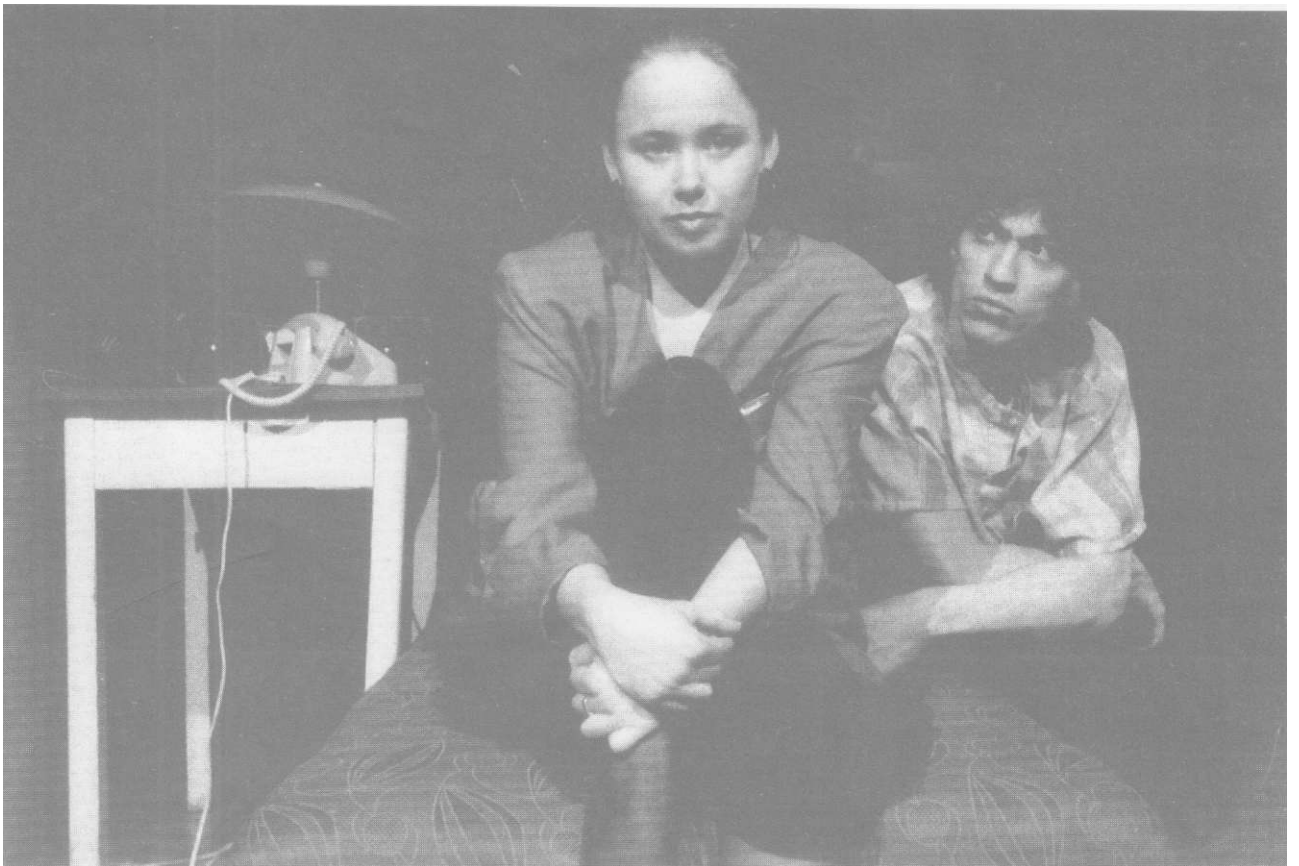

ria szerette volna eljátszani - hiába. A *Színház a cethal hátán*-ban könnyen talált áthallást a minisztériumi főosztályvezető, hisz az ebbe belefoglalt drámaemlék Balassi Menyhárt árulásairól szólt, és Kádár Magyarországon nem illett árulásokról beszélni. Nem járt több szerencsével a *Párkák* sem, a hetvenes évek közepén.

*Jobboldali képeinken:
Luigi Vannucchi utolsó szerepe
a Zsenik iskolájában az olasz
tévében*

*A Római Karnevál előadása
Torinóban 1991-ben*

*A Tüzet viszek gráci előadása
1992-ben*

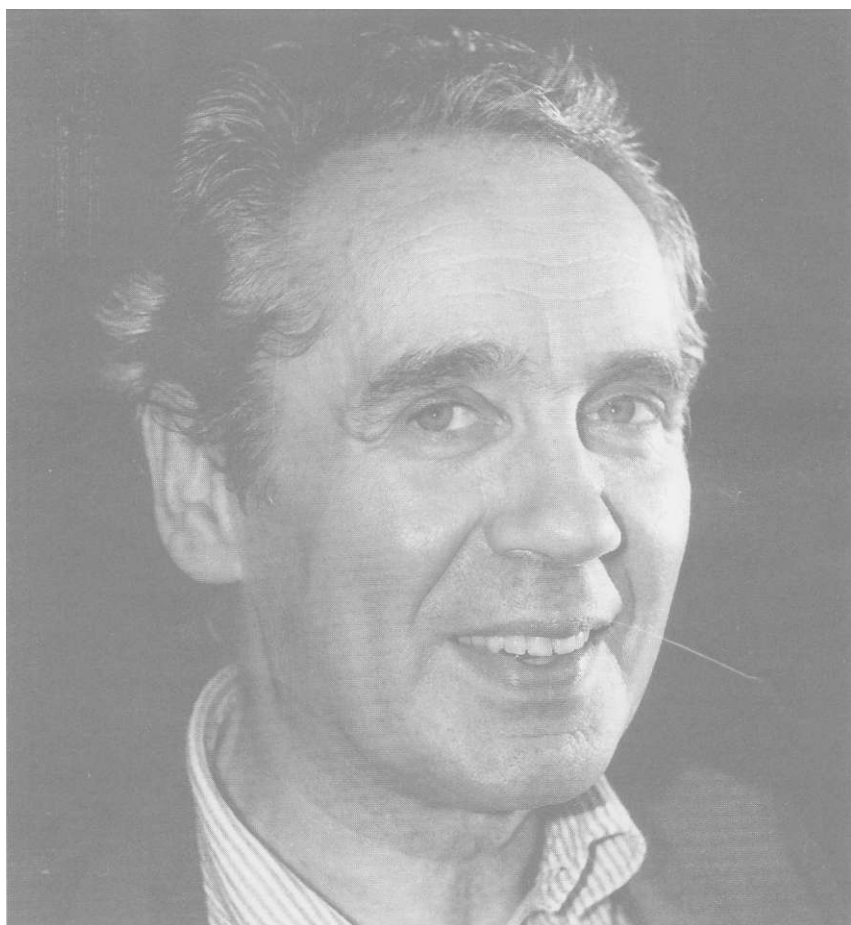

**Magyar irodalmi est Triesztben
1991-ben**

**Hubay Miklós
Vattay Elemér felvétele**

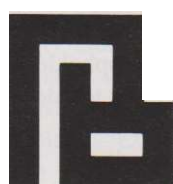
Amikor ezt a darabot megírtam, azt hittem, hogy majd a világ minden színháza megnyílik előtte, ugyanis a *Párkák* a lehallgatásról szól, és a bemutató idején a lehallgatási botrányok elnököt is buktattak Amerikában. Hogy ez a brutálisan aktuális téma drámai perspektívát kapjon, mitikus háttérbe helyeztem. Erre utal a cím is. A párkák, tudjuk, azok a sorsisten-nők, akik az ujjuk között futtatják életünk fonalát, és mint metafora ez használható hölgyekre is, akik magónszalagjaikon rögzítik életünk titkait, vagdoshatják, manipulálhatják, beleszólnak az életünkbe, és tönkre is tehetik.

Azt az egyet nem vettem számításba, hogy hiába helyeztem ennek a darabnak a cselekményét Dél-Amerikába, mégiscsak Magyarországon játszották és óhatatlanul olybá vették,

Több mint bank - gondolkodó ember . . .

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

hogy az az akkori belügy módszereit leplezi le.

- Beszélgetésünkben is kitűnik, hogy a görög dráma és mítosz meghatározó hatással volt önre. S jónéhány darabjában is érezzük a mítosz mágneses erőterének vonzását.

- Mágneses erőter? De találóan mondod. Nem tudom, hogy nekem sikerült-e, de a drámának valóban jót tesz, ha van ilyen mágneses erőtere. S a jó színházi előadásban ez tetten is érhető; kirajzolódik a szemünk láttára, mint a vasreszelék az üveglapon, hogyha mágneses mezőbe kerül.

Nekem abban is szerencsém volt drámaírói indulásomkor, hogy a mítosszal találkoztam. Beszélünk róla, hogy sok minden kell egy drámaíró kialakulásához. Kell a Nemzetiben egy Németh Antal, és kell a Bölcsészkaron a II. emelet 13-ban egy Kerényi Károly is. Kerényi önmagát mítosz-kutatónak tartotta, és péntek estéenként két órát beszélt szabad asszociációkban a mítoszról. Óriási élmény volt felemelkedni vele a görög istenvilágba, amely tele van ragyogó figurákkal és fantasztikus mitikus történetekkel.

A Néró című darab előpremierje 1993 márciusában Aix en Provence-ban. Jean-Michel Guillaud felvételei

Később, a negyvenes évek derekán én Genfben éltem, Kerényi pedig Asconában, a svájci-olasz határon, s ott is meglátogattam egyszer-kétszer. Sartre-nak egy görög ihletű Oresztész-drámáját fordítottam, a *Legyek-et*. Felolvastam Kerényinek, s ő akkor azt mondta, hogy ha ilyen drámai készségeket érzek magamban, akkor vegyem elő Szophoklész egy e században megtalált töredékét, a 410 sornyi *Nyomkeresők*-et, és próbáljam meg rekonstruálni a teljes darabot. Ezt meg is tettem pár évvel ezelőtt, most nyáron fogják előadni Szicília-ban, Tindariban egy eredeti görög színházban.

Volt még egy nagy segítségem a görög drámák alapos megismerésében: Umberto Albini professzor, a genovai egyetem nagytekintélyű klaszika-filológia tanára. Ő szemeszte-

renként egy-egy görög drámát elemzett a szemináriumán, de előzőleg Pestre jött, és egy héten át gyúrtuk az illető drámát. Ő elmondta, hogy mi képp vélekednek róla a nagy német filológusok, én elmondtam, hogy hogyan értelmezi egy gyakorló drámaíró. Két különböző irányból törtünk a lényegre... Így jutottam el odáig.

hogy ma már szinte nem érzem a különbséget egy mai és egy 2300 évvel ezelőtti dráma között.

-Említette a készülő szicíliai bemutatót, Franciaországban most volt márciusban egy darabjának a bemutatója, s folytatni lehet a sort. Melyik darabját értették legjobban külföldön, melyiket „vette” leginkább a kinti közönség?

- Az *Ők tudják, mi a szerelem* című darabomat - amely Berlioznak öregkorában újra fellobbant gyermekkori szerelméről szól - színpadon nem játszották külföldön, de játszották az olasz rádióban a hatvanas évek legelején. Évekkel később találkoztam ennek a darabomnak az említésével. Amikor kikerültem a firenzei egyetemre tanárnak, ott az egyetem telefonközpontjában ült két vak hölgy, akik egyszer megkérdezték, igaz-e, hogy én írtam az *Ők tudják, mi a szerelem* - olaszul *Solo loro conoscono l'amore* -, mert ők annak minden egyes ismétlését meghallgatták. És elkezdtek mondani - talán a vakok különleges memóriájával - a darab dialógusait. Nekem mint írónak ez volt a legnagyobb megtiszteltetés külföldön.

- *Az elmúlt évtizedekben az ön személye többször is egyfajta kultúrhidat jelentett a magyar és a nyugat-európai kultúra között. A negyvenes években Svájcban, a hetvenes-nyolcvanas években pedig Olaszországban dolgozott. Meséljen erről, hogy került ki Genfbe, majd Firenzébe?*

- A „kultúrhid” kifejezés talán túlzás, maximum „kultúrpalánok” nevezhetjük. Genfben úgy jutottam, hogy egyetemi hallgatóként és kezdő drámaíróként - ezek időben egybeestek - szerkesztőségi titkár lettem két idegen nyelvű folyóirat közös szerkesztőségében. Az egyik a *Nouvelle Revue de Hongrie*, a másik pedig a *Hungarian Quarterly* volt, a mostani *New Hungarian Quarterly* elődje. Ezeket a *Magyar Szemle* társasága hozta létre, amely egy példátlan vállalkozás volt a két háború közötti Magyarországon. Egyrészt Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor álltak az élén, másrészt kitűnő politikusok - pl. Bethlen István és Esterházy Móric -, harmadrészt pedig a magyar gazdasági élet vezető alakjai: Kornfeld Móric, Weisz Fülöp, Baranyai Lipót.

Ez a Magyar Szemle Társaság hozta létre az előbb említett két idegen nyelvű folyóiratot, amelyek szellemisége megegyezett a *Magyar Szemlé*-ével. Ezek közös főszerkesztője a tragikus végű Balogh József volt. Ez az angol és francia nyelvű folyóirat a németekkel szembeni ellenállásnak lett a fedőszerve. A *Nouvelle Revue* segédszerkesztője pl. Illyés Gyula volt. A két folyóirat kapcsolatban állt a külüggyel és a kormányzó körül a kiugrást előkészítő személyekkel, a tragikus sorsú Tost Gyulával is. 1942 táján a szerkesztőség támogatói a külügyben úgy gondolták, hogy egy esetleges német megszállásra felkészülve nem árt, ha néhány fiatal magyar értelmiségi kint él a semleges országokban, és adtak nekem is egy külügyi ösztöndíjat Svájcba. És amikor 1944-ben valóban bejöttek a németek, és megölték Baloghot, két héttel utána már kiadtam a *Nouvelle Revue*-t Genfben, amely aztán két éven át Svájcban jelent meg. Ezt a tevékenységemet honorálta aztán az új magyar kormány, amikor Keresztury Dezső megbízott a magyar kulturális ügyek svájci képviselőjével. Ezt csináltam 1948 végéig.

Az olaszországi tanítás a hetvenes évek elejétől főleg megélhetési kérdés volt. Ahogyan mondtam, '57 elejétől állástalan voltam. Fordításból és filmírásból éltem. A Firenzében élő Tolnay Károly, a Michelangelo-ház igazgatója olvasta néhány tanulmányomat, és ő harcolta ki, hogy meghívjanak a firenzei egyetem magyar tanszékére tanítani. Szerencsém volt, mert éppen akkor játszották Firenzében a Néró-darabomat, és ez jó ajánlólevél volt.

Az egyetemen aztán kitaláltam egy módszert, amely által akkori csekély olaszstudásommal is adhattam valamit a diákoknak. Magyar verseket írtam fel fejből a táblára - ez is hatott; látták, ha nekem megéri, hogy ezeket betéve tudom, akkor lehet bennük valami értékes -, és a versek szépségével együtt kibontakozott a nyelvünk rendszere s a költők sorsa... Minden egyes nyelvére egyben egy remekművel való találkozás is lett. Volt, aki ezt úgy hálálta meg, hogy a következő órára megtanulta a verset magyarul. Nekem is nagyon sokat jelentettek

ezek az órák, a találkozás az olasz fiatalokkal, hiszen Itália rettenetesen vonzott egész életemben. Először a művészetéért rajongtam. Aztán mikor Firenzébe mentem és felköltöztünk a fiesolei dombokra, akkor a toszkán táj szépsége ragadott meg, amely szinte semmit sem változott a quattrocento óta: barna dombok, olajfák, ciprusok. De most már úgy érzem, a legnagyobb adomány mégis az volt, hogy az olasz embereket megismerhettem. Csodálatos bennük, hogy a történelemnek bármilyen viszontagsága is érje őket, az emberi tartalom, a hűségük és nyíltságuk a világ felé mindig megmarad. Ez engem minden egyébért kárpótol.

- Végezetül nem tudom megállni, hogy meg ne kérdezzem: a PEN Club ügyeinek intézése és a sok utazás mellett jut-e még ideje és energiája az írásra? Foglalkoztatják-e újabb dráma tervek?

- Az én drámaírói módszerem hasonlít a szimultán sakkozókéhoz. Azok a drámai gondolatok, amelyek egyszer megfogantak, organikusan élnek tovább, s évről évre évgyűrűket növesztenek maguk köré. Ez persze azzal a veszéllyel jár, hogy ez a virtuális létük kielégít, és meg sem írom őket. Most is több darabbal foglalkozom egyszerre, hadd tegyem hozzá, évtizedek óta. Az egyik egy háromszereplős mű, már azon a ponton van, hogy ha erőt veszek magamon, akkor nemsokára megvalósul. Ennek a témája a nyelv halála. Egy éjszaka, amikor egy nyelv kihúny. Az egyik szereplőt reggel kivégzik, és úgy látszik, hogy ő az utolsó, aki azon a nyelven beszél. Aztán van még egy renegát, akinek szintén ez az anyanyelve, de úgy tesz, mintha nem tartoznék ahhoz a néphez. A harmadik pedig egy filológus pap, aki könyvtárakban tanulta meg a nyelvet. Hármójuk drámájában tettenérhetjük azt, ami oly félelmetesen él minden magyar költő és író szívében, és gyakran felmerül mint herderi jóslat is: hogy mi lesz, hogyha kihúny a nyelv, és mindaz a kultúra, filozófia, gondolkodásmód, amit egy nyelv magában hordoz - megszűnik.

Erről szól a darab, a címe: *Elnémulás*. ■

With Europe opening its doors to foreign investment, Hungary is the new centre for Pan-European business. Whether you want to get acquainted with the possibilities of the country or you have already had any relations, MALÉV Hungarian Airlines is today's choice for Business Travel into Hungary.

When you are facing difficult talks, a calm and problem-free flight is a must. MALÉV's new Business Class, named Sky Club, provides the perfect environment for you to travel in style and comfort.

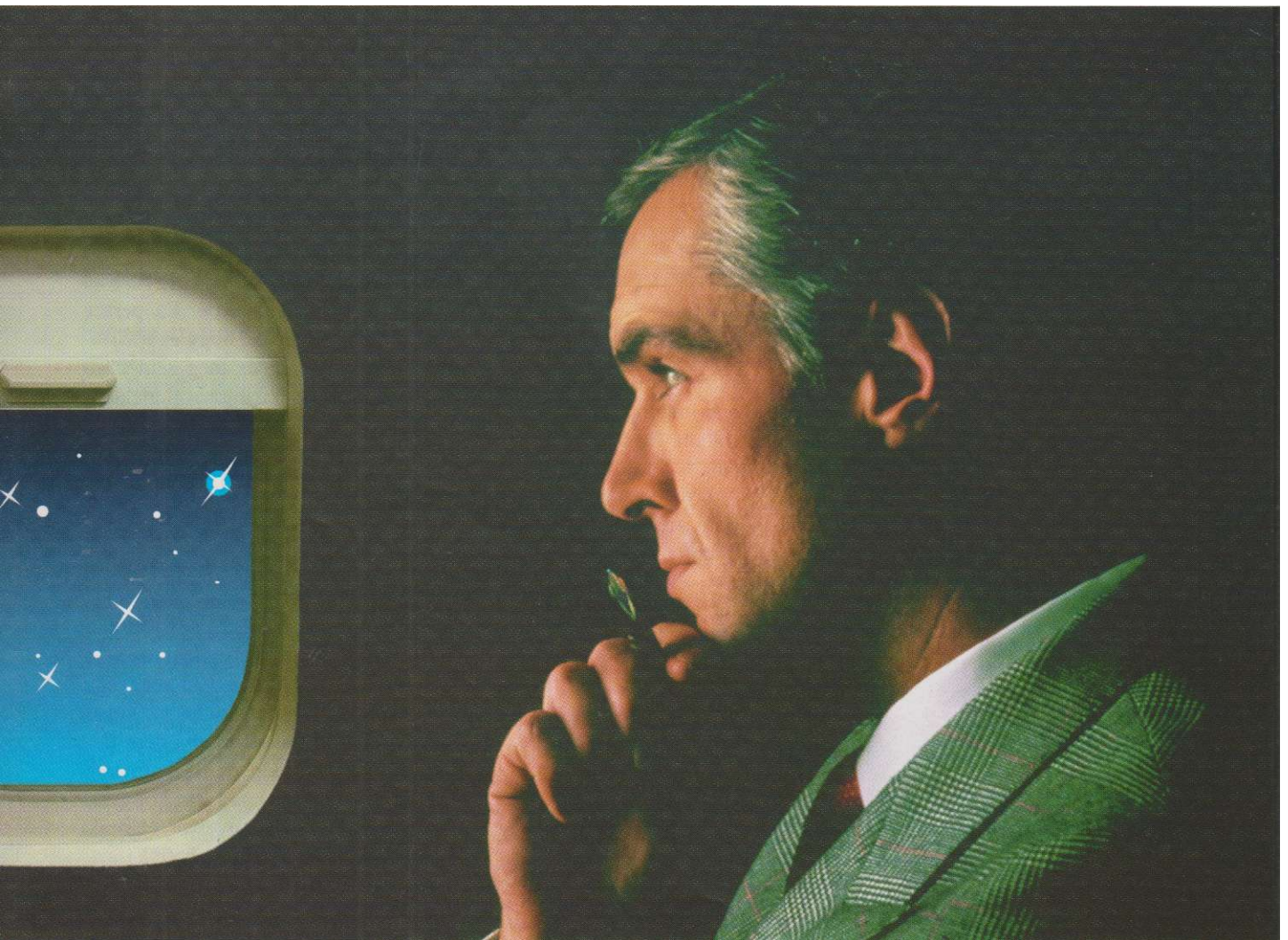

FOTO: BUENOS DIAS

S K Y L U B

MALÉV Hungarian Airlines

Gördülékeny szolgáltatás!

**AMIKOR MEGALAKULTUNK, AZ A CÉL VEZÉRELT MINKET,
HOGY ÖNT KISZOLGÁLJUK. MA AZ, HOGY EZT A LEGJOBBAN TEGYÜK.**

AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE ÁLLUNK.

HA BÁRMILYEN ÁRUT KAP, VAGY KÜLD.
KÖZÜTI SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 251-3000
FAX: 252-6164
GYÚJTÓ SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3811
FAX: 157-3011
MARKETING INFORMÁCIÓ
TELEFON: 251-3934
FAX: 252-5778

AKÁR TÚLSÚLYOS VAGY TÚLMÉRETES

SZÁLLÍTMÁNYÁT IS BIZTONSÁGGAL CÉLBA
JUTTATJÁK FUVAROZÓINK.
SZÁRAZÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-4488, 157-5111 FAX: 157-3735
HŰTŐÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-0925 FAX: 157-4016
SPECIÁLIS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3630, 157-3327 FAX: 157-4016
HUNGAROCAMION SPEZIAL TRANSPORT
TELEFON: 177-8618 FAX: 177-8808

EURÓPA ÉS KÖZEL-KELET 20 ORSZÁGÁBA

ELSZÁLLÍTJUK KÜLDEMÉNYÉT, EBBEN
KITERJEDT KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI IRODA-
HÁLÓZATUNK IS SEGÍTSÉGÜNKRE VAN.
MEGTALÁL MINKET BÉCSBEN,
ANTWERPENBEN, BERLINBEN,
HAMBURGBAN, PÁRIZSBAN, LONDONBAN,
MILÁNÓBAN, TEHERÁNBAN, BAGDADBAN,
HÁGÁBAN, MALMÖBEN, MÜNCHENBEN,
MOSZKVÁBAN, ISZTAMBULBAN,
KOPERBAN ÉS RIJEKÁBAN

**MI VALAMENNYIEN AZON DOLGOZUNK,
HOGY ÖN ELÉGEDETT LEGYEN, AMIKOR SZÁLLÍTMÁNYA CÉLBA ÉRKEZIK.**

NYITOTT LÉLEKKEL, REPLIKÁRA KÉSZEN

Hubay Miklósnak küldött születésnapjaim között elvegyült az a gondolatom is, hogy szellemi rokonomnak tekintem őt. Hiszen amire nem egy ízben írói pillantást vetett, az a mi erdélyi létünk mitikus hátterének is része, nagy tragédiák forrásvidéke.

Tapasztalataim megítélésében, szándékaimban erősít meg tehát, mondván: ennek az ezredvégnek az abszurdumai között szerepel a kisebbségi nyelvek és kultúrák megsemmisítésének szándéka is az elnyomók, a másságtól rettegő többségi erők részéről.

Nem bántok senkit vele, ha azt mondom: kevés az olyan magyar drámaíró manapság, aki fennakad az ilyen abszurdumon.

Hubay Miklós pedig nemcsak esszéiben, de tudtommal, készülő drámájának foglyaként is velünk, kisebbségi létre ítélt magyarokkal együtt éli át a nyelvi fenyegetettség és pusztulás drámáját.

Mert benne vagyunk e pusztulásban.

Poliparkjai közt vergődve reméljük még mindig a csodaszámba menő szabadulást.

Mióta küzdünk e borzalmas rém ellen! Mily rengeteg energiánkat, alkotó erőnket emésztette föl immár közel egy évszázada, de talán már a herderi jóslat óta ez a harc, miközben boldogabb népek csak nyelvtörténeti munkákból értesülnek efféle veszedelmekről.

Mert ahová te mégy, oda megyek... - írtam címként egy olyan elbeszélés-homlokára, amelyben nyelvi halálunk fekete szegfűjét elhajítva, a reménység fehér virágát nyújtottam oda egy gyermeknek: nyelvünk és közösségi megmaradásunk egyetlen zálogának. Mert sem dicső múltból, sem panaszból fennmaradni nem lehet. Ahol nincs gyermek, ott csak koporsó van. És nyelvi pusztulás egyúttal.

Életem keserves tapasztalatát sűrítettem a nyelvünk halálát és fennmaradását hírül adó történetbe. S nem kellett segítségül hívnom a szárnyas képzeletet.

Mert szavakat eprésző gyermekként még kötésig gázolhattam maradék nyelvünk mezőségi tavacskaiban. Fél évszázad múltán pedig az erdélyi Mezőség maradvány magyar utónemzedékei már térdig nem merülhetnek a nemzeti nyelv örökségébe.

Merengő lélekkel figyelni az ember a borzalmas pusztulást, folyást kérdezvén: mikor lesz ebből még egyszer

boldog, feredő tündérek tava, tenger? Mikor lesz a Holt-tenger medrében nyelvileg újból felruházkodott magyarság?

Soha! - mondja a reménytelenség sokakkal, sokfelől.

De mégis, mégis talpra szökkenhetünk egyszer! - mondja a vakmerő reménység, és hozzáteszi: talán-talán azon is múlik ez, hogy marad-e költő, drámaíró a jövőnket mentő osztásokban?

Marad, mondom határozottan.

Hubay Miklósról bizonyosan tudom, hogy e lélekmentő küzdelemben ott lesz ezután is. Miért? Erdélyi sorsunkban osztozik maga is. Valamilyen formában itt a helye a drámaírónak. Hiszen ő is tudja: a közönségét is menti. Munkáinak nézőseregét.

Utolsó köntösünk, a nyelv ügyében talán épp ezért akar Hubay megszólalni. Örömmel és meghatottan üdvözlöm ezt a szándékát. A kérdére pedig, miszerint: lehet-e drámai szenvedés és szenvedély hordozója a nyelv, azt kérdezném magam is: hát nem emberi lét csodája vajon minden nemzeti nyelv? Nem az eszmélet legfőbb megnyilatkozási formája? Nem az ember belső univerzumának nap- és csillagrendszer?

S vajon pusztulása nem azáltal drámai, hogy teljességgel azonos megte-remtőjének és hordozójának a halálával? Azonos akkor is, ha anyanyelvének pusztulásában az ember halála csupán erkölcsi jellegű. A tragikus vétségből támadt szenvedés így még növekszik, oidipuszi méreteket öl.

De hát születésnapjaim elmefuttatás ez?

Ünnepi derű és csöndes, megnyugtató emlékezés, tervezgetés helyett a tragédia fekete fátylait kell most lobogtatni?

Bocsásson meg az ünnepelt.

Részint maga is oka e komor beszédnek.

Mert gyakorta vitázik azokkal, akik például a nyelvi haláltól fenyegetett magyart csak röhejt-kacajt keltő bohócként tudják elképzelni. Jól tudom, hogy miként az élet, a művészet formáinak változatossága is végtelen. Ezért a bohócot is elnézem és meghallgatom a cirkusz porondján. Ám ezzel nem avathatom őt minden fájdalmak atyjává, akinek jogában állna elnadrárgolni, vagy éppenséggel ülepen rugdosni Tantalosz összes kínjait.

Azt kell mondanom továbbá mentésemül, hogy Hubay Miklós Szindbád nyugtalanságával utazik Európa tavaszaiban és fehér teleiben is, minden iránt nyitott lélekkel, friss, replikára kész elmével, irigylésre méltó testi-lelki állapotban. Vándorteremészet a mi ünnepeltünk. Ezért gondoltam, hogy legalább ezekben a napokban, háromnegyed évszázados fordulóján otthon találom őt s elmondhatom neki, be sokat számít az nekünk, ha figyelmét a mi történelmi, vagyis mitikus hátterünk felé fordítva, a homokmentes dráma hangján szól rólunk is.

Isten éltesse őt sokáig, hogy még sok kemény replikát vágjon a nyelvünket is fenyegető halál szemé közé. ■

KASSÁK MA

Európa keleti felének forradalmi nyomán liberalizálódott a művészetszemlélet és a művészetpolitika, a nyugatról jövő irányzatok elvesztették a „tiltott gyümölcs” ízét. Az építő cselekvés lehetősége pedig a művészetben is felszínre hozta azokat a konstruktív irányzatokat, amelyek korábban is ott lappangtak művészetünkben.

Ma látjuk és tudjuk, valóban alkotás volt az 1989 és 1992 közötti időszak. A közös gondolatok, a más-más megközelítésből születő, de egymásra mutató tervek és igények ihlették Közép-Európát. Erő volt ebben a régóta vajúdo alkotásban. Olyan mű volt születőben, amely önállóvá tehetné (volna) Közép-Európát.

A képzőművészet területén a hatvanas-hetvenes évek Nyugat-Európa-„másolása” megszűnt, illetve megszűnni látszott. Nem a zárt hazai közegből való kiválás lett immár a meghatározó alapézés - hisz az elmúlt évtizedekben az elfogadott, nem elfogadott, elnyomott stb. érzésből és helyzetből való kiválás (ha nem is emigrálás) jelentette az elmúlt évtizedek során számos művész számára a bizonyítást, önigazolást, úgymond megmérettetést és érvényesülési lehetőséget. Idetartozva nagyok lenni: ez lett az a meghatározó alapézés, amely összefogta a közép-európai művészeket. A felületes szemlélő úgy láthatta, program és irányítás nélkül, „magától” jött ez így, holott a közép-európai képzőművészet predestinált volt erre 20. századi fejlődése folyamán.

Az első világháború után a művészetek szimbolikusan a népek-nemzetek nagykövetei voltak. Ebben az értelemben nem a művészet „akkreditált diplomatái”, hanem mindig is az ellenzéki művészek vállalkoztak

a határok (köztük a legerősebb, a szocialista) semlegesítésére.

A közép- és kelet-európai országok avantgard művészei egyként hittek a művészetek embert megváltó és társadalmat (rendszert) átalakító erejében, s ezen keresztül a művészetek nemzetföltöttiségében. (A nemzetföltöttiség kérdését, a nemzeti, nacionalista, internacionalista megközelítés oldaláról taglalta általános politikai, társadalmi, művészeti összefüggéseiben Hegyi Lóránd *Új nemzetföltöttiség csirái* című, az Európai Utas 1992. 2. számában megjelent írásában.)

Megvizsgálva a cseh avantgard művészetet, a poetizmust, majd konstruktivizmust, a jugoszláviai zenitizmust, a lengyel és a román konstruktivizmust, valamint a magyar, Kassák Lajos teremtette aktivizmust, kiderült hogy Kassák volt az az alkotó, aki a legnagyobb tudatossággal törekedett a közép-európai művészek összefogására, együttes „aktivizálására”.

Hatalmas nemzetközi és hazai irodalma van a Kassák szerkesztette A TETT és MA hasonló szellemű avantgard folyóiratokkal való szerves kapcsolatairól. Feldolgozottnak mondható a belgrádi kiadású Zenit, a prágai Disk, Devětsil, Pasma, a bukaresti Contimporanul, az újvidéki ÚT, a szlovák DAV, a lengyel Blok, Praesens, Zwrotnica és Kassákék együttműködése.

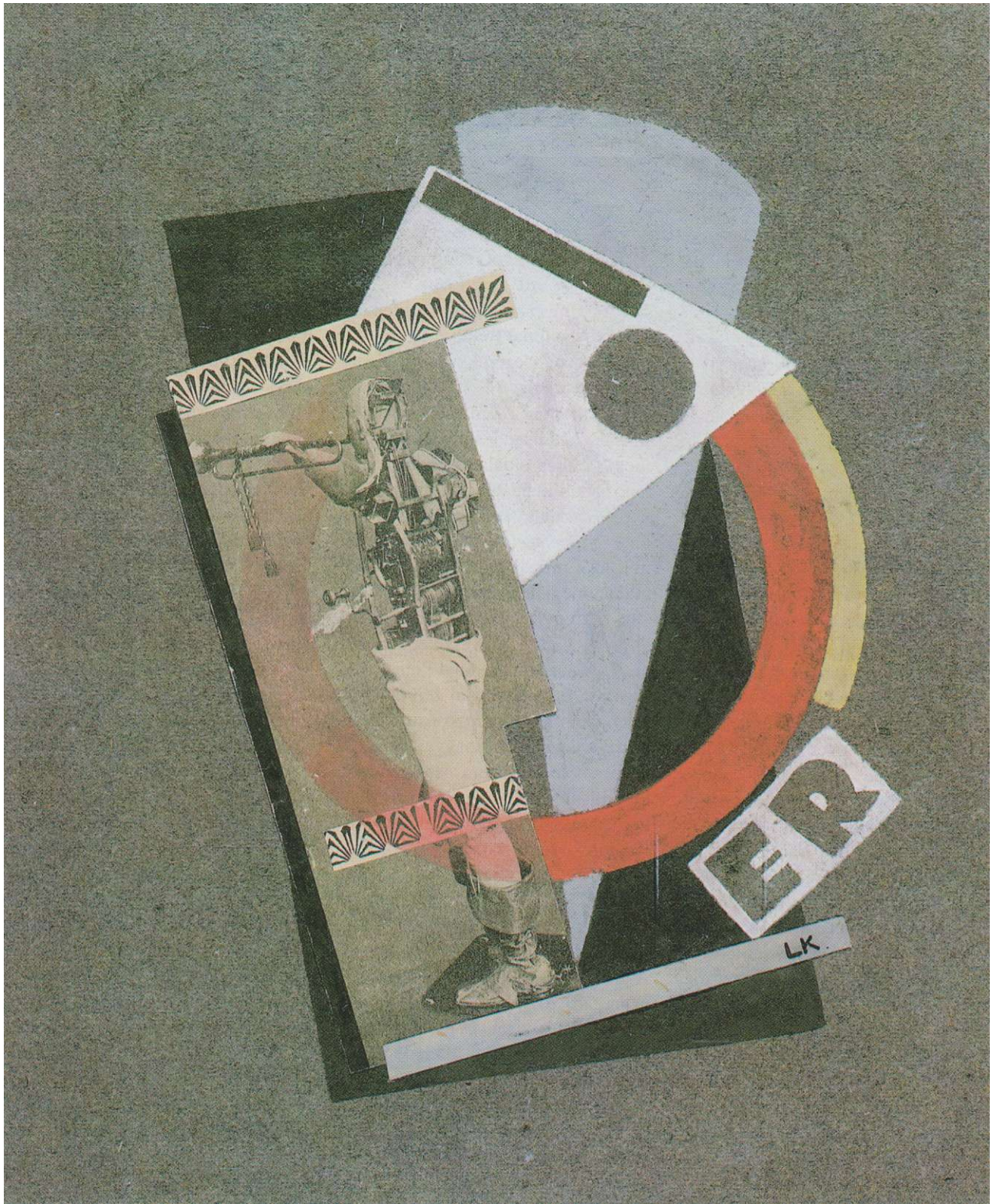
Most, a 20. század vége felé sok tekintetben újra aktuális Kassák művészete. Az avantgard tiszta gondolati, formai, polgárpukkasztó hős-korszakához később többször is visszatértek eredetiségüket hangsúlyozó epigonok vagy a dadát harsogva túlszárnyaló, magukat és környezetüket „előadó” művészek, il-

letve maradandó alkotásaikkal a hatvanas évek konstruktivistái és más „neo” alkotói. De amíg a hatvanas évek gyakran éppen Kassákra hivatkozó konstruktivizmusa stílusiránnyá vált, addig a centenárium évében. 1987-ben a Mester tiszteletére készült alkotások, munkák közt több pontosan azt az eszmeiséget kívánta akár protestálóan kifejezni, amelyet a húszas évek és korunk eltérő történelmi körülmények közt, de hasonlóan megnyilvánuló problémái hívtak elő.

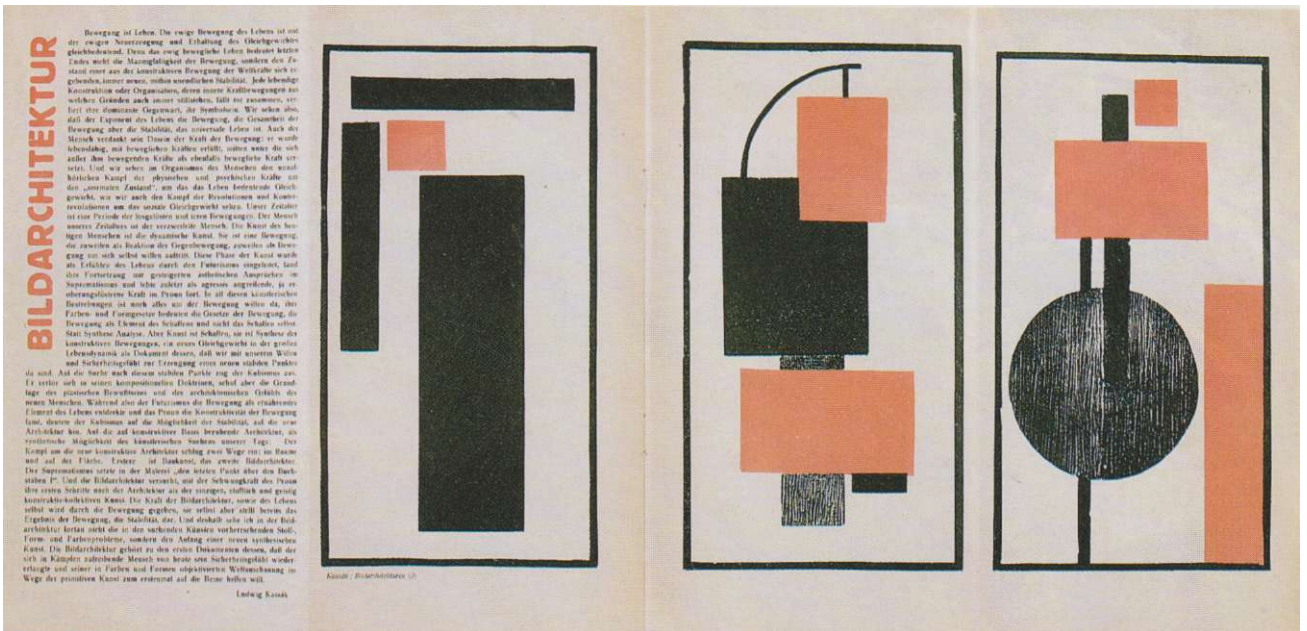
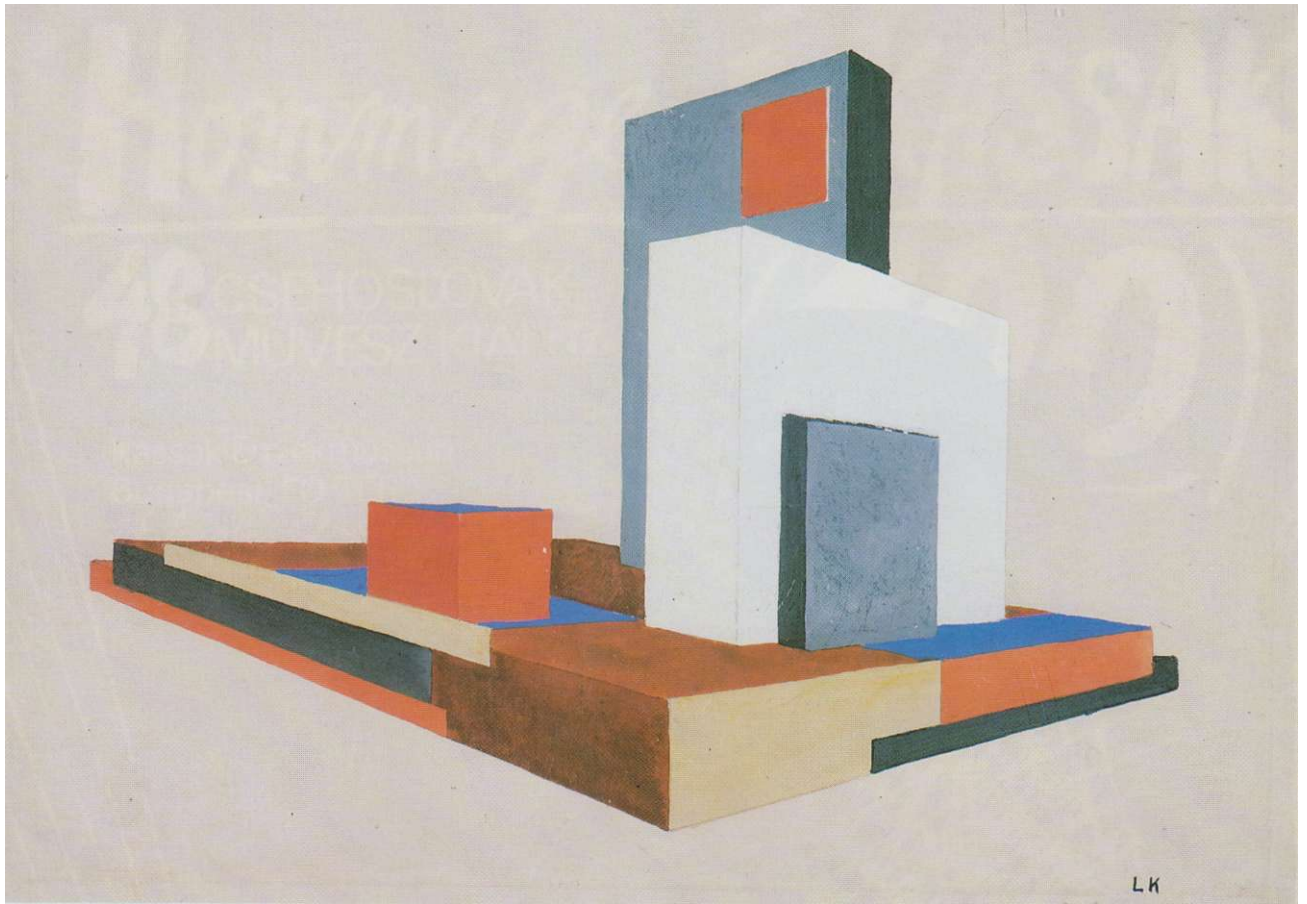
Az 1992 márciusában, a Szlovák Nemzeti Galériában a Kassák Múzeum anyagából rendezett nagyszabású, Kassák képzőművészeti és folyóirat-szerkesztői tevékenységét bemutató kiállítás erre az aspektusra hívta fel a figyelmet.

Az elmúlt években számos európai nagyvárosban, sőt Japánban is bemutatott kiállítások után a pozsonyi tárlat elemi erővel döbbsentett rá Kassák meghatározó és elevenen ható nagyságára. A Kassák-életműhöz tartozó montázsok, grafikák, folyóiratcímlap-tervek mellett bemutatott *Hommage à Kassák* csehszlovákiai mappa lapjai együttesen a mi korunk, a mi MÁ-nk valóságképei, gondolatai, gondjai. Nem a háromnegyed évszázaddal korábban kezdődő életmű munkáit és a bennük, rajtuk keresztül tükröződő kort és társadalmat láttuk, hanem azt tapasztalhattuk, hogy *Kassák újra a jelené*, hogy Kassák a MA. Hogy nem a történelmi múlté a kassáki irodalom és képzőművészet, hanem soha aktuálisabbnak, maibbnak nem érezhattük.

Montázsa a háború ellen, *Az újszülött* (1964), a falladai *Mi lesz veled emberke?* (1965) jövőképe és a további, a *Lincselés* (1965), a *Ko-*

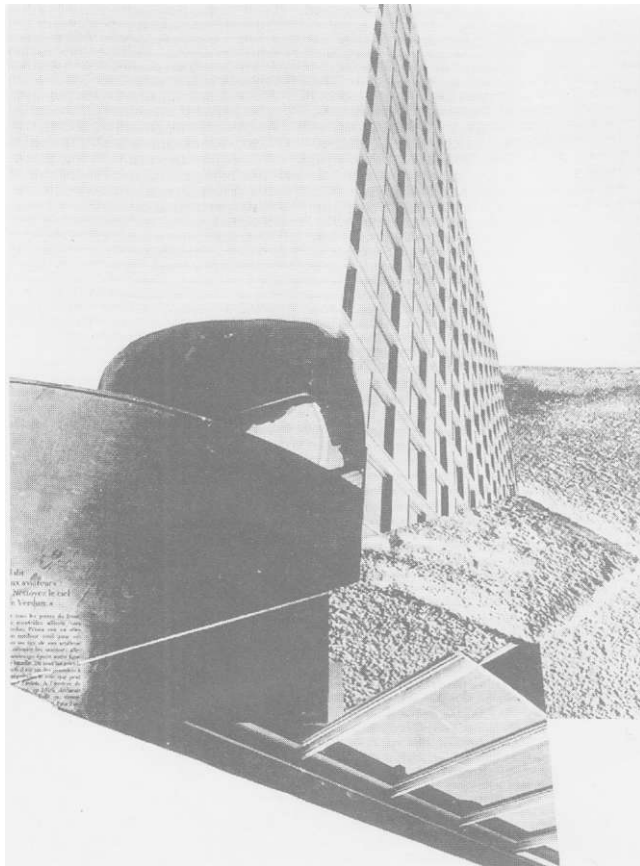

ER kollázs. 1920-as évek

Képarchitektúra 1923. papír, gouache (fent)

Képarchitektúra (1922 ?)

Korunk építésze 1965

*Juraj Meliš: Hommage à
Kassák, 1987 (jobbra)*

Az újszülött 1964 (balra lent)

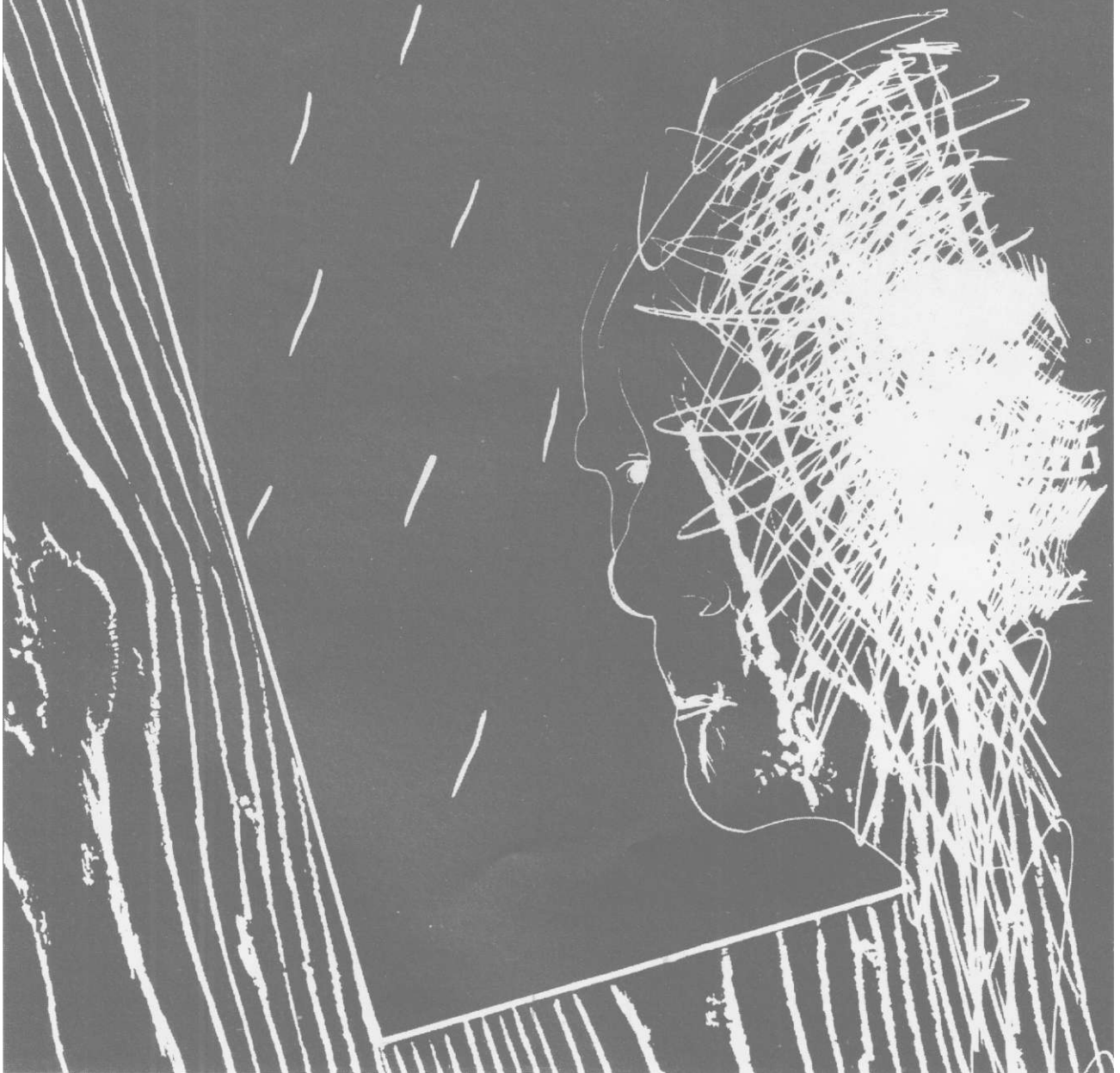

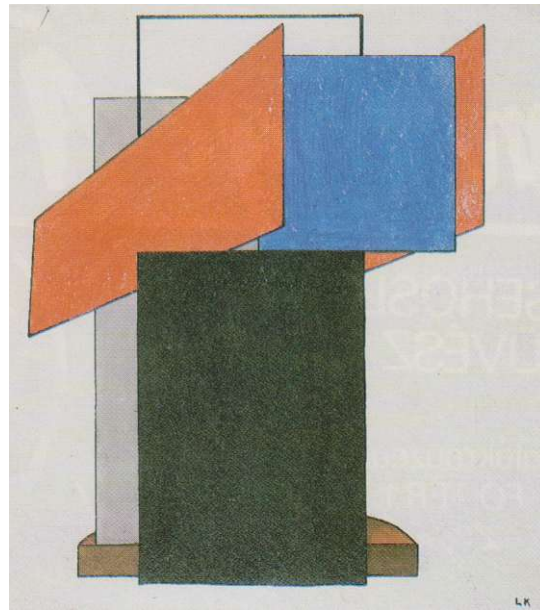
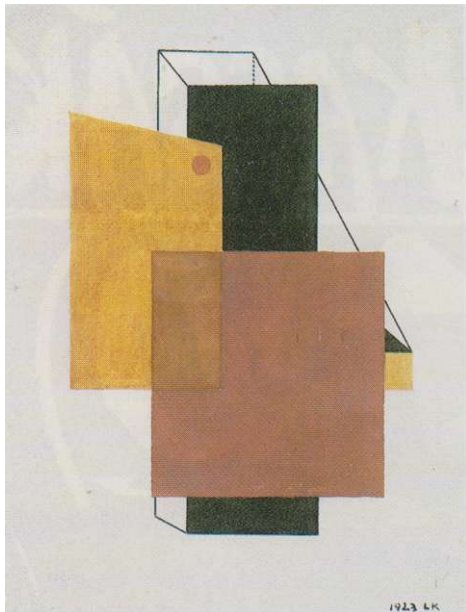
Hommage Á KASSÁK

48 CSEHOSLOVÁK
MŰVÉSZ KIÁLLÍTÁSA

(100)

Kassák Emlékmuzeum
Budapest FŐ TÉR 1
27 június - 20 július

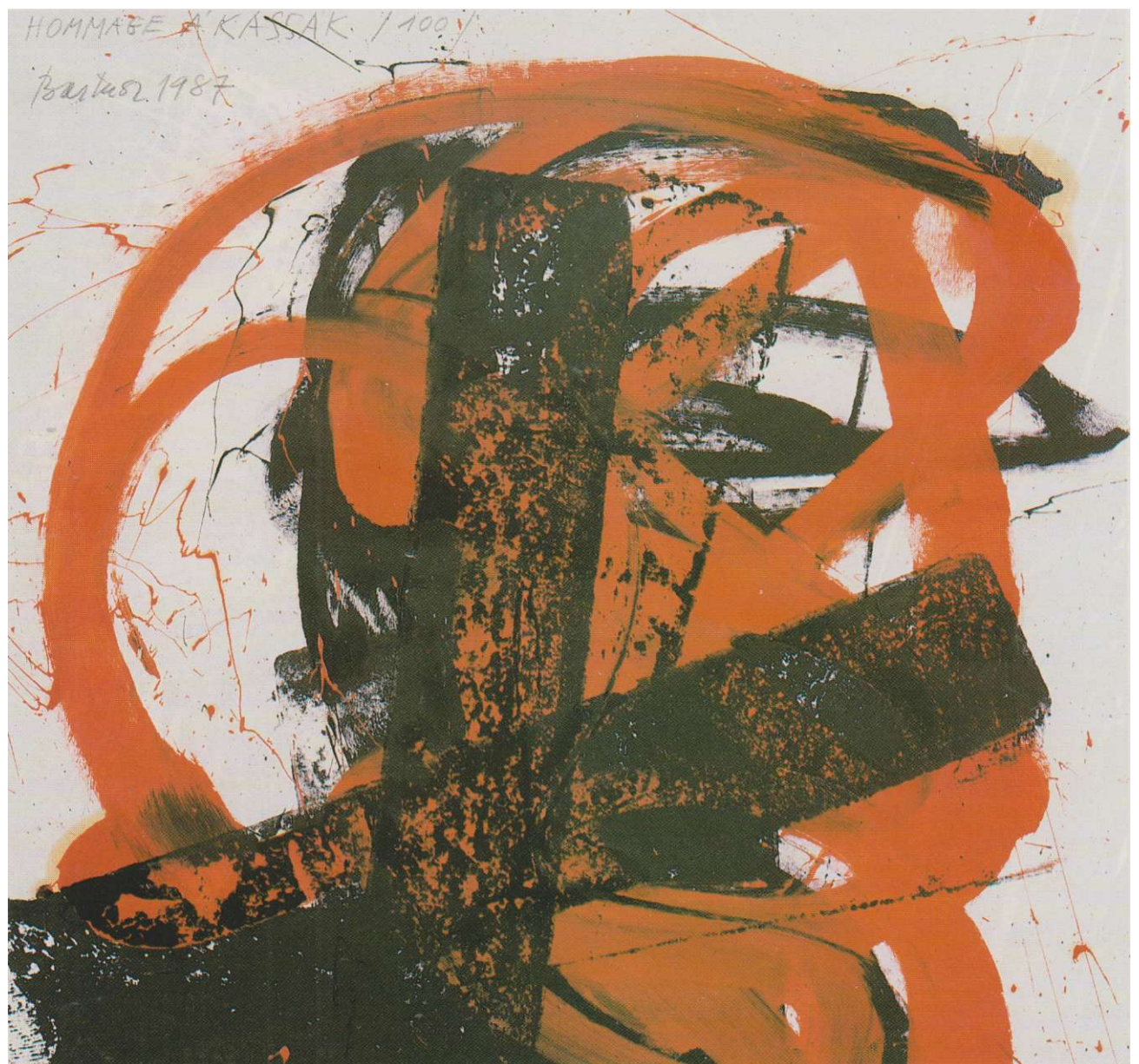
*Képarcitektúra
1923.*

*Térkonstrukció
(fent balra)*

*Képarcitektúra
1922*

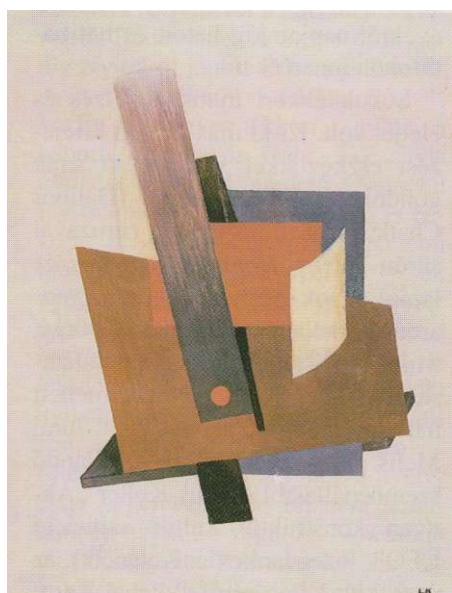
(mellette)

*Bartusz György:
Hommage à
Kassák
1987 (lent)*

Jozef Jankovič: *Hommage à Kassák* 1987

Térkonstrukció 1922
(Mester Tibor felvételei)

runk építésze (1965), az *Ököl* (1966), a *Múlt és jelen* (1963) című montázsok nem „rendelkeznek” a történelmi múlt visszaidézésével. Ma született képek, akárcsak a divat forgása nyomán a hatvanas évekből való divatképei (*Bálványok*, 1966).

A vállalkozó Kassákat látjuk A TETT, a MA és a MUNKA című folyóiratokban. Az aktív Kassákat, akinek mindig mindenütt jelen kellett lennie szerkesztőként, szervezőként, művészként, író alkotóként. A kor alkotójaként, a mindennapok befolyásoló mozgatójaként, aki irányított, agítált, megalkuvás nélkül látott és láttatott fáradhatatlanul.

Ma is megszólít bennünket, ahogy művészetében és írásaiban kora tükröződött. Az első világháború után még az új társadalom türelmetlen sürgetését és radikális érvényre juttatását fejezik ki szavai, míg a második előtt azokat már a valóság kiábrándító tapasztalásának embert féltő hangjai váltják fel.

„A világ összerosakodott a kiöntött vérben - írja 1922-ben -, a káros megette a mozdulatlanyságot és az az összevisszaság, amit a vakok maguk körül éreznek, az már a vajúdó rend primitív formája...” És 1936-ban az újabb háború előtt, anyjához írott levelében olvashatjuk: „... a boldogság országának még első köveit sem rakták le az építők, az anyák kiapadt mellén síró gyermekek vergődnek, és az egész világ háborúra készül az egész világ ellen. Ki gondol most az igazságra, mikor mindenki a szomszédja elpusztítására gondol...” Az első háború után a forradalom és az eszményi társadalom kérdéseire adott válaszában a rombolást és az építést egyszerre feltételezte a régivel való szembeállása és az új megteremtése együttesében. A művészetben a dada lett az előbbi, a művészeti és eszmei konvenciók és közhelyek rombolója, míg az utóbbi a konstruktivizmus, a tiszta alapok lefektetője, az építés, a tökéletes társadalom szimbóluma.

A második világháború előtt az elsőt megélt író szól: „Mint valami

kitárt szárnyú, óriás fehér madarak érkeznek felénk a hangok, egy ideig a fejünk felett lebegnek, aztán szétszárnyalnak az egész világba, hirdetni a békeesség dicsőségét és a hajnali roráték kezdetét,” s imával szól Johann Sebastian Bach János passióját hallgatván: „Oh, Jézus, Is-ten báránya, / Ki elveszed a világ bűneit, / Könyörögj érettünk!”

De Kassák „maiságát” legelemben a centenáriumra készült, és a pozsonyi kiállításon is bemutatott *Hommage à Kassák* grafikai mappa igazolta. Akkor, 1987-ben, két évvel a változás előtt, amikor még semmi jel nem utalt a „csendes forradalomra”, negyvennyolc csehszlovákiai (cseh, szlovák és magyar) művész hitvallásul és hovatartozásul Kassákat választotta. Valamennyien ellenzékiek, s ha az egész életművet talán nem is ismerik, de értik Kassák emberi és művészi magatartását: a rend, a konstrukció, az átláthatóság, a tisztaság fogalmát nélkülözö világban a józan ész kivetítette gondolatok évtizedeken át tartósan meglevő érvényét és jelenlétét. A mappa alapgondolatának tagadhatatlan „funkciója” volt, hogy „életben tartotta” azokat az alkotókat, akik vállalták a kassáki magatartás és művészet kontinuitását, akik másként gondolkodtak a művészetről és a művészettel, mint azt a hivatalos kultúrpolitika parancsolta. De ehhez az életben tartáshoz arra a kassáki erőre volt szükség, amely a húszas évektől napjainkig hatott és hat határokon innen és túl.

Sokuk akkori munkája jelzés és életjel volt. Ki-ki más és más kifejezési eszközökkel vetítette ki saját gondolatait a bezártságról (Dalibor Chatký, szabad kézírással, ceruzával sűrűn teleírt *Hommage à Kassák* lapja), a sok- vagy éppen az egyenarcúság képéről (Bartusz György, Miloš Urbášek), a másság felmutatásáról (Matej Krén egymás mellett hatszor ismétlődő azonos arca; Juraj Meliš piros-kék rózsája), az állandó szembenállásról (Julius Koller „Aktíván konstruktív kultúr szituáció UFO”, Jozef Jankovic, Kolenčik), az út és kiút kereséséről (Michal Kern:

a hóban csillag forma taposás magányosan; Otis Laubert munkája, a piros-fehér zászlóra letett „kacatjai”; Ovčaček széttépett és újra ülepített térképe), az átvilágíthatóságról mint a megismerhetőség lehetetlenségéről (Rudolf Sikora kék röntgen koponya és kéz jelképe).

Hommage à Kassák, olvassuk a negyvennyolc különböző szerzőjű grafikai alkotás alatt; a fotó-, szítaeljárásokkal készült vagy egyedi grafikai munkák újra és újra elolvasatják velünk a „címeiket”: *Hommage à Kassák*. S így a nyolcvanas évek csehszlovák avantgard legjavát jelentő művészek munkáinak „címei” egymás utáni olvasásban egyre felerősítik: *Hommage à Kassák*, hogy végül - együttes hangzásban - dübörgő manifesztációban jelezzék: Kassák a példakép, mellé csatlakozunk, tisztelgünk előtte hangosan, mert máshogyan gondolkodunk, máshogyan látunk, érzünk, mint „kell”. Valamennyi művész saját jellegzetes stílusában fejezte ki azt a gondolatot, amit Kassák a húszas évek heterogén világában akként fogalmazott meg: „Csak ez az út van egyenes és ez az úttalanság. Mérővesszővel kezében lemérek mindent.”

Öt év távlatából nemcsak e gondolatok „köszöntenek” vissza. Öt év távlatából már jobban és más „besorolásban” ismerjük a Kassák előtt tisztelgőket. Ők lettek a „befutottak” (Jozef Jankovič rektor a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolán, a mappa szervezője, Juraj Meliš szobrászművész tanár ugyanott, akár csak Bartusz György szobrász), a legtöbbet látott, a kiállításokon legtöbbször szereplők lettek. Követőik és „ellenzőik” lettek a legújabb művészgenerációból. Akkor, 1992-ben már-már ők a hivatalosak. Korábbi, ellenzéki hitelességüket dokumentálta e kiállítás, amely a csendes forradalom eredményeként jött létre. Megdöbbentő erővel hatottak tisztaságukkal, egyéni művészi hitvallással, ami azonos európai eszményt képviselt: az összetartozás, a kultúra, a szabadság határok feletti-ségét. ■

Egyedül a filmművészet képes megmutatni, amint az élő emberi arcon megszületik és változik az érzelem

KÉPES KRÓNIKA SZABÓ ISTVÁN RÓL

- S miben rejlett tulajdonképpen annak a legendás, 1961-ben diplomázott Máriaassy-osztálynak a varázsa? - kérdeztem Szabó Istvántól. Az oktatás módszerében, az osztálytársakban vagy az osztályfőnök személyében? Mit és hogyan tanított nektek Máriaassy Félix?

A Máriaassy iskola

- A légkör nagyon nyílt és őszinte volt az osztályban - válaszolja. Az összetétel is szerencsés: a jóval idősebbek - Gyöngyössi Imre, Gábor Pál - fegyelmükkel, igényességükkel húzták fölfelé a nagyon fiatalokat, mint Kardos Ferenc, Csala Károly vagy én voltunk. Máriaassy egyébként nem tanított nagy bölcsességeket. A lényeg, amivel hatott: az abszolút biztos ízlése és a tartózkodása volt. Jó ízlése minden pillanatban, a dolgokhoz és az emberekhez való kapcsolatából áradt. S tartózkodó volt, művészként is, magánemberként is. Persze, jó lett volna mögé kerülni, meglesni a titkát. Később, amikor már én is filmet rendeztem. Gábor Miklóst kértem, mondja el, hogyan instruál Máriaassy. „Egy nehéz jelenet felvétele után karon fogott - mondta -, jó félórát sétáltunk, egészen más témákról beszélgetve, majd megállt és így szólt: No, akkor vegyük fel még egyszer!”. Máriaassy a főiskolán nagyon pontos volt - eltérően a mai szokásoktól -, az óráit mindig megtartotta. Nagyritkán, ha komoly akadály merült fel, akkor telefonált. Mint egyszer, amikor a *Csempészek* forgatásáról üzent, hogy valami miatt húsz perccel később jön, várjuk meg. Pontosan akkor érkezett, nagy, sáros gumicsizmában, csizmanadrágban és a viharkabát alatt barna, magasnyakú sítulóverben. Nagyon fáradt volt. Leült, és az esti, meleg te-

remben lassan, egyenként nyitni kezdte az oldaltgombolós sítulóver nyakán a gombokat. Feszülten figyeltük. Kipattant az utolsó gomb is, lehullott a pulóver magas nyaka, s alatta ott volt - a vakítóan fehér ing, begombolva, pontosan megkötött nyakendővel.

Szabó István igazi Máriaassy-tanítvány. A biztos ízlés és a tartózkodó szemérmesség kettős fedezéke mögül készségesnek látszó mosollyal néz a világra és a kérdezőre - pontosan a megbeszélte időben, inkább öt perccel előbb, mint később. Fekete garbója alatt ugyan nem visel begombolt fehér inget nyakkendővel - de az „ing alá” nemigen enged bepillantást. Akár a tárgyak, a lakásban látható finom, régi bútorok, képek, díszek felől közelítetek, akár intimebb fényképeket kérek, tartózkodó a válasz. A személyesebb szférából mindössze annyit tudok meg, hogy szép, régi bútorainak többsége felesége, Gyürey Vera szüleitől, nagyszüleitől származik, akik Miskolcra a századelőn költöztek Budapestre. A Szabó-ősök pedig Nyitráról jöttek. Édesapja Tatabányán volt orvos, ott töltötte hét éves koráig a kisgyermekkorát, egyben a háború, a rettegés éveit. Édesanyja családja ausztriai eredetű. Németül így már otthon, gyerekkorában is beszélt, de - bár rendez és egyetemi órákat is tart ezen a nyelven - sok nyelvtani hibával - mondja. „Egyszer édesanyám hallott a rádióban németül beszélni, s fölháborodva hívott fel telefonon: hogy merészeltél valaki nyilvánosan megszólalni olyan nyelven, amelyen nem tud rendesen! - Miért, te hogy tanultad meg a nyelvtant? - kérdeztem. - Én nem tanultam, én tudom! - vágta rá.” - Később megtanult franciául, még később angolul is. A főiskolán csak orosz taní-

tottak, szegyeleinivalóan eredménytelenül. Máriaassy mellett tanárai közül leghálásabban a művészettörténész Szöllösi Évára gondol: „Tőle tanultuk megérteni a képek feszültségét, a kompozíció, a színek, a fények és árnyékok felismerésében a képzőművészet mély szeretetét. Neki köszönhettem, ami mindmáig életem legboldergabb percei közé tartozik: amikor a múzeumokat járva, a remekműveket az ő szemével nézve eltölt valami csodálatos öröm és energia.” A zene szerelme családi ajándék: anyai nagybátyja mérnök létere szenvedélyes zongorista volt, s már kisiskolás korától operába, hangversenyre hordta. A zene azóta állandóan szól benne, ez nyilván érződik filmjeiben is, így lehetett, hogy Christoph von Dohnányi a *Mephisto* láttán makacsul elhatározta, hogy együtt, az ő vezényletével és Szabó István rendezésében fogják a párizsi Operában bemutatni a *Tannhäuser*-t. Szabó vonakodott, de Dohnányi nem engedett - végül mégis Dohnányi ugrott ki a produkcióból, otthagya Szabót, katasztrofálisan zűrzavaros körülmények között. Amibe kapaszkodhatott, ami a bemutatót megmentette: a zene szeretete s a zene ereje volt. Erről - ironikus „átiratban” - sokat elmond a *Találkozás Vénusszal* című amerikai gyártású filmjében.

Édesapja 1945-ben meghalt, ő hét éves volt akkor. Attól a naptól orvos szeretett volna lenni - „talán még mindig”. De a Toldy gimnáziumban, amikor harmadikos volt, Kiss tanár úr invenciójából színre került a „Nyelvben él a nemzet” című hazafias színmű, a főbb szerepekben a fölötte járó Mécs Károly és a lejjebb járó Haumann Péter mellett Szabó Istvánnal. Aztán rendezett itt: a *Csongor és Tün-*

dé-t. Majd kezébe került egy könyv, Balázs Bélától *A látható ember*, egy-csapásra átrendezve a vonzalmakat. S máris ott állt, 1956 tavaszán, a filmrendezői felvételi vizsgán, fehér ingben, nyakkendőben, szemben vele ott ült Máriaassy Félix, fehér ingben, nyakkendőben, és „érezni lehetett, hogy elhatározta: felveszem ezt a fiút”.

Apára vágyó nemzedék

- Csupa nő között nőtem fel, és élek ma is. Az apahiányt, a nagyapahiányt élete végéig szenvedti az ember: bizonytalanságot, tájékozódási zavarokat okoz. Ebből a hiányérzetből ered a nosztalgia, sőt a nagyon erős tisztelet az olyan idősebb férfiak iránt, akikben nagyobb az életpaszttal, az életismeret, akik útbaigazítanak.

- Erről szól az *Apa* című filmed.

- Igen, de az *Apa* legalább annyira egy egész nemzedék apavágyáról szól, mint személyesen az enyémről. Az elemi iskolában az osztálytársaimnak több mint a fele volt félárva, a háború előtt, alatt, után az apjuk eltűnt, meghalt, hadifogoly volt, internáltak... S a Máriaassy-osztályban is, ott még többen szenvedtünk apahiányban. Az *Apa*, azt hiszem, a legjobb filmem, mert abban létrejött az a kivételesen szerencsés találkozás, amelyért mindig küzdünk: az akkori fontos mondanivaló, valamint az akkori szakmai tudás és kifejezőmód találkozása. Kócos, izgatott és őszinte volt a film gondolata, az, hogy milyen rettenetes igény van az emberben hitre, támaszra, a „Szólok az apámnak!”, „Hívom a bátyámat!” biztonságára. És ugyanilyen kócos, izgatott és őszinte volt az akkori szakmai tudásom, tehát a kifejezőmódom. Ez volt a szerencsés találkozás. Később aztán az ember jobban megtanulja a szakmát, esetleg annyira, hogy a szakmai tudás és a biztonságra törekvés lassan elfedi a gondolatot.

Az *Apá*-ban egyébként az is benne van, hogy a gyengeségeinket, a kisebbrendűségi érzéseinket nem lehet az apa-nosztalgiával, az apa-kultusszal megoldani. Az csak látszatmegoldás, ezért túl kell jutni ezen. Le kell győzni ezt a nemzedéknyi apavágyat. Le kell győzni - de nem lehet letagadni, hogy ez volt, hogy ebben élünk. A társadalom legnagyobb bűne, ha letagadja, meghazudtolja a múltját, azt, hogy nemcsak egy kisfiú fantáziája működött így, hanem egész nem-

zedékek, egész rendszerek és társadalmak mozgatója volt ez a vágy biztonságra és a tiszteletre.

- Neked volt-e személyes csalódásod, kiábrándulásod az „apák” közül valakiben?

- Nem, sohasem csalódtam bennük: legfeljebb önmagamban: szégyelltem, ha néha könnyelműen vagy az „apához” méltatlanul viselkedtem, ha úgy éreztem: pillanatnyi árulást követtem el. Hosszan sorolhatnám ma is azokat, régi tanárait, mestereimet, idősebb barátaimat, akiket apaként tiszteltem, s akiket ma is szeretek tisztelni; nekem esik jól, hogy tisztelhetem őket. Máriaassy mellett említhetem Herskó Jánost, akinek az asszisztense voltam. (Mellesleg, ha önteltségnek hat is, kimondom: én nagyon jó asszisztens voltam; mi a mestereinknek nagyon jó asszisztensei voltunk. Létezett akkoriban egy rémes, utált filmgyári rendezet: az első önálló filmem előtt három filmben ügyelőnek, három filmben másodasszisztensnek s háromban első asszisztensnek kellett lenned. Ez hosszú évekre kitolta többek pályakezdését, viszont mi tudtuk, mert minden részletében megtanultuk, hogy az asszisztens dolga megcsinálni a filmet - a rendező „csak rendezzi”. A díszpós könyvet, amelyben a film gyártásának minden nagy és kicsi részlete rögzítve van, azóta is magam készítem - mondhatni: önmagam első asszisztense vagyok -, s újabban már vezető munkatársaimat is magam mellé veszem ebben a munkában. Szóval, Herskó *Párbeszéd* című filmjében másodasszisztens voltam, akinek a feladata a helyszínfoglalás, statisztaszervezés stb. De az első asszisztens - aki „megcsinálja a filmet” - nem volt ott, teltek az előkészítési napok, és csak nem jött, majd elérkezett az első forgatási nap - és hiányzott az első asszisztens. Vagyis egyszerre én lettem az. Ott nyüzsgött ötszáz statisztá, hetven technikus, sminkes, fodrász, szabó, kaszkadőr, több jeles színész - s én nem tudtam, kihez szóljak, mihez kapjak. Ekkor mögém lépett Illés György - aki már akkor is az volt, aki ma: a nagyszerű magyar operatőrök apja -, és csendesen azt mondta: *ma* mindent csinálj úgy, ahogy én mondom. És lediktálta, mintha kottából, taktusról taktusra az egész napi munkát. És másnap már nem szólt semmit, akkor már ment anélkül is.

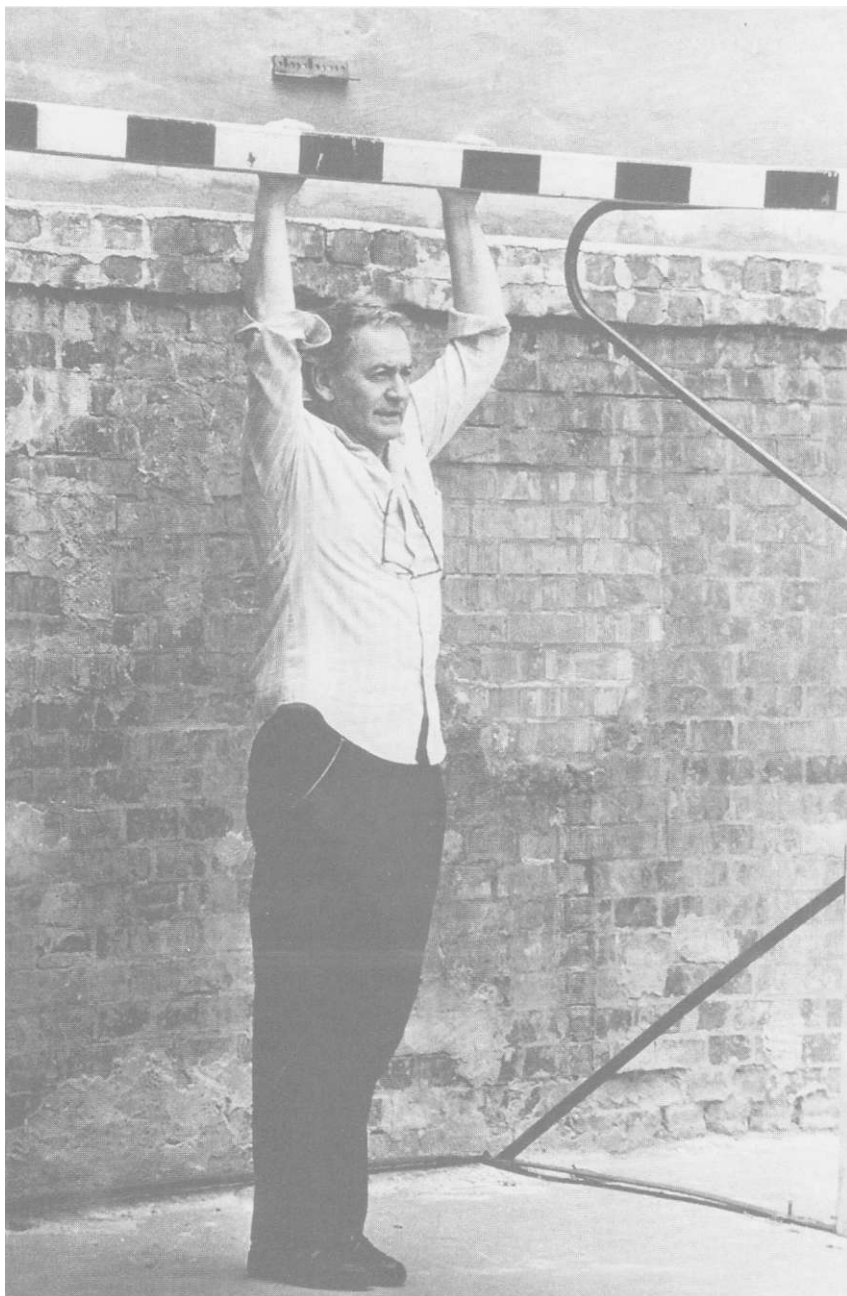
Freskók és arcok

Felvetem, hogy első pályaszakaszsa filmjeiben, az *Álmodozások* korától a *Bizalom*-ig az apavágy, a biztonságvágy együtt jelenik meg a közöség-hittel, a társak, a többiek szolidaritásával, míg a nyolcvanas évektől éles váltás látszik: ez a hit mintha elveszne s eluralkodik a magára maradás rettenete, a szorongás, a *Mephistó*-ban, a *Redl ezredes*-ben, a *Hanuszen*-ben, sőt a megalázott édes Emmában is. Ezt kedvesen elutasítja, a filmszakirodalom vonatkozó részeivel együtt, mint felületes és pontatlan feltevést.

- Visszatekintve nyilvánvaló, hogy ilyen különbség nincs, mindegyik film ugyanarról szól: az ember harcáról a világban, a társadalomban a biztonságos elhelyezkedéséért. Van olyan ember, aki a félelmei, bizonytalanságai elől a közösségbe menekül, s van, aki magába. Korábban valóban, már-már szinte kézjegyként vált, mániákusan a filmek végén többszám-ba tettem az egyéni történeteket: az *Álmodozások kora* végén már tíz vagy száz telefonos kisasszony üzeni, hogy „Tessék felébredni”, az *Apá*-ban, amikor Bálint Andris nekivág, hogy egyedül átússza a Dunát, kinyit a kép, és látjuk hogy mögötte több százan nekivágnak; a *Szerelmesfilm* befejezésében a postán egyszerűen százak állnak, a *Tűzoltó utca 25* minden lakója visszafordul a ház felé, a *Budapesti mesék* végén nemcsak az az egy, hanem több tucat sárga villamos tart a remíz felé, a *Bizalom* zárójelenetében Bántási Ildikó mellett ott áll a sorban és keresi a párját vagy az apját a fél ország. Ez a megoldás mintegy freskót vagy csoportképet ad: mindegyik hős egyénileg állja meg a próbáját, de ő egy a hasonló próbák előtt álló, hasonló emberek sokaságából. A magukra maradó hősök - Mephisto, Redl, Hanussen - ugyanezt mintegy a visszajáról mutatják: túl sok bennük a megalkuvás vagy az árulás, így nem nyerhetik meg az életük biztonságáért folyó harcot. Illetve: ha valaki *bármilyen* érvényesíteni akarja magát - abba bele fog bukni. De Emma nem tartozik közéjük: ennek az emberségében méltatlanul megsértett embernek van és lesz ereje talpra állni, akár újságárusként, ha kell, saját hajánál fogva, de kiemeli magát.

A *Bizalom* körül azonban valódi változás is történt. Bergmannal ugyan

Szabó István a kapuban

csak később találkoztam személyesen - számomra kitüntetett és emlékezetes alkalmakkor -, de persze láttam a filmjeit. A *Persona* volt az, amely rávezetett, rádöbbenett, hogy van valami, egyetlen dolog, amire más művészet nem képes, egyedül a film: az élő emberi arcon megmutatni, amint megszületik, majd változik az érzelem; amint a születő öröm átvált bizonytalanságba, majd felsejlik a félelem, de amögött mégis földereng a remény... Ez az a nagy élmény a nézőtérén, amelytől libabőrös leszek a sötétben, amelytől titkon elpirulok, s titkon elpirul körülöttem még négyszáz ember. Ilyen igazi érzelmeket csak igazi érzelmekkel lehet kelteni. Ez óriási dolog; Bergman ezt tudja, és Bergman színészei erre képesek.

Máriássy Félix

Efelé fordultam a *Bizalom* óta. Korábban a freskó- vagy csoportkép-jelleg megszabta a filmek formanyelvét is. A *Bizalom* ráközelített két élő, esendő emberi arcra. Azután majd a *Mephisto*, a *Redl* és a *Hanussen* szinte csak egyetlen ember arcára. A néző egy hőshöz jobban tud kötődni, mint egy tablóhoz; a katarzis mindig személyhez kapcsolódik.

Ilyen igazi, elemi, az intellektuális élménynél jóval mélyebben fekvő,

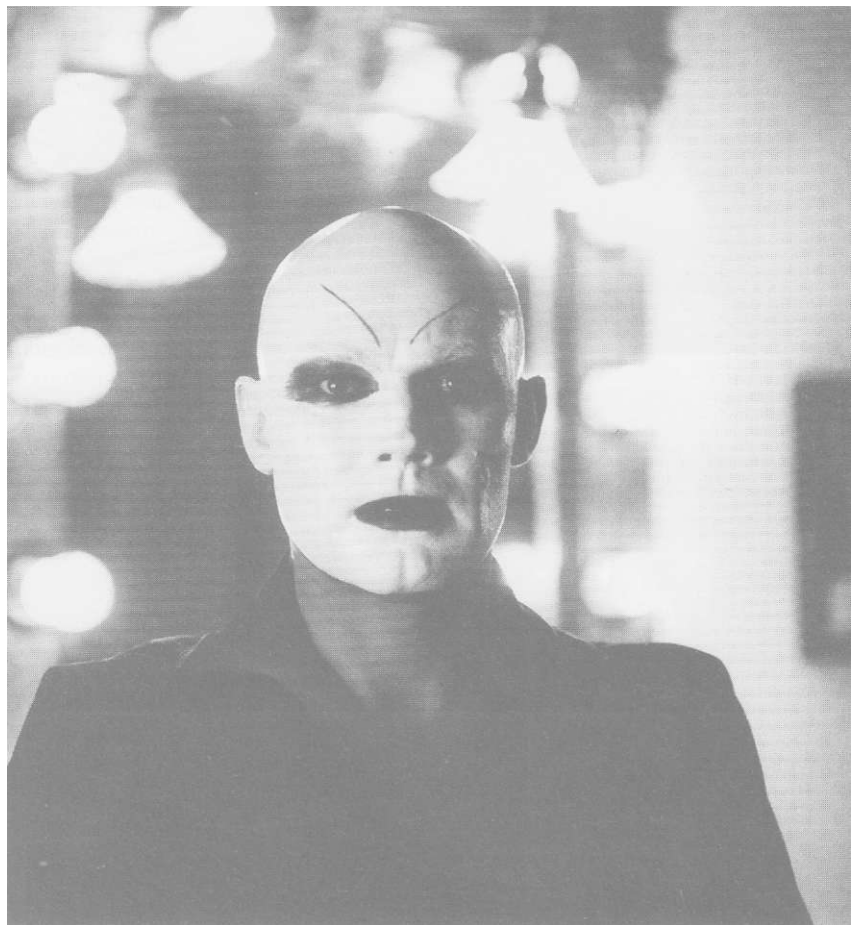
Apa - Bálint András

*Ingmar Bergman és Szabó István
Bizalom - Bánsági Ildikó,
Andorai Péter (fent)*

*Mephisto - Klaus-Maria
Brandauer*

*Jobbra: Találkozás Vénusszal
- Glenn Close*

Johanna ter Steege és a rendező az Édes Emma, drága Böbe forgatásán

szinte zsigeri érzelem kiváltására, amely a vásznonról átmegy a nézőbe, és ott az ő születő öröme vagy izzasztó izgalma lesz, csak kivételesen őszinte, bátor, nagy színészek képesek, akik saját élményeiből építkezve előhívják magukból és létrehozzák ezt a varázslatot.

Bánsági Ildikó kérdéseiből például erről én rengeteget tanultam. S Klaus-Maria Brandauer: rettentően bátor, igen nagy színész, aki nem titkolja, nem leplezi, hanem kiadja saját esendőségét. Emellett munkamegszállott. Csodálkozva hallom, hogy más rendezőkkel gyakran konfliktusokba kerül. Ennek csak egyetlen oka lehet: nem hagyják olyan hőfokon, olyan intenzitással dolgozni, ahogyan ő tud, és ahogyan kell! Ő a vásznonról hatalmas erővel sugározni akar, s ezt csak iszonyú intenzitásával munkával érheti el. Ha ekkor a partnere vagy a rendező nem néz rá, akkor ezzel őt öli, s ő persze „visszaöl”. De a mi közös munkáinkban ilyesmi nem fordult elő.

A professzionalizmus másik iskolapéldáját Glenn Close munkájában figyelhettem meg. Ez a kiemelkedő tehetségű, szó szerinti világsztár valamennyi kollégájára, sőt a stáb minden tagjára aprólékos gondossággal odafigyel. Mindig ott van, mindenkinek segít, még magánügyekben is. Nem fárasztó ez? - kérdeztem tőle. „Megéri - válaszolta -, mert én száz százalékosan jó akarok lenni, én hatni akarok minden szerepemben, s ez csak úgy lehetséges, ha a többiek maximálisan támogatnak, mindenki, aki a filmben dolgozik. Ha én ilyen sokat segítek mindenkinek, egyszerűen lehetetlen, hogy ők ne segítsenek maximálisan engem, s ez erőt ad és megnyugtat.”

Amerikai film — európai film

- Glenn Close a *Találkozás Vénuusszal* főszereplője. Ez amerikai film, így tapasztalatból is válaszolhatsz arra a kérdésre: van-e jellemző különbség, s ha van, miben, az amerikai és az európai film között (természetesen nem a kommersz tucatárúk, hanem a filmművészet körében)?

Találkozás Vénuusszal - A karmester: Niels Arestrup

- Az amerikai film: európai találomány. A tízes meg a húszas meg a harmincas években egy sor európai rendező volt kénytelen politikai okokból emigrálni. Nem tudták jól a nyelvet - sőt: a közönség sem tudta jól -, így szinte kényszerből kialakítottak egy világos jelzőrendszert, egy olyan filmnyelvet, amely a primer érzelmekre letisztítva, leegyszerűsítve fejezte ki magát. Emberi érintés. „Human touch” - így nevezték. Az amerikai film nagyjai - Ernst Lubitsch, William Wyler, Billy Wilder, King Vidor és mások - ezt beszélték. De ne felejtjük el: ők magukkal vitték Trieszt, Bécs, Berlin, Krakkó. Budapest egyetemeiről a klasszikus, görög-római kultúra ismeretét, az európai műveltséget, tele hátizsákkal indultak. A mai amerikai film továbbra is az ő leegyszerűsítő nyelvüket beszéli - azzal a különbséggel, hogy a maiak többségének nincs európai útravaló a hátizsákjában, általában nincs is hátizsákja, vagy ha van, az egy gyerek-hátizsák.

Az amerikai film története egyszerű, nem épül olyan mély, filozófiai rétegekre, mint az európai. De hát akkor mivel hat? Az amerikai film titka a *színész arcában* van. S ez a sztárrendszer lényege. A történet - a keresztrejtvény - könnyen kiszámítható, de az egyszerű történet elé odaállítanak egy rejtélyes, titkokat hordozó emberi arcot. Minden korszakban megtalálják azt a néhány sugárzó, karizmatikus egyéniséget, aki már eleve, szinte születésétől az arcán hordozza a rejtélyt. Ilyen volt Greta Garbo, Humphrey Bogart, Ingrid Bergman, Marlene Dietrich, Anthony Perkins s mostanában ilyen Al Pacino, Dustin Hoffmann, Gene Hackman és még egy sor nagy sztár. S mi az a rejtély, amit hordoznak? Az emberi esendőség, az tehát, hogy ők, az isteni sztárok, *éppolyan* sérülékeny és esendő emberek, mint mi vagyunk a moziban. Humphrey Bogart tekintete, ez az esendő, szomorú, kiszolgáltatott tekintet: az amerikai film költészete és filozófiája.

Az európai film titka, rejtélye inkább a történet mélyén van, ezért nem is igazán fontos benne a sztár. Van még néhány nagy-nagy európai színész, Liv Ullmann, Mastroianni, esetleg Dépardieu, mint egy feltörekvő, nagy jámbor és esendő emberi erő jelképe - de az ő szerepük sem annyira lényeges a filmben, mint volna Ame-

rikában. Az európai film nem a színész arcában, hanem az íróban és a nagy rendezőkben - Antonioni, Fellini, Bergman, Jancsó személyiségében - hordozza a titkot. Ezért aztán az európai film Amerikába gyakorlatilag nem jut be; az amerikai közönség nem ismeri ezt a nyelvet, csak a színész arcáról tud olvasni.

Budapest és Európa

Csőng a telefon, Kulka János karmester hívja Szabó Istvánt, talán Amerikából. A lipcsei operaházban májusban bemutatandó *Borisz Godunov* szereposztásában kisebb változásokat egyeztetnek.

- Azért ez az újabb operai kirándulásod némiképp kibújás, elegáns kihúzóadás a jelenlegi hazai filmélet, egyáltalán a hazai élet zavaraiából, ugye?

- Nem, dehogy. A legégetőbbben, a legsúlyosabban mai kérdésekkel vívodom. Bár a *Borisz Godunov* tíz változata közül csakis a két legelső, eredeti Muszorgszkij-variánst használjuk, és látszatra semmiféle aktualizáló elemet nem viszünk bele, de a zenére jól figyelve megérthetjük: mennyire mai jelentésű ez a remekmű. Ahogy megérezeti, miként szenved és cipeli a hátán a történelmet ez a hatalmas nép, s hogy a vezetői mily tehetetlenek, hogy Muszorgszkij mennyi fájdalommal, részvétellel, és megértéssel ábrázolja Borisz cárt - és az ellene törő Grigorijt is -, az borzongató. Hallgatva a zenét, néha úgy érzem, ma játszódik Oroszországban.

- Mondd: tudnál-e élni Európában máshol is? Mit jelent neked Európa?

- Európát én nagyon szeretem, és azt hiszem, jól ismerem, mert ebben a városban, ebben a lakásban van Európa. Szívesen utazom, gyakran járok Európa csodálatos városaiban. De én már évek óta, bárhol járok a világon: Budapesten vagyok. Magamban azokkal beszélek, akik itt élnek. Amit látok, hallok, azt Budapesthez mérem. Talán beszűkült a fantáziám: Budapesthez köt. Budapestet már nehéz lenne elvenni tőlem - mondja fáradtan, gondterhelten, 1993. március 11-én este, Budapesten, a Nyugati pályaudvarra néző ablaka előtt, amikor tehát egy aktuális bemutatóra készül, amely Lipcsében lesz, Németországban, ahol a Puskin drámája alapján készült Muszorgszkij-opera címszerepét Simon Estes, amerikai fekete bőrű művész fogja énekelni, oroszul, a karmester János Kulka, Stuttgartból, a rendező pedig Szabó István, Budapestről. ■

Módos Márton

„AUSZTRIÁT MAGAM VÁLASZTOTTAM HAZÁMNAK”

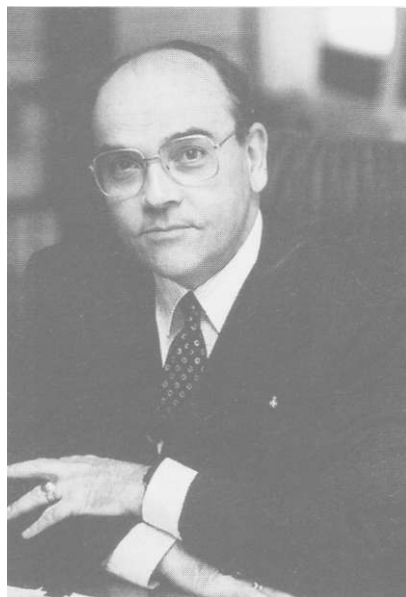
Módos Márton: Nagykövet úr, ön huszonöt évesen hagyta el Magyarországot és azóta él külföldön. Milyen érzés visszajönni ennyi idő után?

Erich Kussbach: 1956-ban hagytam el az országot, most már majdnem harminchét éve. Szeretném megemlíteni, hogy én magam pályáztam a nagyköveti feladatra, és nagyon szívesen jöttem. Nem így lett volna valószínűleg, ha nem történt volna Magyarországon rendszerváltozás. Emellett pedig én voltam az osztrák külügyi szolgálatban az egyetlen, aki beszél magyarul, és úgy gondolom, hogy valamelyest ismerem Magyarországot és a magyar gondolkodást.

Identitás-problémáim nincsenek, semmilyen tekintetben. Én osztrák vagyok, szívvel-lélekkel. Ausztriát önként választottam hazámnak. Azonban azt is hangsúlyoznám, hogy Magyarországhoz nagyon sok minden fűz, ideköt az egész ifjúságom. Ez óriási előny, mert rokonszenvvel jöttem, és ezt a rokonszenvet meg is tartom, de képviselni természetesen az osztrák szempontokat és érdekeket fogom.

M. M.: Amikor 56-ban elment, Bécsben még egyszer letette a jogász vizsgákat, majd az Egyesült Államokban, a Yale Egyetemen tanult. A szakmai eredmények ellenére, nem fogadták-e idegenkedéssel az osztrák külügyi szolgálatban? Mennyire ment nehezen a beilleszkedés?

Beszélgetés Erich Kussbachkal, Ausztria budapesti nagykövetével

E. K.: Kérem, amikor én 56-ban Ausztriába jöttem, akkor engem nagy rokonszenvvel fogadtak. Úgy-hogy én mindjárt otthonosan éreztem magam. Hozzájárult ehhez az is, hogy a családomnak még a háború előtti időből sok baráti kapcsolata volt, főleg bécsi osztrák személyiségekkel. Az, hogy - akkor már osztrák állampolgárként - felvettek a külügyi szolgálatba, mutatja, hogy Ausztriában már akkor is mennyire liberálisan gondolkodtak. Én pedig mindig lelkiismeretesen teljesítettem a hivatással járó kötelességemet, sőt, úgy hiszem, talán a kötelességnél többet is. Azt gondolom, a feletteseim látták, hogy én bevetem teljes energiám, érdeklődésem és szívvel-lélekkel dolgozom a külügyi pályán.

M. M.: Fontos, hogy az embert az illetékesek elfogadják, de azt hiszem, egy fiatalembernek, aki nem önszántából megy el, hogy idegen országokban tanuljon és karriert csináljon, fontos, hogy barátai is legyenek, és ezen a szinten is elfogadják.

E. K.: Mondhatom, hogy nagyon sok barátom van Ausztriában. Mivel az egyetemen újra vizsgáznom kellett, így már az egyetemen is sokkal összebarátkoztam, azután pedig nagyon gyorsan bekerültem a bécsi társaságba. Ahogy már mondtam, szinte tárt karokkal fogadtak.

M. M.: Miért pont Ausztria volt a célország? Diákként is, később aztán diplomataként is sok időt töltött

az Egyesült Államokban. Nem fordult meg a fejében, hogy ott éljen?

E. K.: Nem, tulajdonképpen soha nem gondoltam erre, bár nagyon szívesen voltam az Egyesült Államokban. Nagyon örültem, amikor ösztöndíjat kaptam a Yale Egyetemtől, de arra sohasem gondoltam, hogy végleg Amerikában maradjak. Én, ahogy mondom, mindjárt otthonosan éreztem magam Ausztriában, és ez volt számomra a döntő abban az elhatározásban, hogy ott is maradok.

M. M.: *Az otthonosságot mi jelentette, a nyelv vagy a földrajzi fekvés?*

E. K.: A nyelv, a mentalitás, a nyíltság, a szívéllyesség, mondjuk így, az osztrák mentalitás volt az, ami nagyon közel állt hozzám, és biztosan ez volt a döntő. Ha pedig az ember „szabadon” választ, akkor persze annál inkább kötődik a választott országhoz.

Hozzá kell tennem, hogy az én egyetemi éveim Budapesten sajnos nem voltak örvendetések, a legnehezebb időben jártam egyetemre, a Sztálin korszakban, apámnak pedig, akit 1944-ben a Gestapo letartóztatt és elhurcolt Dachaubá, a koncentrációs táborba, hazatérése után meg az ÁVÓ-val gyűlt meg a baja.

M. M.: *Mi volt az oka édesapja letartóztatásának 1944-ben?*

E. K.: Az ok édesapám náciellenes tevékenysége volt. Hosszú történet lenne, hogy miért és hogyan alakult így. Apám Sárospatakon született, de az ő édesapja szudétanémet származású volt. A háború egész Európa számára katasztrófális következményeiről meggyőződve apám annak idején, amikor arról volt szó, hogy az itteni német kisebbség fiataljai önként jelentkezzenek az SS-be, kiment a falvakba, és megpróbálta az embereket lebeszélni erről. Emellett a negyvenes években több nyilvános felszólalásában és számos újságcikkben foglalt állást a nemzetiszocializmus ellen. Ezenkívül igyekezett zsidó ügyvédkollégáinak is segíteni, amikor azokat üldözték. Köztudomású volt az is, hogy édesapám határozottan el-

ítélte a német megszállást 1944-ben. Mindezt összevéve nyilvánvalóan feljelentették a Gestapónál, és el is hurcolták 44-ben.

M. M.: *Amikor hazatért, újra letartóztatták.*

E. K.: Nem tartóztatták le, de az ÁVO eljárást indított ellene azzal, hogy az itteni német kisebbség kulturális és szociális érdekeit képviselte, amit közvetlenül a háború után a kommunisták még negatívan értékelték. De sokan jól ismerték édesapámat, részben még a dachau koncentrációs táborból, ahol sok magyar is volt. Ők tudták róla, hogy mindig a hazájához hű, mérsékelt és józan politikát követett. Az ő bátor fellépésüknek volt köszönhető, hogy két év után végül is beszüntették az eljárást édesapám ellen. Megemlíteném még azt is, hogy apám az ötvenes években a budapesti osztrák követség jogtanácsosa volt. Az akkori sztálini időszakban pedig nem volt ez olyan egyszerű. A végső negatívum, amit apám megért, az volt, hogy az ötvenes évek végén máról holnapra kizárták az ügyvédi kamarából, mert nem akart belépni egy ügyvédi munkaközösségbe. Mindezek együttléve nem tették éppen könnyűvé a család életét.

De a legfontosabb ok nyilvánvalóan a kommunista rendszer volt. Ez készítetett engem arra 56-ban, hogy elmenjek, és ez volt később, 1960-ban a szüleim számára is a döntő ok az eljövételre.

M. M.: *Mikor jöttek a szülei Budapestre?*

E. K.: Anyai nagyapám bácskai sváb paraszt fia volt, aki azonban jól tanult, egyetemre ment. Pesten doktorált, majd átmenetileg Kolozsváron lett egyetemi tanár germanisztika szakon. Hamarosan Budapestre hívták az egyetemre, és itt dolgozott egyetemi tanárként. Az apai nagyapám pedig, aki Erfurtban szerzett főiskolai diplomát, uradalmi jószágigazgató lett Sárospatakon, így került a család apai ága is Magyarországra.

M. M.: *A jogi pálya iránti vonzalom szintén apai örökség?*

E. K.: Apám ügyvéd volt, és én fiatal korom óta szerettem vele megbeszélni különböző jogi kérdéseket és így „belenőttem” a mester-ségbe. Azóta is szeretem a jogtudományt, különösen a nemzetközi jogot, amit éveken át tanítottam a bécsi Diplomáciai Akadémián és a linzi egyetem jogtudományi karán. A nemzetközi humanitárius joggal foglalkoztam, ennek alapján választottak be 1992-ben a Nemzetközi Humanitárius Vizsgálóbizottságba, amelynek ez idő szerint elnöke vagyok.

M. M.: *Őn 56-ban ment el, a szülei viszont 1960-ban. Ők tehát a legnehezebb időket még - pestiesen szólva - kibekélték. Mi vezetett ahhoz, hogy végül ők is elmentek?*

E. K.: Egyrészt az, hogy apámat - mint már említettem - kizárták az ügyvédi kamarából - aztán megint visszavették ugyan, de neki harminc vagy harmincöt éves ügyvédi tevékenység után ez olyan sokk volt, ami végképp kiábrándította. A másik lényeges ok az volt, hogy ő sem látott már semmiféle jövőt a kommunizmusban; a harmadik pedig az, hogy nővérem 1939-ben bekövetkezett halála után én voltam az egyetlen gyerekük, és szerettek volna megint velem lenni.

M. M.: *A szülei hogyan álltak hozzá az 56-os eltávozásához? Bátorították vagy lebeszélték?*

E. K.: Én 56-ban, a forradalom idején a Magyar Vöröskeresztnél voltam jogtanácsos, és mint ilyet kiküldtek a Ferihegyi repülőtérre, hogy ott a segélyszállítmányok átvételénél segítsek. Csak néhány napja voltam ott, amikor november 1-jén a szovjet csapatok megszállták a repülőtérrel, aztán se ki, se be nem lehetett menni. Az én személyes nagy szerencsém sajnos más kárából következett; tudniillik egy francia újságíró súlyosan megsebesült itt a forradalom idején, és ki kellett szállítani Párizsba. Azt hiszem, a Paris Match riportere volt. November elsején történt, hogy egy osztrák sportrepülő vállalkozott arra, hogy lejön Budapestre és kiviszi a sebe-

sült riportert Ausztriába - és ezzel a sportrepülővel jöttem ki én is.

Akkor még telefonon beszéltem az édesapámmal, és mondtam neki, hogy itt a lehetőség, hogy kimenjek. Apám azt mondta, hogy menj, fiam, de tulajdonképpen már nincs semmi ok erre ... mert Budapesten minden rendben van... November elsején még nyilván nem tudták Budapesten, hogy a szovjet hadsereg már körbezárta a várost. Én azt válaszoltam, hogy itt a repülőtéren másképpen néz ki a helyzet, és akkor beleegyezett, hogy kimenjek. Nem volt könnyű döntés, mert, mondom, egyetlen gyerek voltam, a szüleimet nagyon szerettem, és nem akartam őket egyedül hagyni. De abban a pillanatban nem láttam más választást. Utólag azt mondhatom, hogy nem bántam meg.

M. M.: Ezek után teljesen hátat fordított Magyarországnak, vagy azért figyelte az eseményeket?

E. K.: Magyarországnak nem fordítottam hátat, de sajnos a kommunista rendszer számomra lehetetlené tette, hogy érdemi kapcsolatot tartsak az országgal, a szüleimet kivéve. Először a nyolcvanas évek közepe táján jöttem újra Budapestre, hivatalos tárgyalásokra, a családommal pedig csak a fordulat után jöttünk látogatóba.

M. M.: A feleségét már Bécsben ismerte meg?

E. K.: Igen, a feleségem bécsi. Négy gyerekünk van, két fiú, két lány. A legidősebb fiam szerzetes pap lesz, jelenleg Jeruzsálemben van egyéves tanulmányúton, a második fiam a bécsi műegyetemen fizikát tanul, az idősebb lányom az idén érettségizik, és van egy tízéves kislányom is, aki nyáron idejön a feleségemmel, és itt fog iskolába járni.

M. M.: A gyerekek beszélnek magyarul?

E. K.: Nem beszélnek magyarul. Elsősorban azért, mert nyelvet, azt hiszem, az ember az édesanyjától tanul leginkább. Mi pedig tudatosan arra törekedtünk, hogy a gyerekek világnyelveket tanuljanak, franciát.

angolt, és megmondom őszintén, a fordulat előtt nem láttam sok értelmét, hogy magyarul tanuljanak. De most a legkisebb lányunknak alkalma lesz Budapesten, az iskolában magyarul tanulni.

M. M.: Hadd térjek át egy más témára. Milyennek látja ezt a mostani Magyarországot? Nem a politikai benyomásairól kérdezem, hanem a hétköznapiakról. Milyen ez a Magyarország ahhoz képest, amelyet itthagyt?

E. K.: Nagyot változott, mégpedig pozitív irányban. Rám nagyon jó benyomást tettek az első itt töltött hónapok. Én úgy látom, hogy az élet itt lüktető, szinte napról napra észlelhető a változás, mégpedig jó irányban. Akármerre járok, az egész város képe változik. Örömmel láttam, hogy miután negyven évig a házak teljesen elhanyagoltak voltak, most mindenütt építkeznek vagy renoválnak. Nemrég jártam Pécsen és Kaposváron, és ott is ugyanez volt a benyomásom. Tudom, hogy vannak még gazdasági problémák, sok a munkanélküli, vannak sokan, akik keveset keresnek és a napi gondjaik kétségtelenül nagyok. Ennek ellenére szerintem pesszimizmusra nincsen ok. Az ország politikailag stabil, a többpártrendszer és a demokratikus intézmények jól működnek. A gazdaság erősödik, kiváltképp a magánszektorban. A nyugati export az elmúlt években gyorsan növekedett. A külföldi beruházások terén a többi közép-európai állammal összehasonlítva Magyarország élen jár. Hadd említsem meg ezzel kapcsolatban, hogy az elmúlt három évben mintegy négyezer osztrák vállalat ruházott be Magyarországon. Persze a jelenlegi nemzetközi gazdasági recesszió itt is érezhető, de ez a szakemberek egyöntetű véleménye szerint csak átmeneti jellegű.

M. M.: Milyennek látja ön, aki mindkét országban nyelvileg és kulturálisan is otthon van, az Ausztriáról kialakított képet Magyarországon, és milyen az osztrákok képe Magyarországról ?

E. K.: Kezdjük azzal, hogy milyen az osztrákok véleménye a magyarokról: csak azt tudom mondani, hogy a legjobb. Az elmúlt harminc-negyven év tapasztalatából mondhatom, hogy Ausztriában a magyarokat szeretik és testvérnépnek tekintik, és pedig nemcsak a kormány vagy a hivatalos szervek, hanem az egész osztrák nép. Itt Magyarországon az „osztrák sógorról” beszélnek, és hasonló érzések vannak Ausztriában is. Ezért azt hiszem, hogy a magyarok hasonlóan látják az osztrákokat, bár erről néhány hónapi itt-tartózkodás után még nem engedhetek meg magamnak általános ítéletet. Meg szeretném még említeni, hogy az 1956-os forradalom idején az osztrákok csodálták a magyarok bátorságát és elszántságát, és nagy szeretettel fogadták a magyar menekülteket.

M. M.: Milyen feladatokat tűzött maga elé? Mit kellene ön szerint ebben az időszakban a budapesti osztrák nagykövetségnek elérnie, a napi követi rutinmunka teljesítésén felül?

E. K.: Politikailag a kapcsolatok olyan jók, olyan magas szintűek, hogy a legfőbb feladatomban nem lehet más, mint hozzájárulni ahhoz, hogy ezek a kapcsolatok ilyen jók is maradjanak. Igen sok közös érdek fűz össze bennünket; az európai integráció, a térség biztonsága, az emberi jogok és kisebbségek védelme, a gazdasági együttműködés. A politikai kapcsolatok további elmélyítése mellett a gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztését tekintem legfontosabb feladatomban. Ide sorolnám továbbá Ausztria minél aktívabb részvételét az 1996-os budapesti világkiállításon. Fontosnak tartom ezen kívül a nagykövetség tájékoztatási tevékenységének fejlesztését. Jó kapcsolatot szeretnék kiépíteni a magyar sajtó és televízió képviselőivel, mert rendkívül fontosnak tartom, hogy a magyar közvélemény átfogóan tájékozódhasson az osztrák eseményekről. Különösen azért, mert biztos vagyok abban, hogy a két ország a jövőben is egymásra lesz utalva. ■

TÍZ NAP ILLYÉSSSEL ÉS DÉRYVEL

Lapzárta kor kaptuk a hírt: Cseres Tibor meghalt. Az Európai Utas szerkesztőbizottsági elnökétől, barátunktól a lap következő, őszi számában búcsúzzunk.

Illyés Gyula nevezetes naplójegyzeteiben csak másfél lapoldal emlékezik meg arról a tíz napról, amelyet 1965. május második felében magyar írók nyolcan együtt töltöttek Berlinben és Weimarban, Drezdában.

Említésre méltónak legelsőként Goethe utazási szokásait tartotta, hogy a nagy német költő külön úti ágyat s úti karosszéket vitt magával, mintegy saját magáért ment Olaszországba is. Felfigyelt Illyés a sok csecsemőre, a gyermektelen Magyarországgal szemben. Tétova megjegyzésemre is, hogy gyermekszétartató időben szerzett tapasztalataink csalókéval lehetnek - legyintett. Legterjedelmesebb megörökítenivalója egy század eleji előkelő étterem *Herren* feliratú helyiségében látott terjedelmes fogózkodóval felszerelt dísz hányócsésze volt. Ehhez a látványhoz társadalomtörténeti előzményeket fűzött, küldetésünkhöz képest kétségtelenül időszerűeket, minthogy a világbéke húszéves évfordulójára, a német náciizmus leverésének ünneplésére gyűltünk össze vagy kétszázan a világ minden tájáról írók, a berlini írószövetség meghívására.

Bemutakozásunk mindjárt az első napon az újonnan épült Hotel Berolina előcsarnokában történt, s éppen a hasonlóan népes francia íródelegáció kedvéért, melynek leg többjét Illyés személyesen ismerte, így magát nem kellett bemutatnia. Tréfás kedvében elsőként Déry Tibort, csoportunk legidősebb s németül anyanyelvi szinten beszélő tagját aposztrofálta: - Jelles prózáiról, tolmácsom. A soron Király István akadémikus professzor következett, jutalmát azzal érdemelte ki a szénefeldi repülőtéren, hogy Illyés bőröndjét fülönragadta: - Csomag-hordozóm! - tudták meg a franciák. Dobozy Imrét, az Írószövetség akkori főtitkárát egyszerűen titkárának nyilvánította. Garai Gábor minősítése ez volt: - Versíró. Engemet az egyszerű-

ség kedvéért regényírónak nevezett. Delegációnk utolsó két tagjára, Nemes Györgyre, az Élet és Irodalom szerkesztőjére és Tóth Dezsőre, a KB titkára nem vesztegetett szót, sem ott, sem később. Együttlétünk tíz napja alatt átnézett rajtuk, nemlétezőknek tekintette őket, nyilván különféle korábban keletkezett neheztelesei miatt.

A vendéglátás módjáról rövidesen kiderült, hogy a főmeghívott közülünk Déry, a nemrég börtönt szenvedett, a szocialista voltát meg nem tagadó társunk. De nem kevésbé fontos vendég volt Illyés, aki nélkül Déry nem volt hajlandó vállalni az utat. Ők ketten kaptak külön lakosztályt. Miniket, a maradékot, párosával szállásoltak el. Engem Királlyal, a cégénydányádi tiszteletes fiával. S vele tüzetesen megbeszéltük egykori iskolatársamat és családját, az ugyancsak dányádi báró Kőlcsey Kende Zsigmond Kanut Félixet.

Napközben megoszlottak foglaltságaink. Déry és Illyés többnyire kart-karba öltve sétáltak, közlekedtek. Az étkezések voltak szükségyszerű együttléteink, legmeghittebbek reggelizéseink, amikor a tegnapot és a ránk váró márt megbeszélhettük - vendéglátóink gátló jelenléte nélkül, szabad tréfálkozással élve.

Egy alkalommal Garai pizsakabátban s borostásan jött le közös szobájukból a frissen borotvált Dobozyval. A legidősebbek felé tisztelettel meghajolva köszöntek jó reggelt s szervusztoztak.

Illyés szigorúan fogadta az érkezők szavát, de felemelte ujját: „Aki hozám beszél, az vegye le a szakállát!” Ez vonatkozott a hiányos öltözékre is. Garai biccentéssel sarkon fordult, s negyedóra múlva visszatért sima arccal, zakóban asztalunkhoz.

Reggelizéseinket jókedvű tréfálkozással fűszereztük. Csak az Illyés által mellőzésre ítéltnek illett hallgatniok, esetleges humorukat leplezte.

A szokimondásnak csak a férfiüzlés

szabott határt. Ám egyik reggel valaki mégis átlépett ezen a széles mezsgyén is. Mindenki leadta már a maga asztalhoz illő csipős aduját, Déry rezzenetlen arccal mondta élceit, Dobozy előre kacagva a sajátját az általános derűben. Én csak a magam akkori szójátékára emlékszem, mondván: - „Visegrádi, szentgyörgypusztai házam előtt a Duna-parton kihallgattam a vízmenti fák beszélgetését a minap: a kimagasló kocsányos tölgy lehajolt a mellette álló alacsonyabb, szoknyás fához:

- Kisasszony! engedje, hogy megmutassam a makkomat. - Na de kérem - tiltakozik a megszólított -, én még fűz vagyok!”

Ezt a pajkosságot még elfogadta Illyés: - Szívesen átadnám a franciáknak, de lehetetlen - megjegyzéssel.

Heveny sikeremet tán megirigyelve, felül akarta ütni a maga adujával Garai, aki háromperces tojásokkal bibelődve a következő történettel állt elő:

- Az óceánjáró kapitány egyik útjára magával viszi tizenéves leánykáját. A hosszú út alatt a leánynak annyira megtetszik a hajó elsőtisztje, hogy beleszeret, sőt tetteles viszonzásra serkenti a rátermett, ifjú tengerészt. Az elsőtiszt udvariasan, de elhárítja a leány heves kívánságát. Erre a leány haragra gerjed és bepanaszolja őt édesapjánál, a kapitánynál. Az apa felháborodva citálja magához helyettesét, és nyomban szigorú tengerészbüntetéssel sújtja: „Megbüntetem és lefokozom önt, mert súlyosan vétett a tengerésztörvény első, legfontosabb paragrafusa ellen: rést tapasztalt a hajón, s azt haladéktalanul nem tömte be!”

Illyés végighallgatta a történetet, de vérvörös arccal pattant fel s az ajtó felé szögezte ujját: - Nem tűrhetem, hogy lányos apák jelenlétében ilyen otrombaságokat kell hallgatnunk.

Garai maradék lágytojását érintetlenül hagyva elkotródott.

Lányos apák, Illyésen kívül négyen voltunk Királlyal s a két kitagadottal együtt.

Illyés egyébként ezt a keletnémet-földi tíz napot kedélyes sétának fogta fel, mintegy a baráti együttlét lehetőségének Déry Tiborral, hiszen az ő kedvéért vállalkozott a „kirándulásra”. Amikor a Humboldt Egyetem magyar intézetében járva, a vendégkönyv megkérdezte tőlünk, mijáratban, ő azt írta be: „nyelvgyakorlás végett”.

Déryn s a franciákon kívül a többi kétszáznyi vendégkolléga alig érdekelte őt, még a vendéglátókkal, Anna Seghersszel, Arnold Zweiggel, Johannes R. Becherrel sem igen kereste az érintkezést, ismerkedést. De Weimarba szívesen utazott velünk, Goethét és Schillert mégiscsak respektálta, nyomaikat megkeresendő, mindjárt a híres Russischer Hofban, ahol Herderen kívül Liszt, Puskin, sőt Tolsztoj is lakott volt. Itt a nagy sereglésben Illyés és Déry külön lakosztályhoz jutottak, mi hatan itt is párosával szállásoltattunk el. Én, mint már a Berolinában is, Király professzorral kaptam egy kétágyas szobát. Amint a Russischer Hofban évszázadosán kialakított bútorzati szokás volt, a hatalmas faragott fekvőhelyek szorosan egymás mellé tolva várták a szobák közepén a pihenni érkezőket.

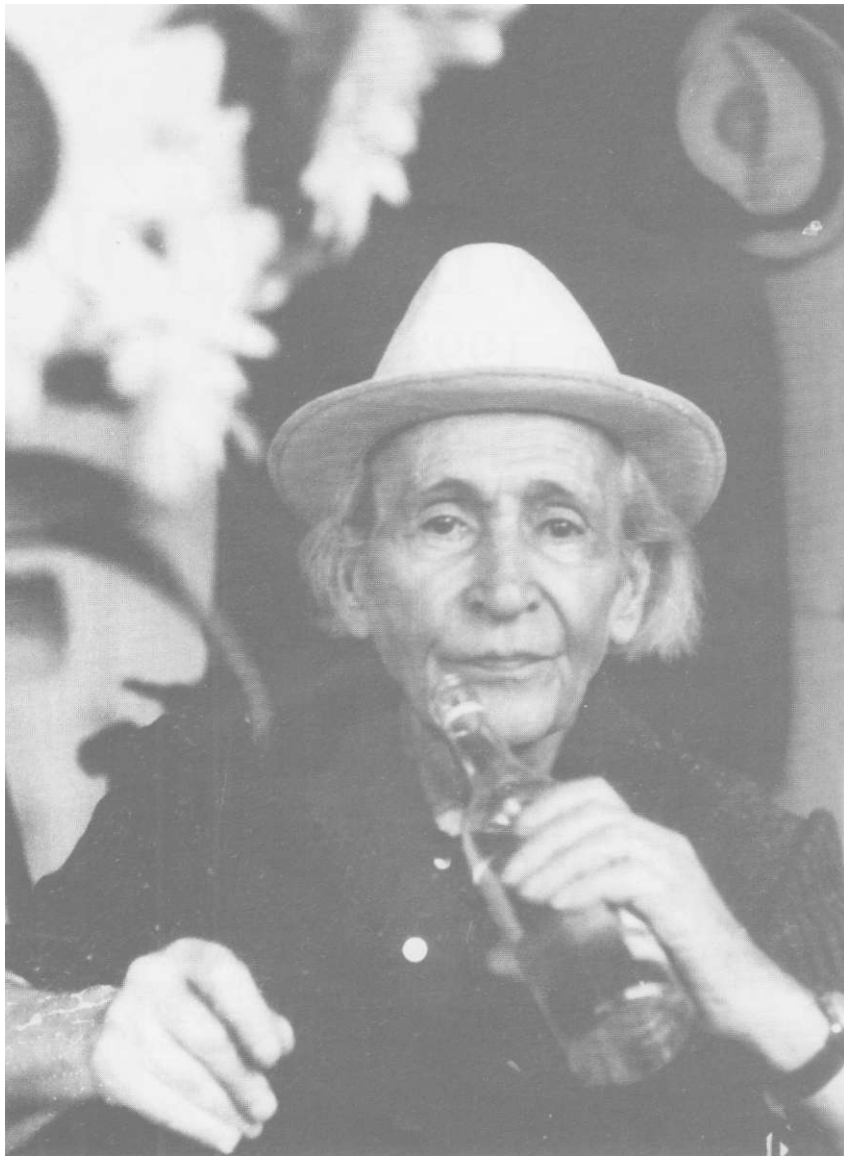

Amint társammal weimari első órámban letanyáztunk, én a fürdőszoba megkeresésére indultam, visszatérőben döbbenten láttam, hogy Király István abban erőlködik, hogy a maga dögnehez ágyát az enyémtől elhúzza.

Ez már ágyfejtől arasznyira sikerült is neki, amikor rákiáltottam: - Hiába erőlködsz Pista, úgysem gyakorlak meg!

A cégénydányádi pap fia ismerte a kedves tájszót, elszégyenülve abbahagyta az ágymozgatást, hogy a következő éjszakákat arasznyi békében aludjunk át egymás közelében.

Am mindjárt első éjünk nyugalmát megháborította Déry Tibor. Valamennyien szenderegünk már, amikor jóval éjfél után Déry harsány üvöltéssel rontott ki a folyosóra, hogy magyar és német nyelven világá hirdesse, hogy az ő szobája ablakán rács van, mint a börtönben, s hogy ő így megfullad, és nyomban hazaindul, ha neki Weimarban így kell élnie. Mi hatan megrendült tehetetlenül sereglöttünk panasza köré, de Illyés gyakorlatiasan, mert hiszen erre módja volt, nyomban felajánlotta szo-

Molnár Edít felvételei

bája lakatlan másik ágát. Ettől a lehetőségétől Déry csakhamar elcsendesedett, s holmijával pizsamásan barátja szobájába vonult.

Nem tudok róla, hogy kettős ágyukat széthúzni akár megkísérelték volna is.

Illyés egyébként kezdeti tréfálkozó bemutatkozásán túl is élt Déry tolmácsoló készségével, amely azonban egyszer-kétszer megbicsaklott, bár mindig okkal. Egyik este, amikor detektálásunkra politikai kabaréba tereltek, s a német közönség nagy kacagásokkal és tapsokkal ünnepelte a színészek sűrű és sűrű bemondásait, mi s főként Illyés a nevetnivalóért Déry ajkán csüggtünk, ám ő bevallotta, fogalma sincs, min derülnek a helybéliek, holott ő is ért minden szót, de

semmi mulatságost nem talál szófüzésükben.

Esett úgy, hogy kettejük öreges weimari sétájához csatlakozhattam, s éppen egy belvárosi kalandozásuk alkalmával, bár nem tartoztam egyébként kedvenceik körébe. Ők kart-kartba öltve ballagtak, én mellettük társalgólag.

Boltba nyitottunk be itt-ott, mindig Déry közölte szándékaink. Egy ajándékboltban azonban, ahol Illyés sárgagyantás, borostyánköves ékszereket óhajtott venni övéinek, a „tolmács” hirtelenében nem tudta megnevezni a kívánt holmit. Én segítettem ki őket a véletlenül eszembe ötlött „Bernstein”-nel. Ezt követően egy-egy német szóért aztán Illyés hozzám is fordult, de azután mindig hiába.

A huszadik békeévforduló ünneplésének koronája a weimari színházban rendezett nemzetközi írónyaggyűlés volt.

A szervezők valamennyi nyugati nemzetből szószékre invitáltak egy-egy fontos személyiséget. Én név szerint csak az amerikai küldött örmény William Saroyanra emlékszem, az ő tétova-óvatos, tájékozatlan köszöntőjére. A létező szocializmus országai köréből Déry Tibort szánták nagy záró tromfának. Amint erre a célra meghívott fő vendég, ő nem térhetett ki a megszólalás elől, bár ilyenféle szónoklatra már kilenc éve - a Petőfi-kör óta - nem vállalkozott.

Tanúi lehettünk előkészülete fiatalos lámpalázának, de amikor színpadra lépett, tökéletes németiséggel ragadta magával a nemzetközi társaságot.

Érdeemes idézni nagy sikerű beszédéből:

- A magyar íróküldöttség legidősebb tagjaként szólalok fel. Mint önök tudják, Magyarország kis ország, irodalma is kicsiny. En magam egy kis képviselője vagyok ennek az irodalomnak.

- Mint ahogy sok kortársam, főként a németek tudják, az elmúlt két év alatt, azután, hogy kiengedtek a börtönből, ahol három évet töltöttem, több felolvasást tartottam Nyugaton, jelesül Ausztriában, Nyugat-Németországban. Olaszországban s egyebütt. Noha csak irodalmi munkáimból olvastam fel, szükségesnek tartottam leszögezni, hogy nem kívánok sem politikai alanyként, sem politikai tárgyként szerepelni. Kéréssem volt, hogy írónak tekintsenek s akként értékeljenek.

- Mindazonáltal szükségesnek véletem annak a megállapítását is, hogy szocialista vagyok, hogy szocialista maradtam. Szíves engedelmeükkel ezt itt a Német Demokratikus Köztársaságban is megismétlem. Szocialista maradtam. De hadd tegyem hozzá - s aminthogy barátok közt vagyok, világosan és egyértelműen tegyem hozzá -, hogy csak olyan szocializmussal érhetem be, bárhol legyen is az a világ, amely igazságon alapszik, s ahol az igazat mondják és becsülik. Egy igazságosabb emberi társadalmat akarunk felépíteni, de igazmondás nélkül nincs igazság sem. Az író, aki nem az igazat írja, nem író.

Másnap felháborodottan lobogtatta Déry a *Neues Deutschland* friss számát: - Kihagyták azokat a mondatokat, amelyekben börtönéveimre utaltam. Enélkül a tény nélkül pedig nem volt igazán értelme felszólalásomnak!

Ezzel a véleménnyel valamennyien egyetértettünk „weimari magyarok”.

Dobai Péter

A VISEGRÁDI „QUADRIGA” ÉSZAK-EURÓPAI VIZITÁCIÓJA

Koppenhága, 1993. április 13-18.

„Holck, Holkenäs grófja, amikor szabadságot kért, tudta hogy valaminek történnie kell. Most, hogy a szabadságot megkapta, a következő kérdés az volt: mi történjék? Valóságos megpróbáltatásként vészelte át a következő napokat, amikor téltenségre és várakozásra volt kárhozható. Ezt tűrte a legnehezebben lelkiállapotában. De végül is megnyugodott, és elhatározta, hogy bezárkózik, senkivel sem találkozik, újságokat olvas, és leveleket ír. De kinek írjon?”

Theodor Fontane, HAJÓ KOPPENHÁGA FELŐL

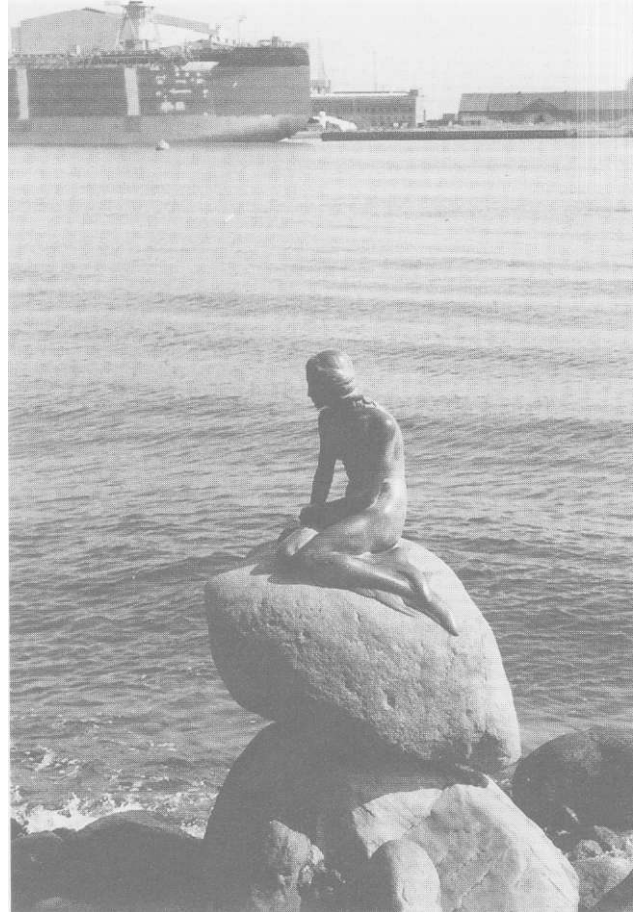
Eredetileg tavalyra tervezték a dánok a „Visegrádi Hármak” meghívását, ám 1992. december 31-én éjfélkor Csehszlovákia kiiratkozott a történelemből, két külön köztársaság jött létre: a Cseh és a Szlovák Köztársaság, eképpen idén már közép-kelet-európai „quadriga” (négyfogatú kocsi a régi rómaiak kocsiversenyein, amelyek ó-egykoron a Circus Maximus pályáján száguldottak...) indulhatott el abba a térségbe, melyet egy múlt századi, a kiegyezés korából való magyar lexikon eképpen határoz meg: „Dánia: a három skandináv királyság legkisebbje, az Északi-tenger és a Balti-tenger között, az északi szélesség 54° 23' - 57° 44'-ig és a keleti hosszúság 8° 4' - 15° 10'-ig terjedő területén fekszik és jelenleg 1866/ harmadrendű állammá süllyedt alá, egykor híres hadiflottája immáron csupán költséges díszlete a Dánhont övező tengereknek, tengerszorosoknak, fjordoknak, ám országuk ezen aláhanyatlását maguk a dánok alig látszanak észrevenni. Nyilván szerepe van ebben az amúgy bátor és büszke, szép termetű, világos bőrű, szőke hajú, kék szemű dánok flegmatikus, tunya természetének, a nyugalom iránti és otthon-elüldögelni adatott hajlamaiknak. A dánok vigalmi csöndesek, ünnepeik (ha egyáltalán elmennek azokra) az emberi nemesebb érzületekre alapítván, nélkülözik a magyar nagyobbszerű vigasságok nem egyszer duhaj megnyilvánulásait, a heves tempójú, kivilágos virradatig, sőt még azon túl is tartó magyar táncok szenvedélyes kedélyét. A dán szíveteket körülvevő zordon tengerekkel

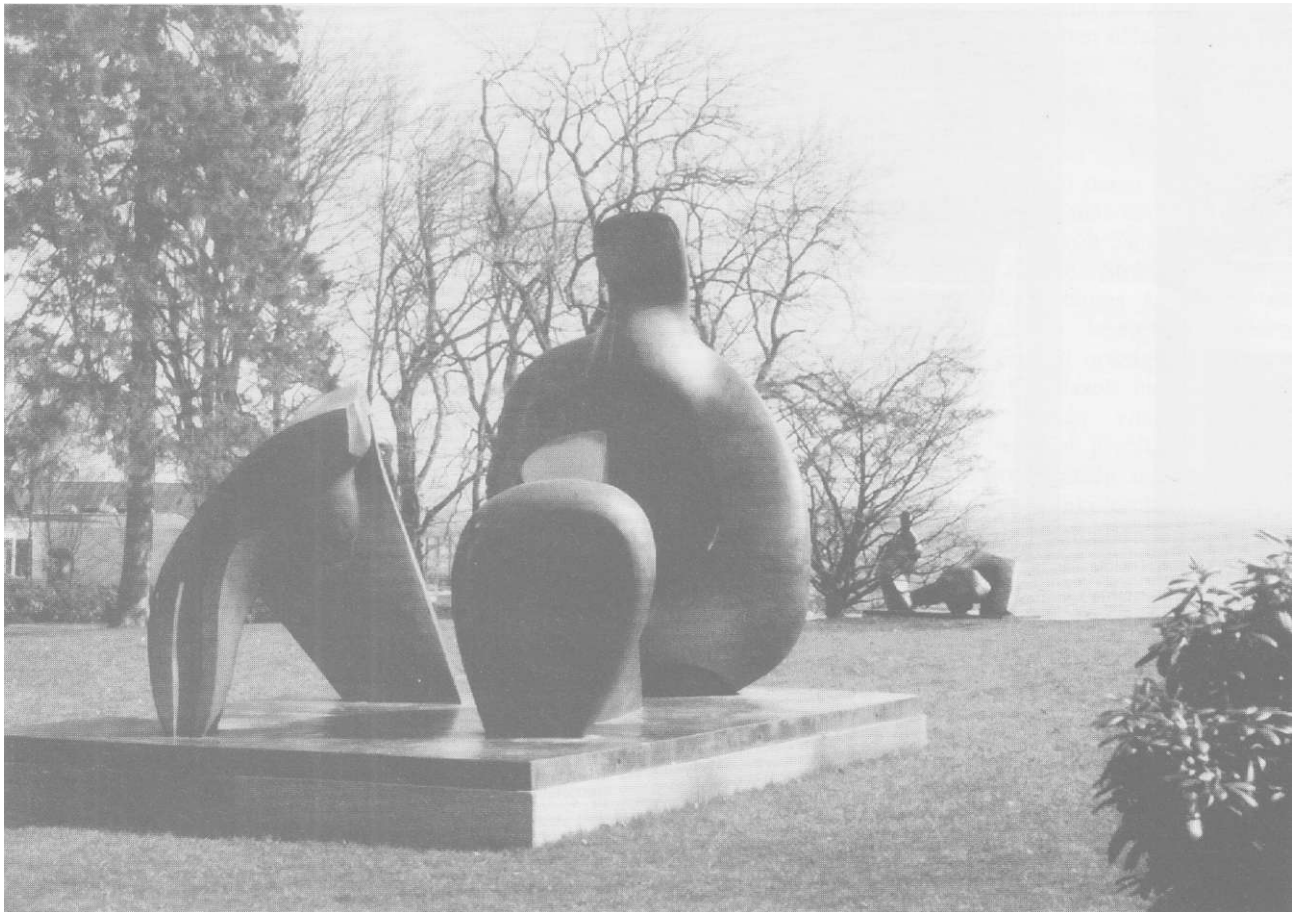
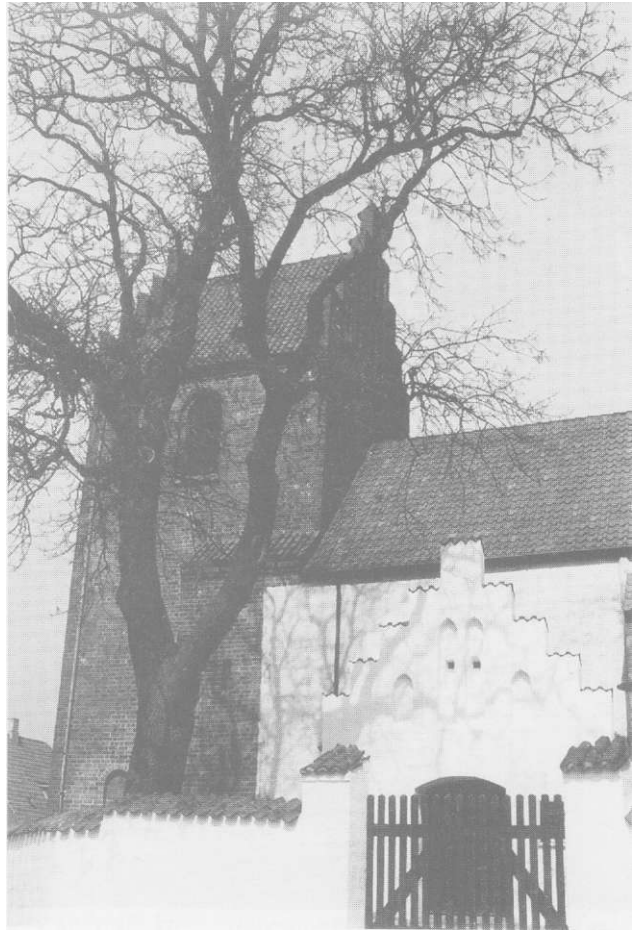
való folytonos érintkezés bizonyos regegyességet kölcsönzött a dán ember jellemének és ezzel olykor - másokat ugyan nem igen zavaró - mélabú, nem ritkán rejtélyes melakórság társul. A dán ember életmódja a zordon éghajlatnak felel meg, amely erős szezes italok és erősítő halételek élvezetét teszi szükségessé. A dán leányzók és asszonyok éppen úgy kedvelik ködös hajnalokon erős pálinkával kezdeni a napot, mint a férfinép. Olybá veszik ők a ködös, zord északon ezen erős italok fogyasztását, mint a francia issza víz helyett a könnyű rozé asztali bort.”

A kelet-közép-európai kulturális „quadriga” - írók, költők, filmrendezők, színpadi rendezők, jazz- és pop-rock együttesek etc. - programját, szállását a dán vendéglátók kiválóan szervezték meg: a HUSÉT nevű „Salon K” termeiben, mely központot egy régi gyárból alakították át, igen ötletesen, hogy zenekarok játszhattak, sor került filmvetítésekre (jómagam, mint a magyar delegáció tagja Huszárik Zoltán, Sára Sándor, Bódy Gábor, Erdély Miklós rövidfilm-remekműveit vittem ki, és merő véletlenből, éppen ott-tartózkodásunk idején sugározta a dán tévé Szabó István Red ezredes című filmjét...), továbbá ugyanezen HUSÉT-ház alkalmas volt arra is, hogy itt, messze északon beszélgethessenek egymással lengyel, cseh, szlovák, magyar írók - vajon honnan tudták a dánok, hogy itt Koppenhágában őszintebben fognak majd megnyilvánulni a kelet-közép-európai művészek, mint, mondjuk, tennék azt Varsóban, Krakkóban, Prágában,

Pozsonyban, Kassán, Budapesten vagy Debrecenben? Az úgynevezett „main discussion” alkalmat adott Krzysztof Zanussinak, a világhírű lengyel filmrendezőnek arra, hogy heves kirohanást intézzon az amerikai film-„művészet” ellen, amivel én tökéletesen egyet értettem. Zanussi egyébként felszólalásának további részében úgy szólván szó szerint ugyanazt mondotta, amit az *Európai utas* legutóbbi számában olvashatott a magyar közönség, címe: *Mi lesz Európával?* Zanussi - nota bene - nem válaszolt a saját kérdésére, inkább történelmi összefüggéseket igyekezett aktualizálni, és ebben ő maga teljesen el is mélyedt, nyilván másoktól sem remélt választ... Jelen volt Simecka, a szlovák PEN elnöke, Stránský, a cseh PEN elnöke, számos költő, író és színpadi szerző kíséretében. Jelen voltak az érintett országok kulturális attaséi is. Előadások hangzottak el, amelyeket azután viták követtek. Közben - a dánok jóvoltából - mindkét dán Írószövetség tagjaival találkozhattunk, nemkülömben színházi emberekkel, filmrendezőkkel, producerekkel, zenészekkel, forgatókönyvírókkal etc. Egy kiváló szlovák író és drámaíró, Andrej Ferko azzal keltett nem kis meglepetést, hogy egy üveg legnemesebb francia konyakban foga-

*A szerző hajón (fent balra)
Koppenhága egyik kedves
jelképe a Sellő, Edvard Eriksen
szobra (1913., fent jobbra)
Helsingöri utcakép (lent)*

Nyhaven (balra fent)

Roskilde, Sankt Jorgensberg

Kirke (jobbra fent)

Humblebaek, Louisiana, Henry

Moore szobor (lent)

Dr. Máté Mária felvételei

dott a Szlovák Köztársaság kulturális attaséjával (kisvártatva énvelem is...), hogy a magyar hadsereg rövid időn belül, Ferko szerint néhány év múlva megtámadja a Szlovákiát! - tudniillik visszacsatolandó a Felvidéket, a Csallóközt, a régi bányavárosokat etc. Én ebben kételkedtem, megemlítve, hogy a magyar honvédség képes ugyan defenzív hadműveletekre, de offenzívára, invázióra egyszerűen technikailag is képtelen volna, oly avult a légierije, a páncélos csapatokról nem is szólva, és last but not least: a magyar kormánynak, a magyar népnek nem áll szándékában fegyverrel támadni szomszédaira. A szlovák író ekkor a magyar honvédség (akkor Magyar Néphadsereg) 1968-as bevonulását hozta fel, valamint Horthy Miklós lóháton tett átvonulását a komáromi Duna-hídon, a bécsi döntés után... A vitát megszakítottam, fogadást vissza nem vontam. Ehelyett nagy érdeklődéssel hallgattam egyik vendéglátónk, dr. prof. phil. Niels Barfoed eszmefuttatásait a dán és a magyar történelem „párhuzamos életrajzáról”, és megtudtam tőle, hogy a „vikings” nem népet jelentenek, hanem sokkal inkább „foglalkozást”... már ha „foglalkozásnak” nevezhetjük a dán vikings kiváló kalózkodását, fosztogató tengeri portyázását, melyek a messzi angol és frankföldi partokon véghezvitt rablásokkal lettek rémei a keresztény országoknak.

Meglepett Barfoed professzor ismerete a magyar honfoglalókról, a magyarok kalandozásairól, amelyekről épp úgy rettegett egész Európa, mármint a magyar lovasok nyilaitól... A dánok épp oly nehezen szabadultak meg saját szabad pogány hitviláguktól, mint a magyarok, de végül is éppen a legnagyobb kalózra, a rettegett „Kékfogú” Harald királyra kényszerítette rá a hódolást és a keresztény hitet I. Ottó német császár, (A. D. 965). Ekkor a dán vikings vitélisége lehangyatlott. De Dánia is amiképpen Magyarország, csakhamar talált magának újabb ellenségeket: hol az angolokkal gyűlt meg a bajuk, hol a svédekkel (velük sokszor...), hol a norvégokkal, és az újabb időkben (értsd: XIX. század)

rátaláltak a dánok egy nagyon kemény ellenfélre, a poroszokra... Hát igen... a „Vaskancellár”, Fürst Bismarck nem az a „státuszférfi” volt, aki csak úgy elnézte volna, hogy Dánia a dánoké, csupán azért, mert ott véletlenül éppen dánok laktak... Megemlítettem, hogy Tegetthoff osztrák-magyar tengernagy („a lissai hős”) 1864-ben, a schleswig-holsteini háború kitörésekor mint hajóosztályparancsnok (Commodore) zászlóshajójával, a „Schwarzenberg” fregattával az Elba és a Weser folyók torkolatát blokád alatt tartó dán hadiflottával megütközött, és jöllehet Tegetthoff hajója lángba borult, mégis képes volt a dánokat az ostromzár abbahagyására kényszeríteni, sőt: Helgolándnál (ami akkor még dán felségterület volt) legyőzte a dán flottát. Tegetthoff Polából, a déli, adriai azúr vizekről futott ki, fel, fel az Északi-tengerre... Megemlítettem azt is, hogy a dán származású gróf Moltke mint porosz tábornagy és vezérkari főnök, hazája ellen vitte diadalra a porosz fegyvereket, a schleswig-holsteini hadjáratban. A már idézett múlt századi magyar lexikon Dánia-szócikke szerint: „Dánia csillaga hol fénylett, hol mélyen aláhanyatlott, olykor egészen elborult.” Ezt szó szerint leírhatnánk Magyarországi csillagáról is... De Niels Barfoed szavait hallgatva, néha az volt az érzésem, hogy a századok során a dánoknak is „Mohács kellett”, egy tengeri Mohács, csak ők a páncélba kényszerített harci mének helyett, a zord északi hullámokat lovagolták meg, amíg a nagy Nelson flottájukat végképp meg nem törte. Lassan elegem lett a históriából, nekivágtam Koppenhága templomait, kikötőit, holland reneszánsz stílusú, pompás tornyokkal ékesített palotáit, hídjait megnézni. Minden téren: lovasszobor... Hiába, nekik is „Mohács kellett”... Azután az Öresund vizein bolyongtam a svéd kikötők - Helsingör, Malmö - felé közlekedő kompokkal, hajókkal. Ezeken az északi vizeken, huszonkilenc évvel ezelőtt, mint az M/S DUNA magyar tengerjáró hajó kormányosa, ifjúságomban - egy másik életemben? - sokszor hajóztam, csakúgy, mint a Kis Beit, a Nagy Beit, a Skagerrak, a Kattegat, a Kiel-i öböl ólomszürke hullámain... Vonattal Roskilde városába utaztam, amelynek ősi dómjában nyolcszáz év óta örök álmukat alusszák Dánia királyai és királynéi, mint Bécsben, a Kapucinusok kriptájában a Habsburg-uralkodók. Fölmentem a csillagvizsgáló-kupolás Tycho Brahe toronyba, ahová a legenda szerint Nagy Péter cár lóhá-

ton ment fel, Nagy Katalin cárné pedig hintóval... Be- és újra-bolyongtam az árbocokkal, halászbárkákkal teli Nyhavn negyedet, a Churchillparkot, Christianshavn régi raktárait, dokkjait, a híres kastély-szigetet, elmentem Humlebaekbe, ahol talán egész Európa egyik legszebb szabadteri szoborgyűjteménye látható (Henry Moore sok alkotása), közvetlenül a dűnés, fehér fővenyű tengerparton. Ez a Louisiana-múzeum, amelynek többszintes üvegcsarnokai-ban Matisse, Picasso és más.XX. századi nagy képzőművészek festményeinek megtekintése „közben” - egymásba nyíló termek sorában - a pop art, az op-art, a mobil-art etc. legújabb alkotásai is láthatóak, továbbá egyes termekben filmek és videoalkotások peregnek, amelyekbe a „néző” kézi manipulátorral beavatkozhat, kvázi „újra-alkothatja” ezeket a filmeket, videókat... En nem avatkoztam bele a művek „pergésébe”, csak hadd peregienek alkotóik ihlete szerint... Inkább ismét kimentem a tengerpartra, a hullámok futását, szélbárdait néztem, a fényes, északi horizontot figyeltem - az emlékezetem figyelmével, valami ifjúkori emlékezetel... - tudván, hogy a hullámok futásába, a horizont fényességébe nem lehet „beavatkozni”, úgy, ahogy a video-„művekbe” lehet, sőt, illik is... Azon is volt némi tünődni való, hogy a „Visegrádi Quadriga” lengyel, cseh, szlovák, magyar művészei vajon - noha éppenséggel szomszédok - legközelebb nem éppen Grönlandon fognak egymással találkozni? Tünődni valót adhatott az is - szemközt a tengerrel -, hogy vajon a művészetek, az irodalom, a költészet, a színház, a film: képesek-e bátorítólag és lehetőleg teljes erkölcsi tisztázásra érvényes módon „beavatkozni” a közép-kelet-európai (abban a most dúló, vérengző délszláv polgárháború!) társadalmi, politikai változásokba, nem mint parlamenterek, nem mint hivatásos politikusok, nem mint diplomaták, mert ezen előbbiekből van bőven is elég. Hanem mint olyan alkotó emberek, akik - horribile dictu! - ha kell, még a szabadságtól is megvédik a magukat szabadnak képzelő, ám éppen csak „felszabadult” embereket, *nehogy a szabadságot is megegyék*, megvegyék, eladják, elcserélik, mint valami árut, részvényt, holmit, tárgyat, kárpótlási bizonylatot, mert a szabadság olyan dolog, amelynek változatlan értéke van, *értéke tudatosításához*: nagy bátorság, gyűlöletnélküliség és végtelen szeretet szükséges.

NEM LEHET, MIVEL LEHETETLEN

Budapestről

„Egy család áll a zuhanó erkélyen, szürreális Balkonon, a nő karján gyerek, a férfin látszik, hogy mindhárman meg fognak halni, a könyökével tesz egy mozdulatot, mintha oldalba bökne egy láthatatlan angyalt.”

Németh Gábor

„Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr”

R. M. Rilke

(1.)

Akkor, hány éve is már, egy rövid ideig ács segédmunkás voltam. A nyár végén, kilencszázhetvenháromban. Ács sm. Leszereltem, valamit kellett csinálni. Nem vettek föl az egyetemre. Filozófia szakra. De nem kellett ácsolnom. Igazság szerint azt se tudom pontosan, mi az, hogy ácsolni.

(2.)

Budapest hidakat tartalmaz. Lánchíd, Szabadság. Tartalmazza a szabadságot híd, tér, strand és hegy formájában. Utcákat, mondjuk, az Alom utca. Templomot, tereket, iskolát. Iskolaudvarok. A Fradipályát. Különb-különb focipályák, más kultúrhelyek. A Ligetet. Millenniumi Földalatti Vasút. Magyar királyok, Hét vezér, gyönyörű harci bronz darabok. Az édes mamát is tartalmazza, és még, te jó ég, mennyi nőt. Mintha, hál'istennek, csak nőket tartalmazna olyankor. De nem, mert van még itt szenvedés, elenség és elhülyülés vagy lágy elnyomás, váratlan szagok, földérintetlen kerületek. Van Operaház, Lukács cukrászda, Rudas gyógyfürdő és Petőfi laktanya. A Farkasréti temetőben a hozzám tartozók. Elesett hősök. Van zsúfoltság, idegesség és zajártalom. Harci füst. Tartalmazza, hogy a mozgólépcsőn nem jobboldalt állunk. Össze-vissza állunk. Hogy bliccelünk a trolin. Tartalmazza a trolit. Még mi mindent; az életet. Azt nézni, széjjel-szedni, kibékülni, azzal kibékülni valahogy. És leírni valahogy.

Hogy arról szóljon, ami nincs.

És úgy, ahogyan vagyok.

(3.)

Alighanem rendkívül be van fogva mindenki. Micsoda elfoglaltak. Hallgat, beszélget. A rádióból a Mozart-requiem. Báméskodni sokáig, nézni

a tűzfalat, a salétromfoltokat. Az ereszt és a cserépsor hullámozását. És a valóságban akkor nincs is. Akkor semmi sem volt.

Budapest használt. Nem elég öreg. Használni valamire. Dermesztő, ahogy használok, ahogy engedi, hogy használjam. Föl lesz szabadítva. Nyafog. Összeszedi magát, aztán elengedi. Állandóan fészkelődik, mint egy kukac, és ez unalmas. Ha egyszerre megállna, az egész, az igyekvők, a villamos, galambszar a második emelet magasában, beszélgetések *jókor abbahagyva*, és a szagosodás és ötven évig állna minden, az volna az.

Mert azt hiszem, Budapest most éppen nincsen. Volt, lesz, de most nincs.

Ugyanis elleptük. El, mint a legyek, és leromboljuk és letapossuk. Zsibvásár egy szent helyen. Pocsolya, moszat, kutyaszar. Sárga habzás. Műanyagot lengető szél. Rossz szagok. Elleptük, mi, úgynevezett pestiek.

Pesti. Tülekedik, izzad, lökdös. Elszórja, ami a kezében van. Lazán. A pestiek csuklómozdulata. Ezek a rossz arcok, mert közben ilyen rossz arcot kell vágni. Vad, mogorva. Befüstöli, széttöri, kiont, lerugdossa. Leköpdösi. És eladja. Hely, csönd és levegő, valami olyasmi, ami nem az övé. Ha van egy kis hely, az be lesz borítva. Ha valami jópofa van. ha *van* "alami, lebontják. Átépitik. Fák kiirtva, helyettük autók, föl a járdára is. Ott oldalazunk, a járdán, elég vicces. Tehát felállok a járdára a kocsimmal, azután oldalazok a többi kocsni miatt.

Nyáron a csillár alatt gyakorlatoznak a növendék-legyek.

(4.)

Bedöglött a trolink. Csúszott előre. Emberek, ennyire közel, ennyi ember már

erősen szaglik. Városszag van. Csak ne az Élmunkás hídon dögöljön be.

Ma már senki sem olyan siralmas, mint a kalauzos trolik idején. Siralmas vagy dermesztő. Akkor milyen? És mégegyszer, ez: *Fejlődés?*

(5.)

Egyszer voltam az Úttörő Áruházban. Többször is voltam, de egyszer *biztosan ott*. Úttörő koromban. Ilyen kicsi úttörő. Karácsony felé, valami ajándékok dolgában. Jézuskázni. Volt akkor ott. tényleg, egy tavaeska az áruházban. Abban a tóban pedig a Föld különböző tájai, és a tájak fölött sárgarépa színű-formájú halcskák úszkáltak le-föl. Fenn, a *Mennyezeten* repülőgépek lógtak lefelé, mintha egy angyalkára függesztették volna fel őket. Keringtek is. Vagy csak úgy himbálóztak szépen a repáhalak felett?

(6.)

Buszon utaznak a gyerekek és Mercédészen a felnőttek. Ezzel nem a kapitalizmust akarom kritizálni.

(7.)

Az ablakhoz nyomom a tenyerem. Jó hideg az üveg. A Rózsa utcában van egy kis kenyérszagú pékség. Egész életemben Pesten (éltem) (laktam). Hatodik kerület, Szondy utca. Izabella, Szív, Népközt, Novhét, Körönd, Csengery, Vörösmarty, Aradi sätöbbi. Hunyadi tér. Lehel piac. Ferdinánd híd: Élmunkás híd, Podmaniczky utca pedig: Rudas L. Vagy ha vesszük az Adlerstrasse - Sas utca - Guszev utca fejlődéssort. Itt, igen, itt ástam be magam, *valóban* csak lustaságból. Itt majd jó lesz. Úgy is lett. Jól fogok viselkedni, gondoltam, jó leszek, ez elég; és tényleg. Dolgozgatok, tényleg elég jó. Nekikészülni. *El lenni*. Ezek valamit, sör is van, a tényérokat áztatom. Igazgatom a konyhai ne-

Szlovéniában, az olasz határ menti Lipicán évente megrendezik a „Vilenica” elnevezésű írótalálkozót. A találkozón főként kelet-európai írókat látnak vendégül. A magyarokat ebben az évben Eörsi István, Gállos Orsolya, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos és Szilágyi Imre képviselte. A Szlovén Írószövetség 1992-es nagydíját Milan Kundera, a „Vilenica Kristálya” díjat pedig Kukorelly Endre kapta.

oncsövet, amíg abba nem hagyja a vibrálást. Berreg a neon. Egy nejlonzaccsóban van a zöldség, a citrom és a tejföl. Zöldség, citrom, tejfel, zacsek. Odasüt a gangra a nap. Kicsérélték a poroltót az udvaron egy jóval korszerűbb porolóra. Új lift is lett, korszerű. A fődémet aláacsolták, hogy jól bírja a liftet. Ácsok. Az új lift miatt alá kellett ácsolni a fődémet. Tehát ha valami elromlik, kijönnek, és elrontják. Ami tönkremegy, azt tönkreteszik. Néztem, hogy is kell ácsolni. Így kell. Kiszedek egy tányért, előveszem a lekvárt. Kétéves házi lekvár. Van még valami beszáradt desszert. Valaha olcsóbb volt a desszert. Ennyi fa nem volt, mint most. Már egy egész erdőséget építettek be az ácsok (!) ebbe a városba. Melyik, melyik város. Hát egyszer majd lemegyek, és megnézem. *Én inkább nem.*

(8.)

Hát egyszercsak, ahogy a taxival kanyarodunk le a hídról, nullakilométerkő, az Alagút felé (a szabadságon vagy a láncon, kérdezte a taxis morózusan, akkor a láncot választottuk, idézet Garaczitól), szóval az ismerősöm, aki már néhány éve visszajár ide, hazajáró, hát egyszercsak megkérdezi a morózust, hogy úgymond, vissza tetszettek telepíteni a csillagot?, amivel a körforgalom közepén virágokból ékeskedő vöröscsillagra

utalt, mert tértatarozáskor egyszer már megszüntették, de a morózus nem válaszolt, nyilván éppen *kanyarodott*, és akkor én válaszoltam helyette magam helyett, hogy, hát igen, visszatelepítettük.

(9.)

Közlekedni egy városban. Valaki *igyekszik*, igyekszik el, haza, itt él, nem nézelődik, csak a turista nézelődik. Ha kibámul is a villamos ablakán, inkább magába bámul. Mégis olykor-olykor *nem közlekedés*, a Duna fölött nem közlekedünk, hanem *átkelünk*. Átkelni, jobb part, bal part, vissza, és megint, nem mert a viszkeg magyar nem bír a fenekén megülni. Nem is, hogy *ott* jobb volna. Hanem talán mert (de) (mégis) a dolgok valahogy mindig az ellenkező oldalon képződnek. Ilyenkor, ahogy a Margit híd a szigetnél csinál egy enyhe kanyart, ki szoktam használni az időt és megtekintem a látványokat. Napfénynél, ködben, havasan, vagy este, ha kivilágítják azokat.

Egy érzelmi viszonyban nem a racionális elemek uralkodnak. Jó szeretni. Nem jó szeretni. Gátolja azt - és milyen kellemes gátlás -, ami bennünk az optimálisra törekszik, a legjobb megoldásra. Hogy ától béig legjobb lenne az egyenes. Aki szeret, annak nem. -től -ig nem. Mert idő és tér úgy másként kezd működni. De más az is; a hiány, a fájdalom. Együtt va-

gyunk, és hiányzik, távol van, *de* vele vagyok. Jó és fáj, hogy ilyen jó. Vagy rossz, de már nem fáj legalább. És milyen rettenetes is valami csalódás vagy kiábrándulás. Ám ezek nem tartoznak ide, mert nem *kell* kiábrándulni, mert szeretni kell, és ami a legfőbb, lehet is, fáj, vagy nem.

Az ember a szülővárosával nem szerelmi viszonyban áll. A szerelmét mégiscsak valahogy kiválasztja, vagy az választja ki az ember. Vagy egyéb megfontolások történnek. Ide azonban én beleszülettem. Nyakig bele, hogy egyes szám első személyre váltunk át. És akkor már szag után megyek. Anya-fiú viszony, hogy az anyának van egy bizonyos szaga. Levegője, illata, finomabban szólva. Hangja, formája és színei. Hibái és hiányai. Éppen *úgy* szép, ahogy van. Úgy, ahogyan másnak nem. És éppen *úgy* szerencsétlen, hogy ha másképp lenne az, ha jobban vagy kevésbé akár, az már messze nem lenne ugyanaz, hanem mindenképp rosszabb. *Az elképzelhetetlen* lenne. Mert ezek ismerős kopások. Tölem kopott el, vagy tőlem is. *Belőlem* kopott el. *Hozzám* kopott.

(10.)

Régebben voltak kávéházak. A kávéházban ültek emberek. Ott kávéztak. Beszélgettek, olvastak. Írtak is. Kicsit gyanús. A reakciósok és a progresszívek vegyesen. Vagy elkülönülve. Egyik asztalnál ilyenek, a másik asztalnál olyanok. Pesti polgár. Akkor a nagypapa mindig, állítólag, a család szerint, a kávéházban ült. Állítólag kétszáz kávéház volt. Hol ülnek most, progresszívek és regresszívek, ki tudja. Kosztolányi Dezső véleménye szerint a kommunisták első dolga lesz a kávéházakat kiirtani. Neki ez még 1918-ban volt a véleménye.

(11.)

Mindenkinek van szíve. Szívek dobognak a troliban. Esik, kopog a tető, szálldos a pára és dobognak a szívek. A megállónál, Izabella utcai megállóhely, a falon belövésnyomok, és egy felirat, negyven éve meszelték ide: Ki a reakciósokkal a közéletből.

(12.)

Egyszer leülni a Lánchíd tövében, a rakparton, a vízhez. Nyugodtan üldögelni itt, legalul. Ülél nyugodtan, és szürcsöld a zacskós kakaót. Onnan, föntről, mindenhol, *egyszer* úgymond mindenki lejön ide. Le, és azután rásimul a földre, a köre, lépcsőre. A víz illata. Vas, víz.

No, és: milyen volt ott fönn? Hát igen. Hát, semmilyen. Hideg volt és szél. Meleg. Csatakos. Ahogy az lát-szik a televízióban.

Most innen nézegetek. Innen nem megyek sehova. Innen nem vagyok itt. ■

Rudolf Chmel

HÁROM SZOMSZÉD, HÁROM KÖNYV

Magyar, cseh és szlovák értelmiség 1993-ban

Látszólag könnyű helyzetben van a recenzens, amikor három szomszédos, közép-európai ország három szerzőjének könyvéről kell beszélnie, különösen, ha a szerzők ugyanazt a témát járják körül. De valóban csak látszólag. Mert erre is érvényes: ha hárman ugyanarról beszélnek, nem ugyanazt mondják. Szerencsére ez vonatkozik a három szerzőre; a magyar Kiss Gy. Csabára, a cseh Petr Příhoda és a szlovák Miroslav Kusýra, akik a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó, személy szerint Szigeti László jóvoltából találkoztak.

Megjegyzem, a szerzők kiválasztása és a témaválasztás kiváló.

Nem véletlen, hogy a három könyvnek már a címe is olyan árulkodó. Tudva-tudattalan mindhárom a 20. század végi Közép-Európa patológiájáról (és realitásáról) tanúskodik: *Magyarország itt marad* - mondja némi pátosszal Kiss Gy. Csaba történész, irodalomtörténész; *Szlovák vagyok, szlovák leszek* - ironizál Miroslav Kusý politológus (akit „öntudatos” honfitársai időnként szlovákellenességgel vádolnak); a pszichiáter, pszichoanalitikus és történész Petr Příhoda pedig *A cseh kór* diagnosztizálását és gyógyítását kísérel meg. A köteteket összeállító szerkesztői szándékot olvashatjuk ki ezekből a címekből: magyarokról, szlovákokról és csehekről van szó, külön-külön boncolgatva lelküket, de megjelenítve egymáshoz való viszonyukat, elsősorban a szlovák-cseh, szlovák-magyar, de a magyar-lengyel, cseh-német (főként szudétánémet), érintőlegesen a magyar-szlovén összefüggéseket is. A három könyv elolvasása után csaknem teljes képet kapunk korszakunk Közép-Európájának jelentős részéről. A kórdiagnózis komoly hatással lehet a jövőnkre. És ez már nem magánügy, nem az értelmiség kis csoportjának problémája. A magyar, cseh,

szlovák kérdések összefonódnak, kiegészítik egymást, arról a közép-európai értelmiségről adnak hírt - miként azt Kiss Gy. Csaba megjegyzi általános érvényű önjellemzésében -, amelynek sorsát különböző módon mártották bele a politikába. Ebből azonban többségük önként kilépett. A szerzők szövegeikben az utóbbi három-négy év helyzetét elemzik. A műfaji sokrétűség ellenére (esszék, tanulmányok, glosszák) egyesíti őket a jelenkor alapvető kérdéseire való viszonyuk, főként bonyolult térségünk nemzeti és nemzetek fölötti összefüggéseinek szemlélete, a közös múlt örökségének nyomorúsága és nagysága, amelyet magunkkal cipelünk a jövőbe, de talán a biztató távlatról mégsem kell lemondanunk.

Mindhárom könyvben visszavisszatér a nemzeti (és kisebbségi) kérdés, a tágabb közép-európai sajátosságok és egyetemesség problémája, a történelmi előítéletek, elfogultság, párbeszéd, megértés, együttműködés témája. A délszláv vér, amely nem olyanok sebéből folyik, akikhez semmi közünk, figyelmeztetés mindnyájunknak, még ha a mi lelki terapiánk eddig bevált is. Ezért egyet kell értenünk Kiss Gy. Csabával, aki hangsúlyozza, hogy a magyar identitás ma nem képzelhető el demokrácia nélkül. Bizonyára nemcsak szlovák fülnek hangzik kellemesen: a nemzeti identitást ma nem szabad túlértékelni, sem lebecsülni. Át kell alakítani, hogy kevesebb zavaró politikai momentumot és több nemzetközi párbeszédet tartalmazzon; a nemzet nem lehet fontosabb a demokráciánál. Kiss többször kijelenti, elérkezett a nemzet megreformálásának ideje, hogy megfeleljünk a 21. században ránk váró feladatoknak. Kiss Gy. Csaba már 1990 januárjában felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországnak nem érdeke a nemzet izolálása; a nemzet legyen nyitott befelé és kifelé egyaránt. Párbeszéd, együttműködés, nyitottság jellemezze a modern magyar nemze-

tet, középpontjában ne a magyarság, hanem a magyar ember álljon. Witold Gombrowiczot parafrázálva mondja: óvjuk a magyart a magyarságtól, vagyis az egyénre ne telepedjék valami előre kiagyalt kollektivitás.

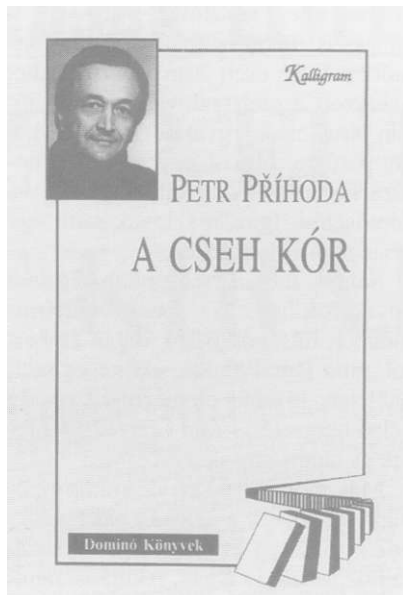
Kiss Gy. Csabára nem az ő nemzeti-liberális nézetei okán hivatkozom, hanem azért a beszédmódért, amely felhatalmazza a szomszédok bírálatára, lévén az övével szemben is kritikus. Ez a szemlélet rokonítja Kusýval és Příhodával; az értelmiségi szemlélete ez, amelyről James W. Fulbright mondta egykor: ha országunkat bíráljuk, ezzel szolgálatunkat és tiszteletünket bizonyítjuk. Az ilyen kritikus önreflexióhoz vagy önkritikus reflexióhoz azonban valóban meg kell ismernünk a történelmünkben és kapcsolatainkban felhalmozódott előítéletek tartalmát és szerkezetét. Enélkül nincs közeledés, nincs megértés. Ehhez kétszeres, sőt többszörös optikára van szükségünk, ahogy Jan Patočka, a nagy cseh filozófus a hatvanas évek végén jövőbe látóan fogalmazott: „Szükségünk van a szlovákokra, hogy tudjuk magunkról az igazságot”. Ezt az axiómát alkalmazhatjuk a szlovákok, a magyarok és a többiek helyzetére is, ha meg akarjuk közelíteni az igazságot önmagunkról. Kiss összehasonlító kutatást javasol az olyan állandósult komplexusainkról, traumáinkról, előítéleteinkről, mint a méltánytalanság emlegetése, a nemzet, a föld, a határok miatti rettegés, a magyar gőg és szupremácia, az ezeréves szlovák elnyomtatás - traumák és nemzeti szlovákokról, magyarokról, csehekről alkotnak hamis képet, miként azt az utóbbi években tapasztalhatjuk.

Petr Příhoda elsősorban szlovák és német tükörből nézve vizsgálja a cseh lelket. A nemzet a látható struktúrák és mechanizmusok megújítását követeli (a politika, a gazdaság és az ökológia új életre keltését), s ez érthető, de az még sajnos nem eléggé világos, hogy a nemzet előtt a szellem új élet-

Elhangzott Budapesten, a Magyar Írószövetség klubjában rendezett Kalligram-esten 1993. május 11-én.

re keltésének feladata áll, és ennek szerves részeként nemcsak a történelmi emlékezetet kell regenerálni, hanem fölül kell vizsgálni az eddigi cseh történelemfelfogást, ahogy az a múlt században rögzült és adaptálódott a totalitárius rendszer szükségletei szerint. A cseheknek kínzó traumák, előítéletek, komplexusok a múlt traumatizáló élményeiben gyökereznek. Úgy hatnak ránk, mondja Příhoda, hogy bizonyos dolgokról kevésbé realisztikusan, inkább irracionálisán gondolkodunk. Az egyik ilyen trauma, amelytől a csehek nem tudnak szabadulni, a szudétánémetek kitoloncolása, aminek megvolt a mérsékeltebb analógiája a magyarok sorsában, a lakosságcsereben; ez a trauma megterheli a szlovák-magyar kapcsolatokat, bár szellemi atyja Sztálin volt (igaz, Beneš asszisztált hozzá). Příhoda jogosan figyelmezteti a csehek, hogy amennyiben továbbra is elzárkóznak a szudétánémet-kérdés felvetésétől, saját jellemük szenved csorbát. „Jobb kijelenteni, hogy a szudétánémetek mint egység azért nem térhetnek vissza, mert ezt nem viselné el a társadalmunk, semmint azt, hogy ehhez nincs joguk” - javasolja a cseh lélek orvosa.

A magyarság kérdése Szlovákiában s a németeké Csehországban egyazon ok - a kisebbségi és a történelmi kérdés - miatt áll a politikai és nemzetközi szintér előterében. És cipeljük - egyforma teherként - Cseh-Szlovákia megszűnése után is. Külön-külön. Ennyivel súlyosabb. A szlovákoknak és a cseheknek éppúgy, mint a magyaroknak és a németeknek, különösen gyötrőek a második világháborút követő évek, bár a szlovákoknak és a cseheknek épp olyan fontosak a korábbi évek, 1938-tól. Mind a négy nemzet elkeseredett, mert megülik őket a megoldatlan, a pontosan meg sem nevezhető problémák. Příhoda a cseh és német katolikusok találkozójára emlékezik. Valamikor 1990-ben együtt meditáltak a témán: „Mindnyájunk számára érthető volt, és világos ma is, hogy a múlt bűneit nem a történelem kerekének visszaforgatásával kezdjük le, hanem az újrakezdéssel”. Ez lehetne a hasonló, bár kevésbé súlyos kérdés (a bécsi döntés és a lakosságcsere kombinációja, e több évtizedes trauma) megoldása, amely elvezetne a szlovák-magyar megbékéléshez, megegyezéshez, elérve azt, ami nem sikerült sem a történészeknek, sem a politikusoknak, amivel az értelmiség sem birkózhat meg.

Még adósai vagyunk magunknak a lelkiismeret-vizsgálattal, még nem néztünk szembe azzal, hogy helyálltunk-e (és a szlovákok rovására még mindig ott az eleven seb: a zsidókérdés tisztázása) a történelmi útkeresztződéseken (és nem voltunk mindig áldozatok, hanem olykor végrehajtók). S ha önmagunknak tartozunk, kétségtelen, hogy másoknak, szomszédainknak is adósai vagyunk, s ők nekünk. Emlékezzünk Patočka szavaira...

Příhoda írásai nemcsak a cseh-német kapcsolatok patológiáján alapulnak, hanem főként a cseh-szlovák viszonyokon. A cseh, szlovák, magyar lét új forrásai az utóbbi három évben az újkori nacionalizmus gyökereiről is többet árulnak el, de arra is figyelmeztetnek, hogy még az értelmiség is zavarba jön, ha olyan - látszólag egyszerű - problémával kerül szembe, mint a nemzeti önazonosítás. Mert bár Příhoda a cseh nemzeti öntudatot minősíti kórosnak, de ugyanez érvényes mind a szlovákságra, mind a magyarságra. Hiszen mi, szlovákok szívesebben gondoltuk magunkat állampolgárnak, csehszlovákiainak, európainak, és kevesebbet gondoltunk szlovákságunkra. Egyrészt, mert sosem vontuk kétségbe, természetesnek éreztük, másrészt mert ez pluszproblémát okozott nekünk, amit hetven vagy száz évvel ezelőtt kellett volna megoldani. A megkésett szlovák nemzeti s főként állami öntudatra ébredés miatt azok ragadták magukhoz a hatalmat, akiknek ez eddig sem okozott semmi gondot, az egyszerűen, lineárisan gondolkodók, akiknek úgy tűnt, hogy csak egy kis hídról van szó, amely jól összeköti a régi kommunista (szintén elkülönülő) ideológiát az új, nemzeti ideológiával. A nemzetek ebbe a leegyszerűsített értelmezésébe kapaszkodtak azok, akik csak a régi kommunista szemléletet festették át, ezt vallották a talajszinti publicisták és művészek is, és ez az együttes juttatta kátyúba a szlovákságot, ahonnan nem azoknak kell majd kihúzni, akik beletaszították. Mert az, hogy a szlovákságot kisajátította magának egy szűk réteg, nem jelenti, hogy a másik, a nagyobb és értelmesebb réteg lemond róla. Egyetérthetünk tehát Příhodával, hogy a nemzeti elv ma sem jelentéktelen, értéktelen. Csak az

ostobák vontják kétségbe meghatározó vonásait. Ám a jó ízlésű ember az ilyen intim és érzékeny problémákat nem kürtöli világgá. A frázispuffogatás, amely nálunk az ezeréves magyar elnyomást harsogja, a saját állam ezeréves álmát, kirajzolja - Matuška szavaival élve - az ostyepkával beszegett Szlovákia képét, s közben elfelejtődik, hogy az ott élő értelmiség megkísérlí a komoly számvetést.

Petr Přihoda tudja, miben különböznek egymástól a csehek és a szlovákok, tudja, hogy a cseheknek a szlovákok fejtörést okoztak, okoznak. Abban a korban, amikor a csehek európaiságukkal tüntetnek, a szlovákok identitásukat keresik, ezeréves sebeiket nyalogatják, azt fontolgatva, hogy amennyiben nem fogad be bennünket a Nyugat, Kelet felé fordulunk. Megsérül a cseh és szlovák, és tegyük hozzá, a magyar geopolitikai helyzet hasonlóságának tudata, felelednek a történelmi előítéletek és nehezletek. „A csehellenesség - hangsúlyozza Přihoda - gátolja a szlovákokat abban, hogy megvonják a mérleget az 1939—1945-ben fennálló Szlovák Államról, holott az okokat a szlovákoknak nem annyira a csehekben, hanem önmagukban kell keresniük.” Néhány évvel korábban pedig Miroslav Kusý kifejti, hogy a „szlovákokat mint a szlovák nemzeti felkelés szervezőit legyőzték a németek, s mint a Szlovák Állam polgárait legyőzték az oroszok”, Másutt tömören leszögezi: „a Szlovák Állam nemzeti volt, de nem demokratikus; a szlovák nemzeti felkelés demokratikus, de nem nemzeti”.

Újkori történelmünknek nem egyedi paradoxonjai ezek. Benne vannak a kapcsolatainkban oly gyakran megjelenő sztereotípiákban. Cseh-szlovák viszonylatban - mondja Přihoda - ilyen sztereotípia a szlovák alsóbbrendűségi (és cseh felsőbbrendűségi) érzés, mely a szlovák-magyar viszonyt is jellemzi. Přihoda tudja, hogy a csehek következetesen keresztülnéznek a szlovákokon, nem mint egyéneken, hanem mint e nemzet tagjain (részben így tesznek a magyarok is). Vagy vegyük azt, ahogy a csehek önmagukkal szembeállítva jellemezni szokták a szlovákokat: racionális cseh, érzelmes szlovák (báty és öccs, városi és falusi stb.); a szlovákok mint árulók és a csehek mint áldozat sztereotípiája 1938-ban, 1945-48-ban, 1968-ban és mind a mai napig. E sztereotípiák okozták, hogy a csehek nem mindig

értették meg a szlovák valóságot - annak is tulajdoníthatóan, hogy az utóbbi évek cseh zsurnalisztikájából hiányzott a cseh-szlovák viszony józan értékelése, gyakran csak olajat önt a tűzre, olykor egyenesen demonizálva a szlovákokat vagy egyes képviselőit. Igaz, a szlovák sajtó egy része sem volt különb...

Sajnos, még a cseh értelmiség sem büszkélkedhet a poszttotalitárius időkben túlságosan sok olyan emberrel, mint Petr Přihoda, aki képes racionálisan, józanul elemezni az ország belső helyzetét. Írásai ezért oly fontosak és tanulságosak.

Más módszerekkel, de rokon tipológiával közelít a szlovák sajtóságokhoz, azok cseh és magyar vonatkozásaihoz Miroslav Kusý. Aktuális, nem egyszer - miként ő maga jellemzi - harcos publicisztikájával mintegy kiegészíti Přihoda és Kiss Gy. Csaba álláspontját; a szlovákok, csehek és magyarok történelmi fejlődésének aszinkronitását fejleszti tovább, még ha kérdéses is az a megállapítása, hogy a magyarokkal való ezeréves együttélés kulturálisan nem hatott ránk. Az azonban igaz, hogy a szlovákok nem a magyarok mellett találták meg nemzeti öntudatukat, hanem inkább ellenük, politikai és hatalmi elnyomásuk ellen, magyarosítási törekvések ellen. Kusý az időszerű reflexiók mellett megemlíti azt a tényt, amelyről gyakran elfeledkezünk: hogy a kisebbségi kérdésben a szlovákok egy kalap alá vették a hivatalos, rendszerpárti nézeteket a másképp gondolkodókéval és emigránsokéval. Így alakult ki a differenciálatlan kép a magyarok rejtett vagy nyílt irredentizmusáról, fölényességéről és a szlovákság rossz helyzetéről Magyarországon. Mindhárom sztereotípia a mai napig egységesen működik, és komoly akadály a szlovák-magyar megértésnek, történelmi megegyezésnek. Mind Kusý, mind Přihoda felhívja a figyelmet a szlovák-cseh fejlődés aszinkronitásaira, ami különösen a huszadik században jellemző. Ez vonatkozik a szlovák-magyar, azaz korábban csehszlovák-magyar viszonyra is. A Csehszlovák Köztársaság létrejötte, Trianon, a bécsi döntés; a Szlovák Állam megalakulása, a Cseh-Morva Protektorátus létrejötte, az 1939-es, az 1944-es év, az 1946-os választások (a kommunisták győzelme Csehországban, a demokraták győzelme Szlovákiában), 1948, 1956,

1968 (a cseheknél demokratizálás, a szlovákoknál föderalizálás), 1989... íme az aszinkronitás, a politikai és egyéb diszharmónia dátumai. Kusý többször megállapítja, hogy a szlovákokat mintha „alarendelték” volna az új köztársaságban, kész tények elé állítva őket, ami többször megismétlődött. Legutóbb talán az 1992-es választásokon.

Másutt Kusý azt elemzi, hogy ha a szlovákok 1939-ben más helyzetben önállósultak volna, mára (1981-et írunk!) minden sérelmüket elfeledték volna, s a két nemzet és állam kitűnő kapcsolatban állna egymással. Minden probléma gyökere, hogy az önállósulási kísérletek (1938, 1968) rossz körülmények között, idegen hatalmak részvételével folytak. A harmadik kísérlet eltér az előzőektől, de a népet ezúttal sem kérdezték meg (nem mellesleg, hogy az önálló Szlovákia eszméjét a háború utáni évtizedekben csak az emigrációban élő fasiszta szélsőségesek élesztgették, de ez egy külön tanulmány témája).

Ma, az új helyzetben a szlovák, a cseh és a magyar értelmiségre egyaránt új feladatok várnak. Csak a szomszédos államok és nemzetek szoros és intenzív együttműködésével lehet elkerülni azt, hogy e térség a helyi konfliktusok áldozatává váljék. Az egymás mellett élő népek nem élhetnek egymástól elszigetelve, közelednünk kell egymáshoz, szükség van az együttműködésre - az emberi és egyéb jogokon nyugvó demokratikus berendezkedés alapján. Csak így érhető el, hogy ne térjen vissza a múlt a maga autoritárius rendszereivel, csak így lehet a gyakorlatban bizonyítani, hogy nemzeti azonosságtudatunknak szerves része a demokrácia, az idegengyűlölet pedig eleve ki van zárva belőle.

Közép-Európa nemzetei, melyek oly hasonlóak álmaikban, öniróniájukban és érzelmességükben, humorukban és nagyságukban - egymásra vannak utalva. E kölcsönös egymásraultaltság kihívás az értelmiség számára az új geopolitikai és szellemi helyzetben. Közép-Európa az új és a régi államok Európájának új identitásért száll síkra.

A Kalligram Könyvkiadó jóvoltából megjelenő könyvek igazolják, hogy a közép-európai értelmiség szavának - minden illúzióvesztés ellenére - van értelme és súlya. Érdemes párbeszédet folytatni velük.

(Grendel Ágnes fordítása)

ELFELEJTETT TÁJAK. ELFELEJTETT NÉPEK

A KÖZÉP-EURÓPAI HORVÁT KIRAJZÁSRÓL

Több mint húsz esztendeje jártam Modor temetőjében, s nem értettem, hogyan kerültek a Pozsonytól északra fekvő városkában horvát nevek a sírkövekre. Később azután hallottam a mai Nyugat-Szlovákia horvát szórványairól. Dévényújfaluról nem csak azt illik tudni, hogy milyen kellemes a feketebizli bora, hanem azt is, hogy néhány évtizeddel ezelőtt lakóinak többsége horvát nemzetiségű volt, és találhatunk olyan helyneveket is a környéken, amelyek beszédesen tanúsítják, honnan származnak lakóik: Horvátjáfalu, Horvátgurab.

Amikor azután R. Imre barátunk hívott meg bennünket a mosoni Horvátkimlére disznótorba, természetesen tartottam, hogy egy általam ismeretlen odaválói horvát költő emlékezetét is számon tartják ott. A nyugati horvátság különböző csoportjai élnek Ausztriában, Szlovákiában, illetőleg Magyarország nyugati szélén, sőt csekély maradványok Dél-Morvaországban is. Összefoglalóan ezeket a horvátokat valamikor nyugat-magyarországiaknak nevezték, később pedig burgenlandiaknak, gradistyeieknek (horvátul Gradistye annyit tesz mint Burgenland).

A török balkáni hódításai nyomán indult el az a nagy népvándorlás délről észak felé - már a XV. században -, amelynek során jelentős számú délszláv csoportok kerekedtek fel új hazát keresni, nyugalmat, biztonságosabb életet. Ennek a népmozgásnak egyik hullámaként érkeztek horvátok a XVI. század első évtizedeiben a korabeli Magyarország nyugati vidékeire. Nem olyan régen emlékeztek meg a 450 éves jubileumról a Sopron melletti Kópházán.

A valahai nyugat-magyarországi horvátok esetében nem spontán me-

nekülsről volt szó, inkább szervezett áttelepítési akcióról. Azok a főurak, akiknek Nyugat-Magyarországon és Horvátországban is voltak birtokaik - például a Zrínyiek, a Frangepánok, Erdődyek, Nádasdyak -, engedélyezték jobbágyaiknak a biztosabb helyre történő költözést. Különböző becslések szerint a nagy XVI. századi kirajzás mintegy 80-100 ezer horvátot vitt új lakóhelyre. Elsősorban Vas, Sopron és Moson megyébe, de kerültek közülük Alsó-Ausztriába és Dél-Morvaországba is.

Peter Tyran

A BURGENDLANDI HORVÁTOK

A „burgenlandi” mellékeves földrajzi meghatározás a főnévvel, egy nép, egy nemzet nevével együtt a „burgenlandi horvátok” terminus technicusszá lett, amely az egész népcsoportra vonatkozik, és ezen az egész diaszpórában élő népcsoportot értik tekintet nélkül az 1919-es St. Germain-i békeszerződés és az 1920-as hamisított népszavazás szerencsétlen határmeghúzására, melynek következtében Burgenland 1921-ben Ausztriához került. A „burgenlandi horvátok” elnevezés tehát a Burgenlandban és Bécsben élő horvátok mellett a mai Nyugat-Magyarországon, Délnyugat-Szlovákiában, Dél-Morvaországban és a tengerentúli emigrációban élő horvátokra is vonatkozik.

Ennek az utóbbi szórványnak a legújabb kori története jól példázza azt a gyakori történelmi tanulságot: a kisebbség mindig a rövidebbet húzza. Morvaországban a horvát települések a németek által lakott vidékre estek, így azután, amikor 1945 után megkezdődött a „csehszlovák” nemzeti homogenizálás, hiába voltak maguk is szlávok, őket szintén kitelepítették. Nemrégiben olvastam az ausztriai horvátok lapjában, hogy a történelmi változások után reménykednek a kárpótlásban...

K. Gy. Cs.

1983-ban ünnepelték a burgenlandi horvátok 450 éves jubileumát. Az 1533-as évet tekintik a horvát letelepedés kezdetének. Az akkori földbirtokosok - Nádasdy, Erdődy, Batthyány, Harrach és mások - gazdasági és katonapolitikai okokból a mai Horvátországból, legnagyobb részben a Száva, Kulpa és Una folyók által határolt háromszögből, Horvátország közepéből származó jobbágyokkal bírtak.

Honnan, miért és hová jöttek?

A burgenlandi horvátok településtörténetéről Felix Tobler történész többek között ezt írja: „A legújabb kutatások szerint számos

helység teljes vagy részleges pusztulása arra a késő középkori agrárválságra vezethető vissza, amely elsősorban a gabonatermő területeken érezte hatását, a szőlőtermő területeken viszont kevésbé. Az általánosan csökkenő gabonaárak egyre inkább lehetetlenné tették a kedvezőtlen természeti viszonyok között gazdálkodó paraszt számára, hogy a földesúr által megszabott feltételek mellett tovább folytassa gazdasági tevékenységét; elvándorlásra kényszerült (többnyire a fejlődő mezővárosokba és szabad királyi városokba, mint pl. Sopron, Bécsújhely, Pinkafő, Rohonc, Kőszeg) ...”

Mivel a földesuraknak olcsó munkaerőre volt szükségük, hogy tőlük adókat is behajthassanak, a számtalan török betöréstől és háborútól megfélemlített horvátországi lakosságra gondoltak, azokra a jobbágyokra, akik ott ugyanazon uraság birtokain robotmunkát végeztek. Az adókedvezmények és a gyűlölt törököktől háborítatlan élet kilátása a horvát lakosság jelentős részét északi, észak-keleti irányba történő vándorlásra készítette.

Az áttelepülés tehát főként a földbirtokosok kezdeményezésére történt, de ez nem jelenti, hogy ne lettek volna egyes olyan hazátlanná vált paraszti csoportok, amelyek északra költözött rokonaik híreire felbuzdulva, a jó szerencsében bízva indultak el, hogy alsó-ausztriai vagy nyugat-magyarországi nemesektől kérjenek engedélyt letelepülésre. A telepítés lezárulása után a burgenlandi településhálózat a következő vonásokat mutatta: az összes település negyed részét kizárólag vagy túlnyomó részben horvátok lakták. Az összes település egyharmad részében laktak horvátok. 1600 körül a horvátok arányát az összlakosságon belül 25-28 százalékban adhatjuk meg, a magyarok részaránya akkoriban 5-7 százalék lehetett. Óvatos becslések szerint kb. 20-25 ezer horvát bevándorló érkezett Burgenland mai területére. Az északi irányba terjedő horvát diaszpóra teljes létszámát, szintén óvatos becslések szerint 50-70 ezerre tehetjük.

Josef Breu a burgenlandi le- és betelepülés mellett részletes információkat nyújt a Dunától délre és

északra, a Manhartsberg alatti körzetben, a mai Nyugat-Magyarországon, Szlovákiában és Dél-Magyarországon elterülő településekről és falvakról. Ő mintegy háromszáz helységet és települést sorol fel, amelyeket horvátok laktak, illetve laktak még ma is.

Az évszázadok során számos horvát település népe beleolvadt a többségben levő lakosságba, amint ez fordítva is megtörtént a horvát többséggel rendelkező helységekben. Bécs déli részéről és a Manhartsberg alatti körzetből legkésőbb a múlt században tűntek el a horvátok. A Morvamezőn még a múlt század végén is többségben volt a horvát elem. A XX. század elején azonban már szinte egyetlen horvát sem volt a Dunától délre és északra.

Kulturális sajátosságait és nyelvüket az akkori Nyugat-Magyarországon és néhány dél-morvaországi faluban őrizték meg a horvátok a leginkább. 1945 után Dél-Morvaországban a horvátokat erő-

szakkal ki- és széttelepítették, úgy-hogy mára már többé-kevésbé eltűntek a térképről.

A gradistyei horvát települések sűrűsége a múltban

Horvát népviseletben...

Mai gondok

Az 1955-ös államszerződés, amelynek legtöbb pontját már 1947-ben megfogalmazták, illegitim módon megpróbálja a burgenlandi horvátokat területileg kizárólag Burgenlandra korlátozni - sőt az államszövetség 7. cikkelyének és az 1976-os népcsoporttörvénynek 1988 őszére, illetve telére várható végrehajtó intézkedésevei még tovább fogják korlátozni azokat a területeket, ahol az alkotmánybíróság határozata óta a horvátot a német mellett hivatalos nyelvként engedélyezik. A St. Germain-i állam-

szerződés után az 1955-ös osztrák államszerződésben is rögzítették Ausztriának a kisebbségeivel szembeni nemzetközi kötelezettségeit, vagyis hogy óvja és támogatja őket. Egy mai államszerződésben a pejoratív „kisebbség” kifejezés elleni erőteljes tiltakozás hatására valószínűleg a „népcsoport, nemzetiség, etnikum” megnevezés állna.

Amikor május 15-én a négy szövetséges - Amerika, Szovjetunió, Anglia és Franciaország - a 7. cikkellyel együtt aláírta az Osztrák Államszerződést, mindenkinek tisztában kellett lennie azzal, hogy a 7. cikkely volt az ár Ausztria 1937-es határaiért, de Ausztria szabadságáért és függetlenségéért is.

De nemcsak 1955 óta rosszabbodott és éleződött ki a burgenlandi horvátok helyzete drámaian (mint ahogy a karintiai szlovánoké, a burgenlandi magyaroké és a bécsi cseheké és szlovénoké is). A burgenlandi horvátoknál ijesztő jelenség számarányuk csökkenése és az a tény, hogy sohasem voltak abban a helyzetben, hogy magukat politikailag megformálják. Két nagy politikai pártba tömörülve egymás erejét örölték fel, egymás ellen agitáltak. Megpróbálták egymást figyelmen kívül hagyni, és eközben helyrehoz-

hatatlan veszteségeket okoztak saját népcsoportjuknak.

1955 után a korszellem a kis népcsoportok ellen volt. A társadalom elvesztette érzékét a népcsoportok sajátos eszményei és értékei iránt. Legjobb esetben érdekes egzotikumot láttak bennük, híján minden kulturális és főként politikai jelentőségnek.

Milyen képet nyújt ma belülről ez a népcsoport? A pártpolitikai széttagoaltság már nem olyan egyértelműen érezhető, mint néhány évvel ezelőtt, de azért még továbbra is tart. Néhány horvát értelmiségi és népi öntudatú burgenlandi horvát a legutóbbi, 1987. őszi tartományi választásokon a Zöldek alternatív listáján kerestett magának politikai helyet. Bár figyelemre méltó sikert értek el (éppen Burgenland horvát és magyar községeiben szavaztak aránylag sokan a zöld alternatívára), de Marajina Grandits, a Zöldek képviselőjelöltje és a burgenlandi horvátok jogainak harcosa mégsem tudott bekerülni a burgenlandi tartományi gyűlésbe. De a bázis továbbra is keresztényszociális/konzervatív vagy éppen szociáldemokrata. Néhány évtizeddel ezelőtt még az az állítás volt érvényben, hogy a népcsoportot csak ezen a bázison lehet fenntartani, ma azt kell megállapítanunk, hogy éppen ez a bázis, az úgynevezett „egyszerű emberek” lesznek egyre gyengébbek nemzeti öntudatukban, amit ma az identitásért folytatott küzdelemnek, reneszánsznak vagy a gyökerekhez való visszatérésnek is nevezünk.

Szinte lehetetlen a széles rétegekkel megértetni, milyen fontos a horvát mint első vagy második anyanyelv, kultúra (szokások, zene, irodalom stb.) s ezáltal identitásuk megőrzése, ha ebből nem származik anyagi előnyük. Egy átlagos horvát ma huszonnégy órát bárhol el tud tölteni saját horvát anyanyelven („apanyelven”), saját öröklött kultúrkincse nélkül, és nem kell úgy érezni, hogy ebből neki valamilyen anyagi, elsősorban azonban szellemi-lelki kára származna.

A horvátság egyszerűen túl kevésbé van jelen egy burgenlandi horvát mindennapi életében. Ez azonban nem az ő bűne, hanem an-

Kétnyelvű sírfelirat Bielo Seloban

Pinkovac

nak számlájára írható, hogy a horvát nyelv közéleti használatának nagyon korlátozottak a lehetőségei.

Minden burgenlandi horvát legalább olyan jól tud németül, mint horvátul. És a német nyelvű fogyasztói kínálat mind mennyiségi, mind minőségileg lenyűgöző. A burgenlandi horvátok egész egyszerűen túl kevés jó dolgot tudnak felkínálni (legalábbis a mindennapi felhasználás területén) ahhoz, hogy legalább az úgynevezett bázis keretein belül sikeresek lehessenek. És hiába érvelünk azzal, hogy ez a kultúra valami régi, megtartásra érdemes dolog - ha az emberek nem azt tapasztalják, hogy általa jobban meg tudnak birkózni problémáikkal, a burgenlandi horvátok száma továbbra is népszámlálásról népszámlálásra csökkenni fog.

Egy népcsoport megtartásáért

Jelentős pozitív változásokra volna szükség, hogy a nyelv, a kultúra és az identitás megtartása és továbbadása ne csak néhány értelmiségi ügye legyen. Az ausztriai népcsoportok a közös osztrák házhoz tartozóknak vallják magukat, támogatják a kétnyelvűséget, a népcsoportokhoz tartozó gyerekek és a többségi gyerekek közös óvodai nevelését, valamint közös általános iskolai oktatását, és ezt az egyenjogú integráció előfeltételének tekintik egymás kölcsönös megértése, a tolerancia és a békés egymás mellett élés érdekében. Hogy milyen furcsa módon működik az osztrák kisebbségi politika, és hogy mennyire másképp ügyel Ausztria a fennálló szerződések következetes végrehajtására, amikor a dél-tiroli népcsoportok jogos igényeiről van szó, az azt mutatja, hogy legalábbis két mércével mérnek, a saját országukban élő népcsoportok nagy kárára.

A négy ausztriai népcsoport ez évi közös költségvetése éppen csak meghaladja a hárommillió schillinget. Hasonlítsuk össze ezt az összeget például Ausztria dél-tiroli kiadásával („Valóban csupán 70 millió schilling vagy jóval több?”) - de még ezt sem fizetik ki teljes egészében, és felhasználását nem bízzák az adott népcsoport tanácsára, melynek

nem szánnak ügydöntő, csupán tanácsadó funkciót. Ráadásul a burgenlandi horvátok tanácsának megalapítása hosszú ideje várat magára, és ez a szövetségi kormány hiányzó konszenzuskészségén is múlik. E tanácsban mindenekelőtt olyan szervezeteknek és testületeknek kellene magukat képviseltetniük, amelyekről joggal feltételezhető, hogy fellépnek a népcsoport ügye érdekében.

Az alkotmánybíróság 1987. december 12-i felismerése elégtétel volt minden eddigi eredménytelen törekvésre, hogy a horvát nyelvet kiegészítő hivatali nyelvként bevezessék, habár ezt az 1955-ös államszerződés 7. cikkelyének 3. pontja kifejezetten előírja.

Elégé pontosan ismerjük a nyelvek organikus fenntartásának és kibontakoztatásának előfeltételeit. Egy nyelvnek szüksége van: egy nyelvterületre; ezen a nyelvterületen erős gazdasági alapokra; a mindennapok minden nyelvi területen való használatra; kiépült tömegkommunikációra, mely a teljes élettapasztalatot napról napra feldolgozza, közvetíti; és egy egységes írott nyelvre mint a régiók közötti kommunikációs eszközre.

A horvát anyanyelvű továbbra is kétnyelvűségre kényszerül Burgenlandban (de Bécsben, Magyarországon és Szlovákiában is), ha „tevékenységi körét” nem akarja a saját gazdasági-szellemi - hátrányára korlátozni. A kétnyelvűség nagyon labilis állapot, és egynyelvűséggé alakul, ha a domináns nyelv befolyása nő, anélkül, hogy a gyengébb (burgenlandi) horvát nyelv státusát és alkalmazási területét konzekvensen kiépítenék.

És végül egy kis nyelvet nem lehet kizárólag saját erejéből és főleg pedig nem a többségi nyelv akarata ellenére megtartani. Egymás kölcsönös ismerete és értékeinek megbecsülése elengedhetetlen. Ennek elérése és biztosítása az ország és a tartomány politikusainak hosszantartó feladata, mindenekelőtt az úgynevezett többségi lakosság belátó, széles látókörű és toleráns tagjaié, akik csak a kisebbségekhez tartozókkal együtt adják ki a teljes képet.

Az egyetlen helyes út: A kisebbségi nyelvnek - a mi esetünkben a

burgenlandi horvátok - megadni azt, amire a nagy nyelvekhez hasonlóan a túléléshez szüksége van, akkor is, ha ez esetenként meghaladná a matematikai átlag igényeit.

A horvát ügyet csak úgy lehet előremozdítani, ha a burgenlandi horvátság nagyobb öntudathoz jut, és sikerül megtalálnia identitását. Ezt a folyamatot jelentősen támogatná:

- ha kiterjesztenék a csak hivatalból engedélyezett és szorgalmazott kétnyelvűséget;

- ha megkezdénék a burgenlandi horvátok gazdasági strukturálását, ha szükséges, Zágráb, illetve Horvátország segítségével is, amelyekkel a burgenlandiaknak gyümölcsöző kulturális kapcsolataik és rendszeres információcseréjük van. A Burgenland és Horvátország közötti kulturális egyezmény keretében 1982-ben megjelent a háromnyelvű német-burgenlandi-horvát-horvát szótár” első kötete;

- ha üzemet létesítenének, ahol a horvát mint első vagy második nyelvvél valamit kezdeni lehet, ha azt használni lehet és kell is.

Feltétlenül már ma meg kell teremtenünk a szakszerűen működő aktivisták hálózatát - ehhez azonban sokkal több emberre van szükség, aki a népcsoport ügyeivel hivatászerűen foglalkozik, hiszen csak ez teszi lehetővé a hatékonyabb munkát. Egyszerűen lehetetlen, hogy három, öt vagy hét hivatásos aktivista foglalkozzon a népcsoport minden ügyével.

A saját népcsoportról, a történelemről, a jelenről szerzett tapasztalatok teremtik meg az identitást, amelynek fenntartása azonban nem korlátozódhat kizárólag az áthagyományozásra. Szükség volna kétnyelvű óvodákra, melyeket egyre több szülő igényel, de hiába, mert a hivatalos szervek közömbösek vagy ellenállnak. Az iskolákban nem elég a mostani két vagy három horvát nyelvvóra. Létre kellene hozni egy interkulturális pannóniai gimnáziumot, a népcsoportok gimnáziumát, hiszen csak a fiatal és legfiatalabb generációk biztosíthatják a burgenlandi horvátság fennmaradását.

Bodor Endre fordítása

KÖZÉP-EURÓPAI KULTURÁLIS LAPOK EGYESÜLETE

OSZTRÁK EZREDFORDULÓ

Tallózás a Wiener Journalban

Két ezredfordulóra készül Ausztria. Az egyikre közösen a világgal, amellyel együtt hamarosan a harmadik évezredbe lép. A másikkra valamivel előbb kerül sor: 1996 milleniumi év, Ausztria első évezredének betöltése. E két nevezetes dátum jegyében szerkesztődött a Wiener Journal áprilisi száma.

Paul Kennedy jövő százada

A Yale Egyetemen tanító amerikai történészprofesszor - akinek *A nagyhatalmak tündöklése és bukása* című könyve magyarul is megjelent - most a következő évszázadra előrettekintő elemzéssel jelent meg az amerikai és nem sokkal rá a német könyvpiacra. Könyvének utolsó, összefoglaló és következtetéseket levonó fejezetét közli a bécsi folyóirat. A jövő század kilátásait nem éppen derűs színekkel ecseteli a szerző, de korántsem lefegyverző szándékkal.

Századunkban hatalmas és megállíthatatlannak látszó irányzatok bontakoztak ki a gazdaságban, amelyek mind arra mutatnak, hogy földünk egy egységes társadalom felé halad - egy olyan társadalom felé, amelynek roppant ellentmondásokkal kell szembenéznie. A trendek ismertek: „Az első és legjelentősebb közülük a Föld népességének növekedése, és ezzel az egyensúly mind nagyobb megbomlása a gazdag és szegény országok között.” Már ma ötmilliárdan élnek a Földön, ez a szám a jövő század közepére várhatóan megduplázódik, és a növekményt zömmel a legszegényebb régiók adják.

Ezzel együtt a természeti környezet egyre fenyegetettebbé válik. A

levegő, a víz, a föld mind szennyezettebb, és készletei kimerülőben vannak. „Elképzelhetetlen, hogy a Föld el tudjon tartani tízmilliárd embert, aki oly mértékben fogyasztja az erőforrásokat, mint ma a gazdagabb társadalmak.”

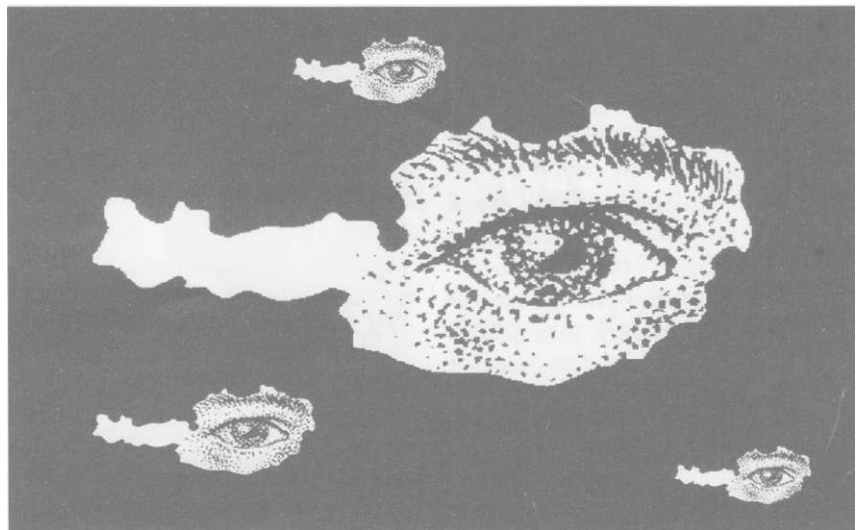
További nehézség a hagyományos munkamódok visszaszorulása. A komputerforradalom és a robottechnika mellett Kennedy kiemeli a biotechnológiai mezőgazdaságot, amely fölöslegessé teheti a hagyományos agráréletformákat. A technológiai fejlődés irányát pedig a nagy konszernek szabják meg, amelyek üzletpolitikájukat rövid távú profitérdekekhez igazítják.

És a telekommunikációs forradalom, amely az egységesülő világ számára megteremtí az egységes tudatot, és mindenki előtt láthatóvá teszi az ellentmondásokat és a növekvő egyenlőtlenségeket. „Ráadásul míg korábban úgy látszott, hogy az új médiumok a kormányzatokat erősítik (ahogyan azt például Orwell az 1954-ben ábrázolta), hatásuk az utóbbi évtizedben az ellenke-

zőjét mutatja: megtörték a tájékoztatás állami monopóliumát, átlépték a nemzeti határokat, és az embereket a többi országban történtek tanújává tették.”

Mindennek következtében egész embercsoportok, sőt országok érzik úgy, hogy sorsuk irányítása kikerült a kezükből. A hagyományos hatalmi struktúráknak nincs válaszuk a mind nyilvánvalóbbá váló világproblémákra. Ennek láttán az emberek „elfordulnak a politikától (amit például az amerikai választásokon való csökkenő részvétel is mutat), új kereteket keresnek (egyfelől az európai integrációs kísérletre mutat-hatunk, másfelől a Szovjetunió vagy Jugoszlávia szétesésére), védelmet követelnek a globális változás erőivel szemben (ahogy a francia gazdálkodók és az amerikai textil-munkások politikai nyomása tanúsítja), és haraggal fordulnak a megújuló bevándorlási hullámok ellen.”

A jövő századra vonatkozólag optimista és pesszimista jóslatokkal egyaránt találkozhatunk. Ezek csak látszólag mondanak ellent egymás-

nak. Az egyik a várható - kevés számú - nyertes hangulatát fejezi ki, a másik a vesztesekét. De mindkét csoport ugyanabban a világban fog élni, s kell elviselnie a másikat.

Csak kevés ország mondhatja el magáról, hogy jó kilátásokkal néz a XXI. század elé. Kennedy az Egyesült Államok helyzetét is kétesélyesnek látja. „Úgy tűnik, Japán és Korea, egy-két további kelet-ázsiai kereskedőállam, Németország, Svájc, néhány skandináv ország és talán az Európai Közösség mint egész van a legkedvezőbb helyzetben. Mindezekben az országokban magas a megtakarítások részaránya, jelentősek a befektetések, kiváló az oktatási rendszer (különösen az egyetemre nem járó fiatalok részére), bővelkednek jól képzett munkavállalókban és hatékony átképzési rendszer működik, az ipari kultúra fejlett, több a mérnök, mint a jogász, a termelés szerkezete a világpiachoz igazodik, és a kereskedelmi mérlegpozitív.”

A felvázolt nagy irányzatok megfordítására nincs mód, legfeljebb lassítására. Az erre vonatkozó intézkedési tervek ismertek. Kérdés, hogy nagy különbséget jelent-e, ha 2050-ben nem tíz-, csak kilencmilliárd ember élmezéséről kell gondoskodni. A problémát ez csak mérsékli, de nem változtatja meg. Azután: ezek az intézkedések a jelenlegi nemzedékektől követelnének áldozatokat, kedvező hatásuk viszont csak negyven-ötven év múlva válna érzékelhetővé; és nagyobb áldozatokat kívánnak az amúgy is rosszabb körülmények között élő tömegektől. Ki tudná elfogadtatni velük?

Mindezt azonban Paul Kennedy a reformok sürgetésének szándékával veti papírra. Elutasítja mind a „bőségsszaru” ideológusait, akik azzal érvelnek, hogy már az első ipari forradalom idején voltak olyan jóslatok, amelyek a mostanihoz hasonló veszélyeket festették az emberek elé. Az azóta eltelt két évszázad e jóslatok ellenkezőjét bizonyította, a pesszimisták problémái maguktól megoldódtak, megoldotta őket a technika és a társadalom fejlődése. Miért ne lenne ma is így? De eluta-

sítja az „apokaliptikusokat” is, a rémlátókat, akik szintén arra a következtetésre jutnak, hogy nincs mit tenni, a dolgok maguktól haladnak végkifejletük — csak épp egy katasztrófális végkifejlet - felé. És azt sem fogadja el, hogy volna egy megváltó terv, amelynek azonnali elfogadásán múlna az emberiség jövője. De fel kell készülni a jövőre, és keresni azokat a pontokat, ahol kisebb-nagyobb változtatásokra lehetőség nyílik. A mérsékelt reformok politikáját szorgalmazza.

Ezek a helyhez és körülményekhez igazodó intézkedések három kulcskérdés körül csoportosulnak. Amivel mindenképpen szembe kell nézni, „ha a világtársadalom fel akar készülni a XXI. századra: a nevelés szerepe, a nők helyzete és a politikai vezetés.”

A készülő új világ az emberiség újnevelését igényli. A lakosság iskolázottsága és a gazdasági sikeresség között egyértelmű az összefüggés. „Azokban a társadalmakban, ahol a fundamentalisták akadályozzák a kutatást és a nyilvános vitákat, azoknál a nemzeteknél, ahol a politikusok a megállapodott érdekek javára a külföldiek vagy az etnikai kisebbségek ellen fordulnak, azokban az országokban, ahol a kommercializált tömegkultúra, tömegkommunikáció és a po-

pularizált kultúra fontos kérdéseket a szőnyeg alá seper, erősen korlátozott annak lehetősége, hogy az oktatás hozzásegítsen a globális trendek mélyebb megértéséhez.”

Bensőségesen kapcsolódik a nevelés kérdéséhez a nők helyzete. A szegény országokban ráadásul egyértelmű összefüggés van a nők alacsony státusa, valamint a népességrobbanás, a nyomor és gazdasági elmaradottság között. A statisztikák erős összefüggést mutatnak az írástudatlanság aránya és a népességszám között. „Ez azt jelenti, hogy a nők státusának változása a fejlődő országokban mérsékelné a népesség növekedését. De mennyire valószínű ez Dél-Ázsia, Afrika és a muzulmán világ ama részeiben, ahol a nők elnyomása igen erős”, és megrögzött szokások és hagyományok tartják fenn?

A harmadik kérdés: a politikai vezetés. Ha a globális változások új erői meghaladják is a nemzetállami kereteket, ha sok ember lemondóan elfordult is a politikától, az állam a legtöbb ember számára ma is a tekintély és a lojalitás legfőbb vonatkoztatási pontját jelenti. Az állam beszedi és szétosztja a társadalom jövedelmének tetemes részét. Parlamentjében történik a fontos döntések megvitatása, végrehajtó rendsze-

rében azok fogantatása. Az állam jelöli ki a politikai prioritásokat.

Csak az államoknak van felhatalmazásuk arra, hogy nemzetközi egyezményeket kössenek a széndioxid-kibocsátás csökkentésére és a biotechnológiai mezőgazdaság szabályozására. A nemzeti kormányok döntenek az országlakosok képviselőiben, hogyan készüljenek a jövőre... Már csak ezért sem várhatunk egységes válaszokat.”

A mérsékelt reformereknek van a legtöbb esélyük, hogy meghallgatásra találjanak a politikusoknál. És akkor el lehet kezdeni az egyes társadalmakban a világtrendeket veszélyforrássá változtató alkalmatlan intézmények és hagyományok lebontását, és el lehet indulni egy új világrend felé. Mert csak a létező világrend megváltoztatása veheti elejét a politikai instabilitásnak és háborúknak. „Napjainkban, amikor a hidegháború lezárult, világos, hogy nem áll készen egy új világrend», hanem egy problémákkal terhelt, szétszaggatott bolygóra pillantunk, és e fölött nem hunyhatnak szemet a politikusok és a népek. A változások ereje és komplexitása hatalmas és félelmetes, de az értelmes emberek még képesek lehetnek rávenni társadalmukat a jövő századra való felkészülés nehéz munkájára. Ha viszont az emberiség nem állja ezeket a kihívásokat, a bekövetkező katasztrófákért kizárólag magát okolhatja.”

Szemmértékkel

Mi következik Paul Kennedy globális láttelestől Ausztriára? A kérdésre Wolfgang Schüssel gazdasági miniszter kísérli meg a választ. Ausztria kiinduló helyzete igen jónak minősül, bár Kennedy név szerint nem említi. „Valójában - írja Schüssel - Ausztria sok területen az Európai Közösség átlaga fölött áll, így a gazdasági stabilitást, a valutáris biztonságot, a termelékenységet, az egy főre számított jövedelmet illetően.” Mérvadó nemzetközi összehasonlítás szerint Ausztria versenyképesség tekintetében a hetedik a világon, de a turizmusban az első,

a szociálpolitikai stabilitásban és az életmódminőségben a második, a gazdasági teljesítményben a negyedik, a kormányzás hatékonyságában az ötödik helyen kapott besorolást. Az osztrák termelékenység szintje ma már meghaladja a németet, a multinacionális cégek az osztrák befektetéseiket a legeredményesebbek között tartják számon. A lakosság körében végzett vizsgálatok igen jó motiváltságot mutatnak: az osztrákok a „teljesítményt” messze szimpatikusabb fogalomnak minősítették, mint az „egyenlőséget” és a „szociális biztonságot”. A miniszter ennek ellenére (vagy mert erről az alapról nem nehéz) a problémákat veszi sorra.

„1. El kell búcsúzni attól a szemlélettől, hogy »Ausztria külön eset«. Ausztria nem sziget, a bevétel minden egyes schillingjét kemény nemzetközi versenyben kell kigazdálkodni, a semlegesség politikája a hidegháború végével kiszolgált. Aki ezt nem érti meg, külön esetből könnyen különccé válhat.

2. Korábban túlságosan is a dicsőséges múlt felé fordultunk, tehát hátranztünk, és belpolitikai köldöknézésbe merültünk. A jelen azt követeli, hogy kifelé és előre nézzünk. Fontosabb, ami körülöttünk történik, és ami ebből ránk tartozik, mint piros-fehér-piros szemüvegen át féltékenyen lesni, mások hogyan vélekednek rólunk.

3. Ausztria sohasem volt liberális ország, értve ezen azt, hogy nem

volt versenyre beállított politikai és gazdasági kultúrája. A gazdasági sikereket inkább irigykedve néztük, a bürokráciának és a politikának túl nagy jelentőséget tulajdonítottunk. Túl sok a jogászunk, túl kevés a műszaki emberünk. ...Vérünkben van a protekcionizmus. Alkalom elég adódik rá: a fenyegető keleti behozatal, a munkahelyek biztonsága egy-egy térségben, környezetvédelmi aggodalmak. Az utóbbi érv különösen modern. Felhasználják az Európai Közösség ellen (Ausztria jobb környezeti állapota), de a harmadik világ ellen is. A motívumok lehetnek szépek, a protekcionizmus rút. És gazdaságilag hamis, hiszen története során Ausztria mindig átlagon felüli hasznot húzott a nyitásokból és a szabadabb kereskedelemből.”

A jövőt illetően két forgatókönyv látszik lehetségesnek. „Az egyik a pozitív, amely magába foglalhatja a Közép- és Kelet-Európa felé nyitás történelmi esélyét. Nagyon elképzelhető, hogy egy közép-európai gazdasági térség (Bécs-Prága-Pozsony-Budapest) a legdinamikusabbak közé tartozna. Bécs ebben teljesen új szerephez juthatna, amelyet nem felhőznének nagyhatalmi nosztalgiai: mint pénzügyi és kulturális idegközpont, mint gazdasági motor léphetne föl.”

Ennek az elképzelésnek a megvalósításához nyitottság, kíváncsiság, mozgékonyosság, képzelőerő és intelligencia szükséges. „Ez az elképzelés európai ethoszt kíván, a társadalom újraorientálódását, hogy be tudjuk temetni az Európában tátongó szakadékokat, s ezzel fölöslegessé tegyük a ránkzúduló bevándorlási hullámokat. Nem szabad megengedni, hogy a vasfüggöny helyén jégfal épüljön, szakítani kell az Európa-erőd képzetével, azzal, hogy Róma és Bizánc feszültségének terében a világ új felosztása létesül.”

Ha ez nem sikerül, előáll a rossz forgatókönyv. Európa új kettéosztása benne van abban a fiktív világtörténetben, amelyet Dwight Bogdanov és Vladimir Lowell vázol fel negatív utópiájában, *A katasztrófális*

XXI. század-ban; eszerint Kína és a terjeszkedő muzulmán Szaúd-Arábia koalíciója válik ellensúly nélküli nagyhatalommá, mivel Európa és Amerika a maga belső bajaival és megosztottságaival lesz elfoglalva. Egy Woody Allen-idézetet olvashatunk: „Az emberiség még soha nem állt ilyen válaszut előtt. Az egyik út a kétségbeesésbe és a teljes tehetetlenségbe visz, a másik a teljes megsemmisülésbe. Adjon az Isten bölcsességet, hogy a jobbikat tudjuk választani.” Egy politikus természetesen másokat mond, és Wolfgang Schüssel négy pontban összegzi a választási lehetőségeket.

„1. A politikai döntéseknek megnő a fontossága. A történelmet ma a két- és többoldalú tárgyalásokon írják... A dolgok ma már nem annyira a konszernek központjaiban dőlnek el, és talán nem véletlen, hogy az olyan gazdasági óriások, mint a VW, az IBM vagy a Philips nehézségekkel küszködnek. Komolyan kell tehát venni a politikát, és rá kell mutatni a politikai döntések jelentőségére.

2. Legyen bátorságunk az európai szerepvállalásra: az Európai Közösségben és Közép-Európában egyaránt. Ez új személyes, politikai és gazdasági erők mozgósítását feltételezi...

3. Jó szemmérték kell, mert egy kis ország nem engedheti meg magának, hogy életbevágó kérdésekben ne legyen egységes, vagy hogy kockára tegye politikai stabilitását.

Történelmünk e fontos pillanatában ezért minden sikon szükség van az együttműködésre: a szociális partnerságban, a szövetség és a tartományok között, de a nagy politikai pártok között is.

4. A kisállamoknak van egy felbecsülhetetlen előnyük a nagyokkal szemben: nem nehézkes, szinte kormányozhatatlan tankhajók, gyorsan és könnyen képesek reagálni.

Ehhez pedig az kell, hogy a kisállam világos célokat tűzzön maga elé, azokat professzionális módon valósítsa meg, és főleg gyorsabban, mint a többiek”.

A párhuzam-akció

996-ban kelt az az oklevél, amelyben először említődik Ausztria neve: „Ostarrichi”. Kissé mond-vacsinnált alkalom az 1996-os millenniumi ünnepekre, és az önróniára hajló osztrákok ezt nem is tagadják el maguk elől. Nem mulasztanak el emlékeztetni Robert Musil nagyregényére sem, *A tulajdonságok nélküli ember-re*, amelynek központjában a „párhuzam-akció” áll, felkészülés Ferenc József uralkodásának 1918-ban esedékes hetvenéves jubileumára, Vilmos német császár harmincadik uralkodói évfordulójának ellensúlyaként.

Látszat-e vagy valóság az osztrák identitás? Természetes képződmény vagy pusztán csinálmány az osztrák nemzet? „A törzszakalak felhomályában - írja Nikolaus Vielmetti -, manapság pedig egy bizonyos párt vezérének beszédeiben is mindegyre azt halljuk, hogy az osztrák nemzet csakúgy lett kitalálva 1945-ben a szövetséges hatalmak nyomására, s mesterségesen hasított le a német néptestről.” A párt, amelyre utal, a Szabadságpárt, vezére Jörg Haider. „Ez a reakció a régi »nemzetiek« részéről érthető, mert még mindig táplálja mérgüket a hétesztendősnagynémet kaland kudarc. Kevésbé érthető, hogy jóakarátú osztrákok, akik egy pillanatig sem kételkednek abban, hogy a megfelelő államban élnek, mégis úgy gondolják, hogy még idő kell államtudatunk teljes beéréséhez. A baj valójában nem az, hogy Ausztria különállása mesterséges vagy túl fiatal, hanem hogy tehetetlenségből vagy rosszakaratból sokáig nem érvényesülhetett.”

Néhány évtizede, amikor a „századfordulós Bécs” és a „Habsburg-mítosz” iránti érdeklődés bel- és külföldön kivirágzott, nyilvánvalóvá vált, hogy nem konstrukcióról, hanem gazdag hagyományról van szó, amelyet nemcsak a magas művészet, hanem a kor embereinek - osztrákjainak - mindennapi élete is táplált.

„Az irodalom mellett azonban van egy sokkal prózaibb és központibb forrás: az »osztrák közizgaza-

tás«, amelyet csak az Osztrák Császárság 1804-es alapításától neveztek így, de valójában sokkal régebb óta fennállt... Ez az államigazgatás kezdettől végig a dinasztia és a bürokrácia nem éppen egyszerű, de végsősoron sikeres szimbiózisát testesítette meg.”

A XIX. században a nemzetállamiság eszméje megkérdőjelezte a birodalom létét. Úgy tűnhetett, hogy egyedül a dinasztikus érdek tartja együtt az alatta élő népeket.

„Ebben a helyzetben nem kisrész a hivatalnokokon múlt, akik a dinasztia végrehajtó szervei és ugyanakkor e népek fiai voltak, mi lesz az osztrák államból: különféle nációk önkényes konglomerátuma, esetleg az örökös tartományok németisége által uralt gyarmatbirodalom - vagy nemzetfölötti haza, amelyben kisebb-nagyobb nemzetek sokasága legalábbis elfogadható feltételek mellett egyesül.

Az ideális állapot nagyon ritka, a valóság mindig ki van téve a megérdemelt és meg nem érdemelt kritikának. Az a »kincstári« józanság, amely a hazaszeretet igencsak prózai fogalmából vette eredetét, kevés lelkesedést szított, s nem elégítette ki a hatalmas hódító nemzeti érzést.”

De ez a száraz állami adminisztráció nemcsak azt a tárgyi világot hozta létre, amelyben ma gyakran Közép-Európa fogalmának realitását látjuk: a hivatali helyiségek, színházak vagy pályaudvarok hasonlóságát Csernovictól Bregenzig, Lemberg-től Triesztig, hanem képére formálta az embereket is, az adminisztrátorokat és az igazgatókat egyaránt, „még ha ők kevésbé is adtak erről számot önmaguknak, hanem jobbára németül, csehül, olaszul, szlovénül stb. éreztek, s nem feleltek meg tökéletesen a soknemzetiségű birodalom kívánalmainak (többnyelvűség, kölcsönös megértés stb.).” Talán nem véletlen, hogy Vielmetti felsorolásából kimaradtak a magyarok, akik mindig ragaszkodtak külön államiságukhoz, és aktívan vagy passzívan ellenálltak, hogy pusztán tartományként igazgassák őket. Így nehéz számunkra megérteni, de talán megpróbálhat-

juk, hogy Vielmetti pozitív csengésűnek szánja konklúzióját: „Így előállt az a helyzet, hogy nem egy bizonyos nép teremtett magának államot, hanem az állam teremtette meg magának »saját« népét.” Ez az osztrák örökös tartományokban ahhoz hasonló hagyományt alapozott meg, amely a svájci német kantonokat a Német-római Birodalomról való leválásra ösztönözte. Más kérdés, hogy Ausztriában e hagyomány tudatosítása néhány évszázados késéssel történt meg.

„A modern nyelvek tanszékeit - idézi föl Vielmetti — nem azért állították föl 1800 körül Bécsben, hogy »tökéletes nyelvtudósokat és irodalmárokat« képezzenek, hanem hogy a diákok, és »kivált azok, akik állami szolgálatra éreznek hivatást«, képesek legyenek »helyesen, világosan és az illető idioma szellemében egy ügýiratot megfogalmazni« - és tegyük hozzá, hogy ez a cél a cseh és az olasz nyelvre ugyanúgy érvényes volt, mint a németre.”

S a végkövetkeztetés: „A kisállamosditól és a német túlhatalomtól fenyegetett Európában a dolgok »tartományi« vagy anacionális szemlélete felettébb szükséges volna; az Osztrák Köztársaság polgárai számára pedig magától értetődő.”

A párhuzam-akció említése szinte elkerülhetetlenné válik, ha meggondoljuk, hogy Ausztria még egy jubileumra készül: 1995-ben lesz félévszázados a második osztrák köztársaság. „Az ezeréves Ostarrichiból húsz Második Köztársaság telne ki - írja cikkében Michael Rössner -, és a szavát jól fűző kommentátor aligha hagyná ki a poént, hogy a második köztársaság »csupán epizód« e hosszú történetben (bár még így is több mint hétszer annyi ideig tartott, mint a náci rezsim még mindig traumatizáló »epizódja«, amely Ausztriát egycsapásra megfosztotta kulturális termőtalajától és szellemi elitjétől).” Ám a mai osztrákok tudatában ez az ötven év egy nagy felemelkedés időszakát jelenti: a két háború közötti kivert kutyából ez idő alatt jött fel az ország az európai élvonal szintjére, gazdasági eredményekben is, meg-

becsültségben is. E történet kulcsszavának az osztrákok a *semlegeséget* érzik, amely megadta a védettséget, azt a zugot, ahol az osztrákok kényelmesen berendezkedhettek.

De nem kell várni a jubileumi évre, hogy lássuk: a világ és benne Ausztria helyzete megváltozott. „Szeretnénk a jól bevált régi módon részesülni a Nyugat (az Európai Közösség) áldásaiból, de egyúttal megmaradni semlegesnek, szeretnénk egy kicsit anyagilag segíteni a »Keletnek«, az egykori Varsói Szerződés államainak, és sajnálkozni szomorú helyzetükön, de közben lehetőleg arról is gondoskodni, hogy maradjanak, ahol vannak. De ha egyszer eltűnik a vasfüggöny gazdasági maradéka, akkor a Kelet és Nyugat közötti kényelmes zugolyunkból valóban nem marad semmi.”

Nem is tanácsos kapálódzni e kifejtlet ellen. „Hisz ha Európa valóban az amerikai viszonyokra törekszik (emitt Nyugat-Európa Egyesült Államokja, amott a szláv-magyar »Latin-Európa«), akkor már nem dédelgetett helyzetben leszünk, hanem felmorzsolódunk. S ha ezt nem akarjuk, el kell köteleznünk magunkat, nem maradhatunk semlegesek. Máris előrevetíti árnyát egy nagy identitásváltság, amely a jubileumi év körül csak nyilvánvalóbbá válik”.

A közvéleménykutatások azt mutatják, hogy az osztrák lakosság féttisként ragaszkodik a semlegesség gondolatához. „Ilyen körülmények

között talán egy szelleműj intése, hogy a két jubileumot egy párhuzam-akcióban összefoghatjuk. Mert az osztrák millenium rátereli figyelmünket arra a kilencszázötven évre is, amikor még nem voltunk Második Köztársaság, pláne nem voltunk semlegesek (annak 1955-ben köztudottan csak negyvenedik évfordulója lesz, ha lesz)... Visszatekintve pedig rákényszerülünk, hogy bármi fájdalmas, tudomásul vegyük: Nemcsak örökös semlegességű idegenforgalmi célpontok szociálpartnerileg szervezett népe vagyunk, hanem - akarjuk-e vagy nem - van még ezen kívül kilencszázötven évünk, tele háborúkkal, népelegyedéssel és kulturális keveredéssel, toleranciával és intoleranciával púp-a-hátunkon szomszédainkkal szemben. S ha előrenézünk, ennek a történeti útpoggyásznak a tudata (amelyet tetszés szerint tekinthetünk nehezkének vagy kincznek vagy mindkettőnek) majd ráébreszt, hogy jobban tesszük, ha újradefiniáljuk az osztrák szerepet a lélegzetelállító gyorsasággal változó európai kaleidoszkópban, mint hogy ünnepeljük magunkat azért, hogy lehúztunk ötven évet egy - nevezetesen a második - köztársaságban és negyven évet »örökös« semlegességben. Az ezer évben mozgó »nagy« történelemnek és a határszéli zugba bölcs önmérséklettel visszahúzódo ötven évnek ebben az összecsengésében van a két jubileum párhuzamosának (a közismerten a végtelenben fekvő) matematikai metszéspontja. Csak akkor van esélyünk, hogy megtartsunk valamit az osztrák identitásból, melynek veszélyeztetettségét máris kezdjük érezni, ha a párhuzamosokat egymás felé tudjuk hajlítani, tevékeny részt vállalva egy nagy és immár nem megosztott Európában, amely az akart regionális sokféleségen és egyben a népek és kultúrák keveredésén nyugszik, felhasználva a kis állam jó szemmértékét, a konfliktusok békés elrendezésének szerves hagyományát. Mit sem segít rajtunk, ha mint az elmúlt évtizedekben, továbbra is makacsul örizzük az »elidegeníthetetlen elvek« fétisét.”

F. J. L.

Megalakult a közép-európai kulturális folyóiratok egyesülete. Az Írószövetség székházában 1993. március 24-25-én tartott találkozóról Vas János képriportja számol be

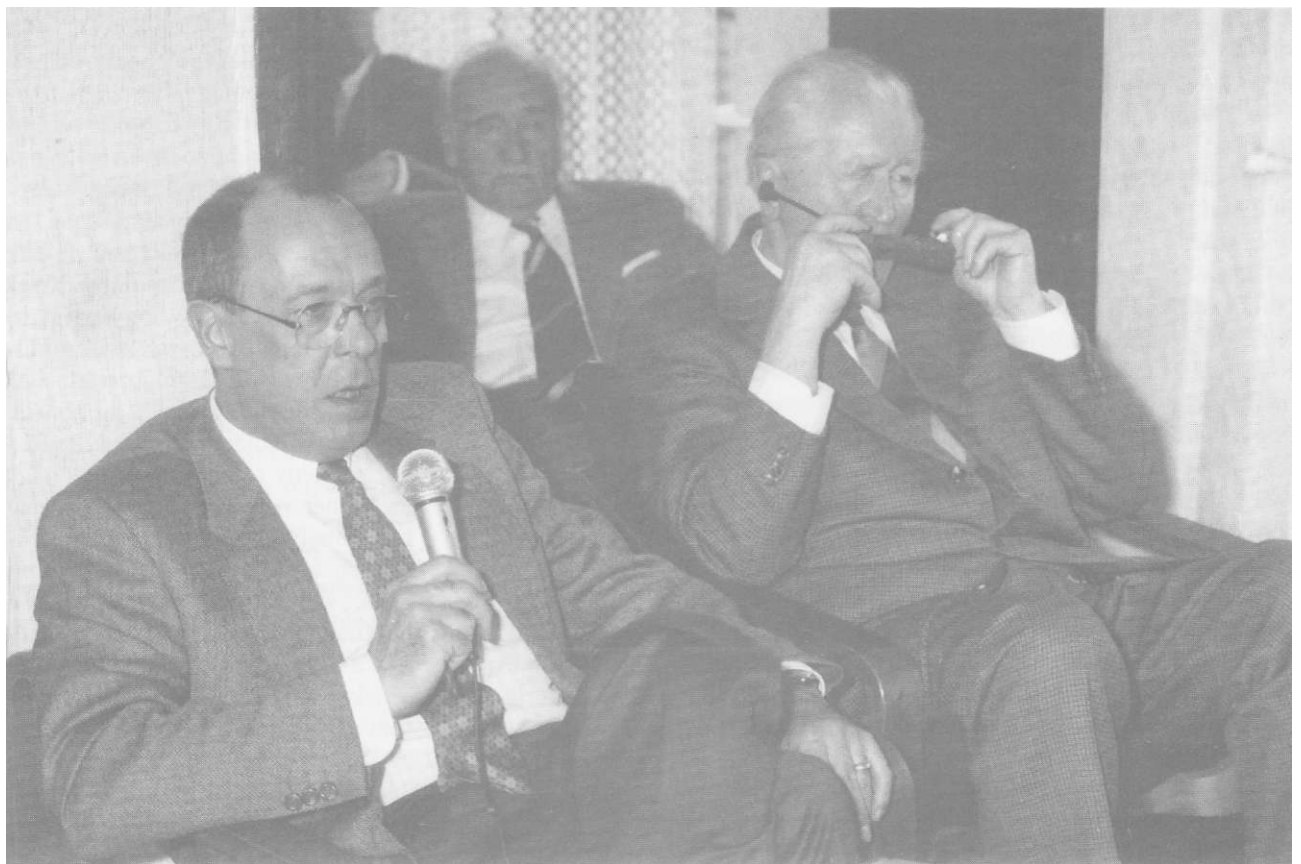

A megnyitás pillanatai: Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Tornai József és Módos Péter

Niko Grafenauer, a ljubljanoi Nova Revija főszerkesztője, mellette Vujicsics Sztoján

Peter Bochsani, a Wiener Journal főszerkesztője, az Egyesület elnöke beszél, mellette Cseres Tibor, mögöttük Bárány Tamás

Emlékeztető a közép-európai kulturális folyóiratok egyesületének megalakulásáról, Budapest, 1993. március 24-25.

A találkozó résztvevői egyetértésre jutottak abban, hogy a jobb megértés, egymás kultúrájának mélyrehatóbb megismerése érdekében, a térségünk sajátosságát jelentő kisebbségi kultúrák védelmének szellemében létrehoznak egy olyan szakmai szövetséget, amely kölcsönösen megkönnyíti a szerkesztőségek munkáját és elősegíti az olvasók alaposabb tájékoztatását.

A résztvevők vállalják, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást országuk jelentősebb eseményeiről, évfordulóiról, följánlják egymásnak (az országok közötti szokásos jogdíj ellenében) cikkeiket, képeiket, segítik a kollégák munkáját országukban.

Évente egyszer értékeli a térség helyzetét, a kulturális együttműködés lehetőségeit, s kijelöli a következő esztendei tevékenység fő irányait, meghatározó eseményeit, évfordulóit.

A résztvevők az együttműködés koordinálása érdekében elnökséget s ügyvezető titkárt választanak.

A titkárság az Európai Utas Alapítvány mellett Budapesten működik.

A közép-európai kulturális folyóiratok egyesülete további orgánumok csatlakozása előtt nyilva áll.

A résztvevők az Egyesület elnökének dr. Peter Bochsant (Ausztria), titkárának Módos Mártont (Magyarország) közfelkiáltással megválasztották.

Hozzászól Grendel Lajos Pozsonyból

A résztvevők közt: Rudolf Chmel, a korábbi csehszlovák, majd szlovák nagykövet és Maciej Kozminski, Lengyelország budapesti nagykövete

A varsói küldöttekkel beszélget a fogadáson Kőbányai János a Múlt és Jövő főszerkesztője (balra lent)

Erdélyből jött Kántor Lajos és Salat Levente

(Folytatás a 100. oldalon)

GONDOLKODNI, KIFEJEZNI, ÉPÍTENI

Konsztantinosz Kavafisz írt valamikor a „gondolatok köztársaságáról”, vagyis egy olyan államról, amelynek állampolgárai gondolkodó emberek lennének. Az ilyenfajta országok mindig utópiának bizonyultak. Lengyelországban tizennégy éve létezik a *Res Publica* című lap. Ezt a köztársaságot a gondolkodó emberek országának nevezhetjük, sorsa pedig, mely nem szükölködött viharokban és nehézségekben, remekül mutatja, milyen „kalandos a gondolkodó ember útja” Lengyelországban a kommunizusból a demokráciába történő átmenet időszakában. Egyszer majd bizonyára eldől, hogy a *Res Publica* is utópistának bizonyult-e.

1978-ban kezdődött. Akkor jelent meg szamizdatként a *Res Publica* első száma, egy Jerzy Jedlicki által vezetett félprivát szeminárium eredményeként. Ezeket a találkozókon a résztvevők Hannah Arendt, Raymond Aron és Alexis de Tocqueville írásairól vitatkoztak - ezeket a szerzőket nevezhetjük a *Res Publica* szellemi forrásainak -, s itt alakult ki a lap szerkesztőgárdája, amely egyúttal baráti társaság is volt. A lap határozottan elvetette az akkoriban általánosan jellemző martirologikus hangnemet, és igyekezett a kötelező baloldaliságtól eltérő magatartást népszerűsíteni. A konzervatív magatartás vállalása egyébként számos félreértést okozott. A szerkesztőség kezdettől fogva hangsúlyozta azt is, hogy nem áll szándékában közvetlenül elkötelezni magát a politikának vagy bármely csoportosulásnak. Megőrizte mélyrehatóan elemző, kommentátor alapállását, a megfigyelőt, aki a

megegyezést óhajtja építeni. Az első szám beköszöntő cikkében szerepel az a kitétel is, hogy „Európa a mi tágabb hazánk”. A lap a megalakulás első pillanatától kezdve különösen sok figyelmet szentelt Közép-Európának, e különös olvasótérgelynek, amelynek további sorsa még mindig ismeretlen.

A lap első nyolc száma szamizdatként jelent meg. A Szolidaritás idején megpróbálták a lapot legalizálni, de a próbálkozás nem járt sikerrel, s a rendkívüli állapot megszüntetése ellenére a *Res Publica* egészen 1987-ig nem jelent meg.

Azok számára, akik figyelemmel kísérik mindazt, ami a lengyel politikai életben történik, sokkoló lehet ma az az információ, hogy a *Res Publica* első kiadója Antoni Maciejewicz, a későbbi átvilágítási botrány szerzője volt. E tekintetben a lap sorsa tökéletesen tükrözi az egymást követő felbomlások folyamát és az egykori Szolidaritás ellenzéki közösségének szétesését, amely ellenzék mindig is nagyon sokszínű, ám a közös ellenség által eredményesen összekovácsolt közösség volt. Megkockáztathatunk még egy megállapítást a lap további sorsa tükrében, nevezetesen azt, hogy a *Res Publica* a maga módján és kicsiben ugyanazokat a folyamatokat élte át, amelyek makroméreteken a lengyelek tudatában és mentalitásában mentek végbe.

A *Res Publica* első legális száma 1987 júniusában jelent meg. Ebben az időszakban még létezett a cenzúra, és a kommunista rendszerek közeli végét nehéz volt megjósolni. A lap megjelenését tehát az ellenzék egy része azonnal úgy fogta föl, mint árulást, mint együtműködést

azzal a hatalommal, amely mindig is rossz helyzetét legitimálni akarta. Különösen éles hangon támadta a legális *Res Publica*-t Adam Michnik. Ugyanakkor a lap iránti igény a szerkesztők legmerészebb álmain is túltett. Az első szám 25 ezer példányban jelent meg, s azonnal elfogyott, de a szerkesztőségbe már a megjelenés előtt kilencezer előfizetés futott be. Ez nemzetközi összehasonlításban is ritka nagy sikernek számított. Sehol nem léteznek ilyen típusú lapok, amelyeknek ekkora olvasótáboruk volna, s képesek volnának önmagukat eltartani. És ez tulajdonképpen valóban abnormális jelenség volt, amely az akkori lengyel kiadói piac abnormális voltából következett. Amikor aztán a helyzet normalizálódott, a lap képtelen volt követni a villámgyorsan változó körülményeket. Hiszen a gondolat vagy eszme a szabadpiacon ugyanolyan áruvá vált, mint bármi más. Mi több, megszűnt nélkülözhetetlen áru lenni, s ezért az értelmiség nehéz anyagi helyzete miatt az olvasók száma csökkenni kezdett, miközben az előállítási költségek egyre növekedtek. A lap elvesztette lendületét, egyre rendszertelenebbül jelent meg.

A szerkesztőség a „három az igazság” elvét követve még egy próbát tett, hogy bizonyos értelemben újraindítsa a havilapot. A késztetést ehhez az a tény adta, hogy még mindig el lehetett mondani, hogy ha a *Res Publica* nem volna, ki kellene találni. A több ezer (!) lapot számláló lengyel folyóiratpiacról hiányzott az olyan lap, amely gondolkodásra, vitára készített, olyan gondolkodásra, amely nagyszerű intellektuális feladatot, kalandot és örömet jelent.

nowa Res Publica

I (49) październik 1992

Trzy lata na wolności

Hiányzott az elfogulatlan, a politikai vitákon és pártkapcsolatokon felülemelkedő lap.

A Báthori István Alapítvány (Fundacja im. Stefana Batorego) anyagi segítségével lehetővé vált az új havi folyóirat szerencsés elindítása. 1992 októbere óta a lap címe kibővült az „új” szóval.

Az új *Res Publica*-nak nem csupán a grafikai köntöse változott meg. Más lett a lap szerkesztésének módja és a szerkesztőség felállása. A régi gárdából tulajdonképpen senki sem távozott, de a szerkesztők egy részének ma már sokkal kevesebb ideje marad a szerkesztői munkára, tekintettel arra, hogy jó néhány

nyan fontos állami tisztséget töltenek be (ez történt egyébként az összes posztkommunista országban). Jacek Kurczewski például a Szejm (parlament) elnökhelyettese, Pawel Spiewak a Szenátus mellett működő egyik tudományos intézet vezetője, Tomasz Jastrun a stockholmi Lengyel Kulturális Központ vezetője, Jan Zielinski a berni lengyel nagykövetség kulturális attaséja. A listát tovább lehetne bővíteni, csupán a lap főszerkesztője, Marcin Król nem kerülne fel rá, ő ugyanis a lap létezésének kezdetétől következetesen őrzi pártatlan megfigyelői pozícióját. Szükség volt azonban a nemzedéki őrségváltás megindítása-

ra. A munkatársak és szerzők között egyre több olyan fiatal található, aki a *Res Publica* indulásakor még tizenéves volt.

Leginkább a szerkesztés módja változott meg az új folyóiratban. A változtatások célja az volt, hogy a havilap-könyv helyét egy havilap-folyóirat vegye át. Vagyis az, hogy a *Res Publica*-t havonta és egész hónapon át olvassák az emberek, s ne tegyék a polcra abban a reményben, hogy valamikor - vagyis soha - elolvassák. Mindez nemcsak a mostani felgyorsult idő következménye volt, hanem mindenekelőtt a szerkesztőség tagjainak kívánalma, mert érezték, hogy tevékenységük egyre marginálisabbá válik.

Az új *Res Publica* első számának fő témája „Három éve szabadon”. Ez az ironikus és kétértelmű cím értékelést sugall, annak értékelését, hogy mi az, amit Lengyelországban 1989 óta sikerült megvalósítani, s mi az, amit nem. Található itt egy politikai eseménynaptár is a kerekasztal-tárgyalásoktól kezdve egészen Hanna Suchocka kabinetjének beiktatásáig. A három év mérlege lehangoló. Különösen éles Marcin Król hangvétele *A hazugságon és igazságon túl* című írásában, amelyben az összes lengyelországi politikai erő tevékenységének felelőtlen-ségére és kártékonyására mutat rá, s ezen erők közé számítja még a lengyel egyházat is.

Mivel a lényeges összekötő szálak többsége szétszakadt, nehéz olyan eszmét vagy ügyet találni, amely köré egyesülni lehetne. A *Res Publica*-t azonban mindig a pozitív megoldások keresése jellemezte, s ez továbbra is kötelez. A következő szám éppen ezért az oktatással foglalkozik és annak a dilemmának a feloldásával, hogy mire neveljük manapság gyermekeinket: a hatékonyságra vagy a tökéletességre. Az egyik legközelebbi szám pedig az örömmel szándékozik foglalkozni, s megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy minek örülhetünk napjainkban, amikor oly kevés okunk van örülni.

Szenyán Erzsébet fordítása

Antonio Massimo Calderazzi

ODÜSSZEUSZ ÉS A KÉRŐK

A jövőbe néző Europa Domani

Az *Europa Domani* című milánói gazdasági folyóirat egyik tizenkét évvel ezelőtti címlapja az ithakai lakomára berontó Odüsszeuszt ábrázolja, amint hatalmas fegyverével sorra lenyilazza az udvarban és a királyságban élösködő kéroket, akik - a ruhájukon lévő felirat szerint - egy-egy olasz pártot jelképeznek. „A nép ítélni fog, mint Odüsszeusz” - így a címlap szövege. „Bármilyen legyen is az eredmény, nem a választások fogják megbuktatni a kenőpénzen alapuló rezsimet. El fog jönni a Második Köztársaság. Odüsszeusz, a közvetlen demokrácia szövetségese megszabadít majd minket a Nyugat legrosszabb politikai osztályától.”

Akkor, 1976-ban, rajtunk kívül egyetlen olasz újság sem közölt hasonló kijelentéseket. Mi világhosszá tettük, hogy a látszat ellenére az olasz politika egypártrendszerű, amely pártoknak nevezett szuperlobbikra tagolódik.

Tizenhét évnek kellett eltelni ahhoz, hogy a rendszer egyik legélesebb elméje, Giuliano Amato, azon a napon, amikor lemondott kormányfői tisztéről, a következő megvilágosító erejű megállapítást tegye: „A most haladók rendszer valójában 1922-ben született (ez Mussolini hatalomra jutásának éve). Az első huszonegy évben ezt a rendszert egyedül a fasiszta párt irányította, a következő évtizedekben pedig mi, azaz azok a pártok, amelyek a fasiszmus helyébe léptek.”

Eretnek kijelentés ez, különösen az eddig uralkodó ortodox nézetekhez képest, amelyek szerint az utóbbi fél évszázad a fasiszta húsz év ellentéte volt. Manapság persze az olaszokat nem a történelmi definíciók finomítása érdekli elsősorban. Az Első Köztársaságot elpusztító rákos daganat neve: korrupció. A történelem folyamán békeidőben még soha nem volt példa arra, hogy egy egész politikai osztály ilyen arcátlanul fosztogassa a közvagyon.

A későbbiekben „tangentopoli”-nak (kenőpénz birodalomnak) nevezett óriási botrány 1992. áprilisában robbant ki. Amikor egy évvel később, 1993. április 29-én az olasz képviselőház úgy döntött, hogy a korrupció jelképpolitikus, Bettino Craxi jogilag nem vonható felelősségre, egyetlen olasz napilap sem merete védelmébe venni ezt a döntést. Épp ellenkezőleg: súlyos hibáiról írtak, szégyenről, arról, hogy ez a parlament méltatlanná vált az ország képviselőjévé. Az egyik fontos lap szerint a parlament „öngyilkosságot követett el”. Maurice Duverger francia politológus inkább az „Első Köztársaság” öngyilkosságáról ír.

A tíz nappal korábban tartott népszavazás eredményeként a szavazók 83-90 százaléka igennel válaszolt a feltejt kérdésekre, melyek lényege így foglalható össze: Ki akarjátok-e söpörni ezeket a pártokat Olaszországból?

Az Első Köztársaság, amelyet 1945-ben a katonai vereség és a sokszor kegyetlen, de mindig drámai erejű bosszú hozott létre, hamar elvesztette eszmei feszültségét, hogy a hetvenes évekre aztán az olajozottan működő korrupció rendszerévé alakuljon, amely végső elfajulását a következő évtized Reaganianus-yuppie konzumizmusában érte el. Fölmutatott bizonyos tragikus vonásokat is ez a folyamat, amelyek következtében nem alaptalan, ha az olasz harácsolok csapatát a „kollektív Ceausescu” elnevezéssel illetjük.

Mi történhet most? Abban az esetben, ha a „kollektív Ceausescu” megpróbálna szembeszegülni a népakarral - ne feledjük, hogy a népszavazáson tíz szavazó közül kilenc elítélte a rendszert -, nem elképzelhetetlen, hogy katonai beavatkozás kergesse el a hatalommal visszaélőket. Elméletileg nem kizárt, hogy szükségmegoldásként egy junta vegye kézbe az irányítást. Persze a puccs csak mint extrema ratio kerülhet szóba, a lehetőségek szerint igyekezni fognak nem élni ezzel az eszközzel. A dolgok a többség vágya szerint is alakulhatnak: elfogadják az új, többségi rendszerű választási szisztémát, az ezt követő általános választások minden biztonnyal szétroppantják a hagyományos struktúrát, néhány párt eltűnik, mások átalakulnak, újak is keletkeznek. Így aztán 1994-ben - még némi intézményi foltozgatást követően - a köztársaság legsúlyosabb hibáitól megtisztulva születhetne újjá. Az új választási módszerrel a politika gépezete a német, francia, brit modellhez közeledne. A kormányzati ciklusok meghosszabbodnának, a pártok száma csökkenne, a megmaradók elhagynák mostani, hiteltelenné vált elnevezésüket.

A választási rendszer megváltoztatása azonban, bár enyhíthet bizonyos bajokon, új problémákat teremthet. A régi pártapparátusok erejüket veszítik, megnő az új lobbik hatalma, azok a politikusok kerülnek előnyösebb helyzetbe, akiknek több pénzük van a választási kampányok finanszírozására. Továbbra is megoldatlan marad azonban - ha más keretek között is - az Itália számára oly súlyos „erkölcsi kérdés”. Sőt, a helyzet még rosszabbodhat is. Olyan új nehézségek támadhatnak, melyeket politikai rendszerünk eddig nem ismert. Nem véletlen, hogy a többségi (uninominális) választási rendszerű országokat időnként megkísérti a proporcionális rendszerre való áttérés vágya: számukra ez ugyanolyan látszólagos javulást jelentene, mint amilyen Olaszország számára a többségi rendszerre való áttérés eredményezhet.

Az az igazság, hogy a választási technikák alapvetően semlegesek, az egyik éppen annyit ér mint a másik, s távlatokban az eredmények kiegyenlítik egymást.

Az olasz problémák gyökerét a politikusok erkölcsatlenségében kell keresni, amely viszont a maga módján az

egész nép és egy ezredéves hagyomány amorálisából ered. A választási módszer megváltoztatása csak tüneti eredményeket hozhat. A széles körben elterjedt értékszemléletet kellene megváltoztatni, le kellene győzni az ókori római köztársaság bukása óta uralkodó etikai relativizmust. Olaszország 2500 éve nem vesz tudomást - főleg a machiavellizmus és a jezsuitizmus hatására - a polgári erényekről s az erkölcsi integritást naivnak és vesztesnek tartja. Nagy árat fizetünk azért, hogy a reneszánsz idején kivívtuk a világ csodálatát. Savonarola, aki a reneszánsz erkölcs ellen harcolt, máglyán végezte.

Az olasz politikai viták középpontjában tehát jó ideje az áll, hogy miként lehetne megjavítani a hivatásos politikusok kiválogatódásának technikai módszerét. Huszonöt évszázad tapasztalatai alapján biztosan állíthatjuk, hogy a technikai reform hatása nyomtalanul fog eltűnni: nem száll szembe az a gyökeres rosszal, amely nem politikatechnikai, hanem szellemi és erkölcsi eredetű.

Nincs hát remény Itália számára? Van. Mivel a közerkölcs a lehető legmélyebbre süllyedt, mivel a politika méltatlansága minden határt felülmúl, mivel olyan kevés a veszténivalója, Olaszország számára megmaradt az a remény, hogy a nyugati országok közül elsőnek tud létrehozni egy alapvetően új politikai szerkezetet. Ez még nem lesz erkölcsi újjászületés, de legalább elűnteti a hivatásos politikusokat. S mivel ők a Nyugaton léteznek közül a legromlottabbak. ez nem csekély eredmény lesz. Lehet, hogy az életünk is megváltozik ettől!

Az igazsághoz tartozik, hogy a parlamenti demokráciának, azaz a választott képviselők hatalmának csak egyetlen alternatívája ismeretes. Ez nem más, mint az elektronikus eszközök révén megvalósuló közvetlen demokrácia, amelyet egy erős végrehajtó hatalom kezel. Jóslatként fölvetődött már Európában, azonban konkrét formát az Egyesült Államokban nyert ez a javaslat. Ross Perot vetette be a 92-es elnökválasztási kampány során. Kijelentette, hogy végetért a hagyományos amerikai kétpárti rendszer, republikánus vagy demokrata: ennek már jó ideje semmi jelentősége nincs. Új lehetőségként az „electronic town meeting”-et jelölte meg; New England kisvárosaiban a town meeting, a városi népgyűlés valamikor (és részben még ma is) a lakosság egészének és nem a választottaknak a határozathozó gyűlését jelentette.

Ross Perot javaslata, amelyek annyira eltérnek a megszentosodott angolszász hagyományoktól, lázba hozták Amerikát. Szinte ismeretlenként, Perot-nak sikerült megszereznie a Bush elnökre adott szavazatok több mint felét. Nem elképzelhetetlen, hogy 1996-ban sikeresen lép fel Clintonnal szemben. Javaslata, az erős végrehajtó

hatalom, amely egyre inkább a közvetlen (elektronikus) demokrácia útmutatása és egyre kevésbé a kongresszus elképzelései szerint kormányoz, a jövőből érkezett alternatíva a túlságosan elavult parlamenti demokráciával szemben. Létezik persze alternatíva a múltból is: a diktatúra. Ezt azonban a XX. század egészének története rombolta le.

Olaszország, amelyet a modern országok közül a legrosszabbul kormányoznak s amely ugyanakkor a történelem egyik legkreatívabb nemzete, Európában elsőként léphet teljesen új utakra. A jelenleg kevésbé beteg országokkal szembeni hátránya előnyére válhat, mivel arra kényszeríti, hogy a többieknél előbb rombolja le a régi

struktúrákat. Ha ez így lesz, akkor azok a magyarok, akik közelről követik az olasz kísérletet, fontos információkkal szolgálhatnak honfitársaiknak. Ebben a világban, amely tervek és koncepciók nélkül fordul a 2000. év felé, talán az olasz események jelentik majd a szoros utat a belenyugvás és a pusztá remény között. A Nyugatnak szüksége van egy második (idealistább) reneszánszra, s Itália - jól vagy rosszul, de - szerzett már némi tapasztalatot az elsőből.

S talán jobb eredménnyel kecsegtethetne ez a jövőtervezés, ha két olyan rendhagyó kultúra mint az olasz és a magyar egymást segítve gyümölcsöztetné a közös nyugati keretektől való különbözőségét. Az olaszokat elszigeteli elégtelen erkölcsi fejlettségük, valamint az, hogy „túl hosszú” történelemmel bírnak. A magyarokat nyelvi korlátaik és forgandó szerencsésük történelmük rekeszti el. Erényeik és gyengeségeik egymásba

olvasása a komplementaritás révén új erőket szabadítatna föl.

A szellem és a gyakorlati gazdaság területén egyaránt: az olasz vállalkozók nem mentesek a nemzeti gyengeségtől, de bizonyosan jobbak politikusaiknál. S jobbak Csizmaország értelmiségénél is. Az, hogy a civil szellem az olasz köztársaságban ott tart, ahol, az a rezsimkultúra bűne is, s az utolsó fél évszázad kulturális értékeit létrehozó értelmiségé. Köz hely immár, hogy Itáliában a politikának új arcokra, új játékszabályokra van szüksége. A kultúrának úgyszintén: rendelkezik is a rendszer által fölázdosott vagy tudomásul nem vett értelmiségiek tartalékával.

Más a helyzet a vállalkozókkal. Vállalkozók nincsenek tartalékban, aktívak mindahányan. S mint mondtuk, jobbak a politikusoknál, az értelmiségieknél, azaz nem különböznek a többi európai üzletembertől. Ne fogadjuk őket túlzott gyanakvással.

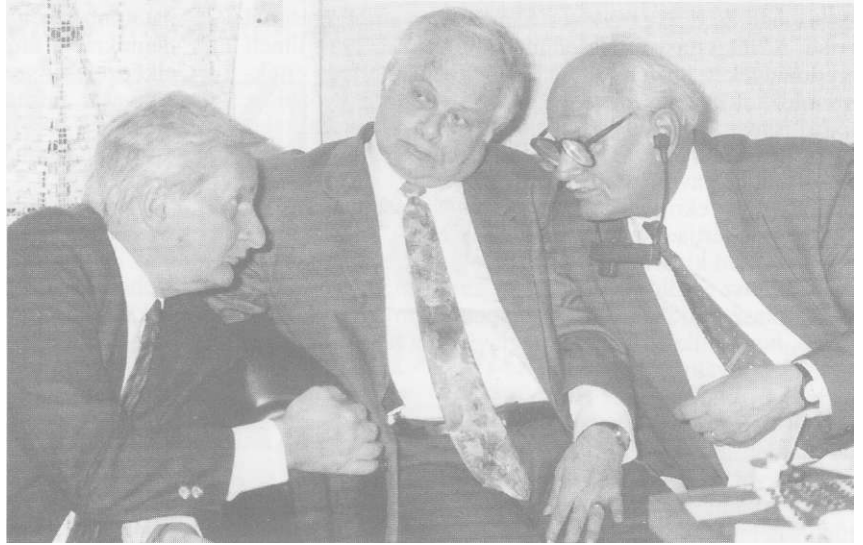
Zöldi Mihály fordítása

(Folytatás a 95. oldalról)

*Antonio Massimo Calderazzi,
az Europa Domani
főszerkesztő-helyettese*

*Rövid megbeszélés az elnökségben: Pomogáts Béla,
Vásárhelyi Miklós és Göncz Árpád*

*Slobodan Novak, a horvátországi PEN elnöke
A résztvevők egy csoportja a budapesti Olasz Intézetben
Giuseppe Manica igazgató pohárköszöntőjét hallgatja*

*Renato Tubaro, a goriziai
Kadmos című lap főszerkesztője,
mellette Szomráky Béla*

Eduard Goldstücker

ÚJÉVI LEVÉL SZÜLŐFALUMBA

Tisztelt Polgármester Úr!

1991 tavaszán kellemesen meglepődtem, amikor megkaptam levelét, amelyben gratulált hetvenkilencedik születésnapom alkalmából. Levelét, természetesen nem az Ön hibájából, kissé megkésve kaptam kézhez, mert abban a hiszemben küldte Angliába, hogy ott élek. míg én időközben emigrációból visszatértem Prágába. Elképzeltem, hogy a közösségi archívumban véletlenül rábukant a nevemre, és nagyra értékeltem nemcsak azt, hogy vállalkozott a címem felkutatására, hanem azt is, hogy nem tudván, olvasok-e még szlovákul, elkészítette és mellékelte a levél angol fordítását is.

Remélem, hogy válaszból kiérződik hálám, amely annál nagyobb, mert levelét szimbolikus pecsétnek látom hazatérésemen, amely immár a harmadik, miután (száműzetés, életfogytiglani börtön, második száműzetés) a hazatérés örökre meg volt tiltva a számomra. Második levelére, bár éppoly kedves volt számomra, ez idáig nem válaszoltam. Félretettem azzal, hogy talán találok rá alkalmat, hogy elmenjek Podbjelba, és személyesen köszönjem meg. Sejtettem azonban, és ma már tudom, hogy ez csak kifogás volt, amellyel szívesen álcázzuk erkölcsi kompromisszumainkat.

Kérdései közül, amelyekre a válasz semmilyen könyvben sem található meg, legalább egynél szeretnék elidőzni, mert gyermekkorom falujába vezet vissza. Azt kérdezte ugyanis, hogy gyermekként mezítláb vagy cipőben jártam-e. Nos, volt cipőm, de egész nyáron mezítláb jártam (legtöbbször összezúzott

nagylábujjai), és egész télen, az első hótól a tavaszi olvadásig a helyi gyártmányú lábbelit hordtam. Tényleg, készítik-e még ezeket a harisnyaféle lábbeliket, vastag házi gyapjúból és olyan talppal, amely ugyanazon anyag néhány átvarrt rétegéből áll? Melegek voltak, az ember térdét is melegítették, de korcsolyázni, sajnos, nem lehetett bennük. Erről alaposan meggyőződtem, amikor a trsztenái gimnázium harmadik osztályában a cseh tornatanár három-három napra mindenkinek kölcsönadott egy pár korcsolyát. Bizony, nagy dolog volt az; először - és mint kitűnt, utoljára - volt korcsolyám. Mihelyt hazavonatoztam Podbjelba, bekaptam az ebédet, és futottam a befagyott folyóhoz, ahol a korcsolyát kulccsal ráerősítettem a lábbelimre, csakhogy az minden mozdulatnál hol az egyik, hol a másik oldalra fordult, én meg elestem, és minél szívósabban igyekeztem haladni, annál többet estem a tükörsima és csodásan átlátszó jégen, amelynek képe életem minden tájára elkísér. Ha fölkeltenének álmomból, a „folyó” szóról talán még most is az Árva jutna eszembe.

Kissé elidőztem az emlékeimnél, ne nehezteljen érte. Újév napja van, de ma sokkal sürgetőbben érzem, mint más évkezdetekkor, hogy számot kell hogy vessek a múlttal, és megpróbáljam megrajzolni az elkövetkező időszak vonásait. Prága és Podbjel között, lakhelyem és szülőfalum között a múlt éjjel határ nőtt, amely bizonyos értelemben rajtam keresztül húzódik. A határra gondolkok és Önre ott a határ mögött, amikor a kezembe veszem a tollat, hogy

üdvözöljem Önt, és földijeimnek ott a Fehér- és Vöröskő, Árva és Studená között boldog új esztendőt kívánjak. Üdvözetem ez alkalommal már a nemzetközi jog által elismert külföldre száll, és emiatt szomorú vagyok. Azt kérdezem magamtól, mi az oka ennek a szomorúságnak, és figyelem, milyen érzelmekből áll össze. A válaszok helyett azonban csak újabb kérdések tolnak fel bennem, alig tudom lejegyezni őket. Ez a bizonytalanság kétségtelen jelle. Ha álmodott már valaha kártyával, tudja, miről beszélek. Amikor álmában az ember ki akarja adni a lapot, az egyszercsak megváltozik, és vele együtt az összes többi is, ami csak a kezében van, és egyre több lesz belőlük. A játék lehetlenné válik, és az alvó ember szorongva hanykolódik.

Kérdéseim egy részét meg akarom osztani Önnel, mert úgy gondolom, vannak köztük olyanok, amelyek a mai történelmi sorsfordulóból következnek, beveszik magukat az emberek gondolataiba az új határ mindkét oldalán, és hogy mennyire foglalkoztatják őket, nagyjából fordított arányban áll azzal, mennyire lesznek elégedettek új életkörülményeikkel.

Ez a szomorúság, kérdelem magamtól, csak természetes reakció-e arra, hogy véget ér, amiben az ember gyerekkorától fogva felnőtt, amit olyan szilárdnak gondolt a lábai alatt, ami kedvezően hatott a fejlődésére, ami olyan értékek hordozója volt, amelyekkel azonosulni tudott? Átéltém Csehszlovákia fennállásának egész történetét, emlékszem a keletkezésére (öt és fél éves vol-

tam akkor), intenzíven éltem át, nemegyszer szinte a saját bőrömön, sorsának minden fordulóját, és most szeretném tudni, hogy ez a mai szomorúságom csak a nemzedékemé-e. Joggal kifogásolják ugyanis, hogy az emberek nem a történelemre, hanem napi érdekeikre, gondjaikra és vágyaikra nézve irányítják a sorsukat, és mindaz, amire maguk nem emlékeznek, számukra csupán előtörténet, amely döntéseikbe nagyon kevésbé játszik bele. Bizonyosan így van ez, pedig nem szabad elfeledkezni arról, hogy amit egyszer kitaláltak, megformáltak vagy bevezettek a gyakorlatba, az már sohasem vész el, hanem megőrződik, akár egy óriási raktárban, amelyből a kései utód is kiválogathatja azt, ami hasznos.

Emlékezetem kezdete óta a szlovákok kétszer (1918-ban és 1944-ben) önakarattól döntöttek a csehekkel alkotandó közös állam mellett. És ez előtt az újév előtt már kétszer voltam tanúja a közös állam megszűnésének; egyszer, amikor Hitler semmisítette meg, és másodszor lényegében ugyanaz történt, amikor az országot elfoglalta Brezsnyev. E két tragédia árnyékában az a bánatos kérdés rohan meg, hogy valóban teljesen kimerült-e a közös állam akarata. Vagy elképzelhető, hogy a szétválás után is jöhet még egy nemzedék az új határ mindkét oldalán, amely megtalálja az utat egymáshoz? Megengedem, hogy ez a kérdés abból az óhajomból született, hogy a jövő igenlő választ adjon rá. És tudom, hogy nem egyedül vagyok, aki ma ezt feladatának tekinti.

Az eltelt hét évtized alatt mindkét oldalon sok keserűség halmozódott fel. Ismerjük őket, kár rájuk sok szót vesztegetni. Alapjában véve arról volt szó, hogy egyes szlovákok úgy érezték, hogy nem egyenrangú partnerként bánnak velük, hogy kétségbe vonják etnikai önállóságukat, hogy a cseh tőke eluralta a szlovák gazdaságot, hogy a fiatal szlovák értelmiségi nem talált helyet magának, mert elfoglalták előle a csehek (akik - és ez a törté-

nelem iróniája - többnyire önként jöttek Szlovákiába, hogy segítsék a gyengébb testvért). Egyes csehek pedig az évek során hálátlanoknak kezdték tartani a szlovákokat, akik nem értékelték érdeme szerint, hogy a csehekkel való szövetség mentette meg őket az elmagyarosítástól, hogy főleg a cseheknek köszönhetően menekültek meg a pesti komüntől, ehelyett szembefordultak velük, és segítettek Hitlernek szétverni azt a köztársaságot, amely a szlovákok számára - leginkább cseh pénzen - lehetővé tette a rendkívül intenzív általános fejlődést.

Kényszerű ott-tartózkodásom idején a lipótvári erődítményben nem egyszer megesett, hogy a szlovák és cseh politikai foglyok félig komolyan, félig tréfásan egymás szemére hányták, ki mit követett el kollektívan a másik ellen. Az egyik oldal minden szemrehányására kész volt a válasz a másik oldalon. Amikor így felsorolták a cseh-szlovák kapcsolat minden érzékeny pontját, a szlovákok előhozakodtak legfőbb tromfjukkal, amit a csehek már nem tudtak felülülni. „És ki adta el Prágát a bolsevikoknak, mi vagy ti?” Ez negyven évvel ezelőtt volt. Ezen idő felének az elteltével viszont, amikor a „testvéri” tankok elfojtották a prágai tavaszt, sok cseh számára úgy látszott, hogy a szlovákok sokkal jobban kijönnek a bolsevik megszállókkal, úgyhogy ez a tromf Prágához került.

1989 novembere után a szlovákok és csehek kölcsönös viszonya új, jelentős elemmel bővült, amely jellemző az egész felszabadult Közép- és Kelet-Európára. Az itteni nemzetek, rettenetesen elszegényedve egyszerre szembetalálták magukat a Nyugat gazdag országaival. Természetes reakció erre, hogy mind közeledni vágyik a gazdag közöspiaci Európához, csatlakozni akar ehhez a közösséghez, „be akar lépni Európába” (mintha addig valahol kívül lettek volna).

A térség két vagy több partnerből álló államalakulatai olyan szakítópróbának lettek kitéve, amelyet egyik sem állt ki. Áldozatul estek két,

egyidejűleg rájuk törő áramlatnak. Egyrészt előnyösnek tartották, ha megszabadulnak azoktól a kötelékektől, amelyek az elszegényedett partnerekhez kötik őket, és csatlakoznak a gazdagokhoz, mint egy közülük, mint csillagképük új csillaga, mint önálló nemzetközi jogi alany - ahogyan ezt napjainkban mondják. Ebbe az irányba tolódott az uralkodó politikai gondolkodásmód Szlovákiában. Egyúttal azok, akik kevésbé voltak szegények a szegények között (mint a mesebeli félszemű a vakok között vagy Orwell egyenlőnél egyenlőbb állatai), ráadásul ki akarták használni a lehetőséget, hogy ne kelljen többé ráfizetniük a föderáció gyengébb tagjaira. Ilyen megfontolásokból, amelyek ugyan nem voltak újkeletűek, de a felszabadulás elszabadította őket, vette kezdetét a szlovénoknál és a horvátoknál Jugoszlávia szét hullása, és ugyanígy a balti köztársaságoknál a Szovjetunió szétesése. Ez az álláspont egyre erősebben érvényesült a cseh politikában is, mihelyt véget ért a „bársonyos” idő.

A néhány órája megszűnt állam polgárai tudni szeretnék, jobban mint eddig bármikor, hogyan tovább. Az ilyen pillanatokban burjánznak a jóslatok. A tapasztalat azonban megtanított arra, hogy a történelemnek saját logikája van, és ritkán tartja magát ahhoz a pályához, amelyet számára az emberi elme kítűz, mert az előrejelzéseiben minduntalan belekeveri saját vágyainak színeit. Az olyan pillanatokban, mint ez, érezzük bizonytalanságunkat a jövő színe előtt, ez az emberi sors része.

Ezért csak azt kísérlem meg megragadni, aminek a körvonalai a félhomályban kivehetőnek látszanak. Most, amikor a két köztársaság saját útjára lépett, Szlovákiában vélhetőleg erejét veszti az a sok emberbe feltételes reflexként beépült ítélet, hogy mindazért, ami nem sikerült, bármennyire is nehezítette azt az élet, a csehek okolhatók. Ha az új köztársaságnak szüksége lesz ilyen villámhárítókra (és az ilyen irányú

kereslet hosszú távú), más után kell néznie.

A másik oldalon az új valóság idővel elvágja azokat a gyökereket, amelyek számos csehben tápláltak egy automatizmust, azt a szokást, hogy szemléletesen szólva 1918-as szemmel nézzenek a szlovákokra. Ezen azt értem, hogy a csehek szerettek úgy nézni a szlovákokra, ahogyan az idősebb testvér a fiatalabbikra, aki általában kevésbé érett, akinek segíteni kell, és aki vezetésre szorul, hiszen a mentor, ugyebár, jobban tudja, mint a vezetett maga,

mi számára a hasznos. A támogatótól hálát, a nevelőtől engedelmességet várnak. S ha ellenállást tapasztalnak, sértve érzik magukat, és ez az érzés sok cseh szemé elől elfedte a tényt, hogy a szlovákok modern nemzetté nőttek föl, és képesek a dolgaikat maguk eligazítani. S ha ez így lesz, idővel mindkét oldalon elmaradnak az együttélésnek azok a kísérői, amelyek e két ennyire közelálló nemzet történelmi kölcsönösségét kölcsönös bizalmatlansággá és gyűlölködéssé változtatták.

Úgy gondolom, ez a reményem eléggé megalapozott ahhoz, hogy vi-

gaszomul szolgálhasson mostani bánatomban, mert bízom benne, hogy a kölcsönösség, amely rég megvolt már Csehszlovákia megalapítása előtt is, nemcsak hogy nem vész el, hanem a kedvezőtlen korok hordalékától megtisztulva elvezet oda, hogy egy eljövendő szlovák és cseh nemzedék egyetértésben egymásra találjon.

Ebben a reményben, amelybe - beismerem - belevegyítettem vágyaim színeit is, tisztelettel üdvözlöm Önt, szülőfalum, Podbjel polgármesterét.

Prága, 1993. január 1.

Kiss Szemán Róbert fordítása

TALÁLKOZÁSOK

HOSSZÚ TÁVOLLÉT UTÁN

Levél a római Európai Utas-est közönségének

Tisztelt hallgatóság, hölgyeim és uraim! Szíves figyelmükbe ajánlom honfitársaimat, az Európai utas szerkesztőit, és munkatársait. A rendszerváltozás utáni Európában az új, a megfelelő helyét kereső Magyarország, a magyar értelmiség képviselői ők. Az 1989-90-es nagy átalakulás legelső pillanataiban kezét nyújtotta a magyar értelmiség Kelet s Nyugat felé. Társakat keresett, egymás életének, kultúrájának megismerése szándékával. E kéznújtást Olaszországból az elsők között viszonzták, latin szívéllyességgel, kedvességgel. Örömet, biztatást, kitartást jelentett ez számunkra, számomra, mert egyike vagyok az Európai utas alapítójának. Akkor, 1990-ben íróként, a Magyar Írók Szövetségének rebellis (azaz szabadságszerető és a szabadságáért szót emelő) elnökeként. Még egy személyes él-

mény: 1991 nyara, amikor az olasz égbolt alatt az én évtizedekkel korábban írt drámám egymástól hallótávolságban levő öt színpadon, öt közép-európai nyelven előadva teremtett egységet, az egymásra ismerés közös alkalmát.

Az Európai utas közvetítő. Önöknek most Magyarországról hoz hírt. Odahaza viszont minden számában tudósít Olaszországról, az olasz kultúráról, az olasz-magyar kapcsolatok évszázados hagyományairól írott szóval, képpel, televíziós műsorral.

Azt remélem, Magyarország képviselőjében idén látogathatok Önökhöz. A magyarokat, a magyar kultúrát most az Európai utas képviseli - fogadjuk őket úgy, ahogy a hosszú távollét, fogság vagy bezártság után koptató elfogódott családtagot.

Vásárhelyi Miklós

NAGY UTAZÁS

Három esztendeje, amikor megalapítottuk, majd elindítottuk folyóiratunkat, más utazási terveket forgattunk a fejünkben. Így szokott ez lenni. Az utazásokban mindig éppen az a legvonzóbb, hogy váratlan meglepetésekkel szolgálnak. E téren nem lehet panaszos szavunk. Izgalomban nincs és nem is lesz hiány! S közben olyan fordulatokat élünk át, amelyek meghaladják legmerészebb képzelőerőnk határait.

A kiinduló séma egyszerű volt. A megszálló birodalom, saját érdekeit érvényesítve, leválasztotta Magyarországot is Európáról, elszakította természetes, történelmileg kialakult

közegéről. A szokványos nagy hatalmi politika jegyében, a *divide et impera* szellemében egymás ellen uszította a szomszédos népeket, ugyanakkor el is zárta őket egymástól, hogy holmi veszedelmes vírus ne terjedhessen közöttük, ne egyesíthesse őket a közös ellenséggel, az idegen megszállóval szembeni ellenkezés. Így alakult ki Közép- és Kelet-Európában a kölcsönös bizalmatlanság, irigység és gyűlölködés légköre, az elfojtott nacionalizmusok feszültségeivel terhes világa.

A gyógyír evidensnek tűnt. A függetlenség és a szabadság egycsapásra megold minden bajt, hisz ezek

okozója az idegen uralom és a diktatúra. A történelemnek azonban nincs előre rögzített menetrendje, sőt pályája sem. Bár a célállomás adott és megváltoztathatatlan, az út fáradságosabb, kacskaringósabb és keservesebb, mint gondoltuk. S főleg rengeteg az útakadály, a tilos jelzés, átszállás, kényszermegállás. Néha még kifogy az energia is.

Európai utas. A névválasztás tudatos volt és egyben szimbolikus. Mert korábban nem utazhattunk szabadon Európába, ami a kialakult helyzetben számunkra értelemszerűen a Nyugatot jelentette. A közvetlen szomszédságunkban viszonylag kötetlenül közlekedhettünk, de kétszáz kilométeren túl Bécs irányában csak három évenként egyszer, úgynevezett turista útlevéllel, vagy évente öt-tíz dollárral, zsebünkben meghívólevéllel. Nem utazás volt ez, hanem kaland, státus-szimbólum, kínlódás, koldus-odisszea. Hónapokig kajtatni az útlevél, a vízumok, a vékony deviza után, aztán nekivágni a világnak konzervekkel megtömött poggyással, sátorral, autóstoppal, ráutalva rokonok, barátok kegyére, vagy - szólni, illegálisan.

A név azt a reményt fejezte ki, hogy az, ami korábban kegy, adomány, kiváltság volt, ezentúl az egész ország marsútja lesz. Európai utasok leszünk mindahányan, egyénként és társasan. Rendeződik a kommunikáció egész Európával és a világgal, nemcsak Nyugattal, hanem a többi égtájjal is. A várakozás túlfűtött volt.

Nagy utazás előtt állunk. Ma már tudjuk, hogy a mesterséges akadályok lebontásával, a falak és sorompók eltüntetésével, az útlevél állampolgári jogon történő biztosításával, a vízumkényszer eltörlésével az útnak csak egyik szakaszát tudtuk le. A neheze még hátra van: az út lé-

lektől lélekig. Ez nem teremthető meg sem törvénnyel, sem nemzetközi egyezményrel. Nem vállalkozunk lehetetlenre. Hiszen, ha fel lehetett oldani az évszázados német-francia, olasz-osztrák viszályt? Igaz, a történelem arra is tanít, hogy itt nem működnek automatizmusok. Nem várható, hogy a függetlenség és a szabadság elnyerésével önműködően együtt jár a demokrácia és a nagy megbékélés. Nemcsak a legújabbkori balkáni drámák intenek óvatosságra. Az első világháború után a két feudális uralkodó nagy hatalom, a wilhelminus német birodalom és a Habsburg-monarchia összeomlását rövid idő múlva önkényuralmak, katonai diktatúrák, fasiszta puccsok követték.

A megvalósulás tehát nem távoli ábránd, de nem is előre garantált, műszeresen biztosított átszakítása a célszalagnak. Hatalmas erőfeszítések árán és a körülmények kedvező összejárásán esetén érhetünk el - Maastrichtig.

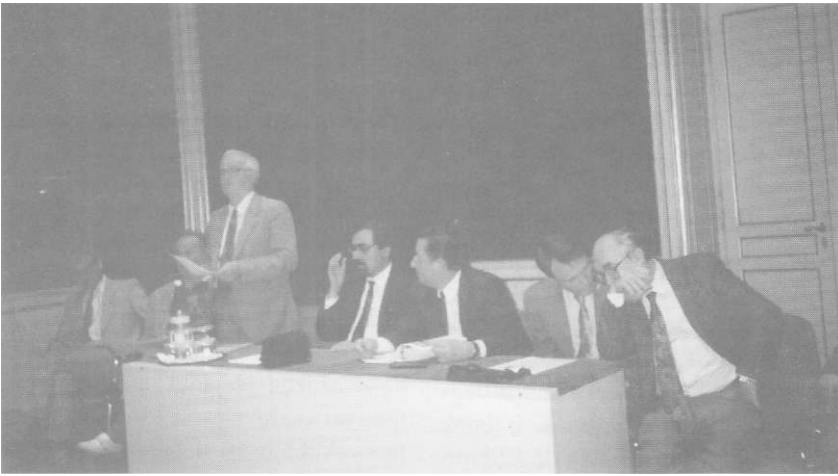
Mi lehet a mi szerény hozzájárulásunk a nagy vállalkozás sikeréhez? Folytattuk szívósan és rendületlenül azt, aminek nekigyürkőztünk. Nem polemizálunk, nem kötekedünk és nem szabadkozunk. Az Európai Utas feladata, hogy megismertesse a magyar olvasóval a régió reális viszonyait és értékeit. Nekünk magyaroknak, kik oly büszkék vagyunk ezeréves történelmünkre, meg kell értenünk azt, ha szomszédaink is a régmúltban keresik gyökereiket. A mondák, legendák, mítoszok színpompás kaleidoszkópként nemcsak a mi képzeletvilágunkat népesítik be, hanem más nemzeteket is. S ha elvárjuk a tiszteletet a sajátunk iránt, ne mosolyogjak le a másét. Mindez nem áll útjában a kritikai kutatásnak, elemzésnek. De más a tudomány s megint más a fennsőbbes gúny és

megvetés. Ne háborodjunk fel azon sem, ha a Párizs környéki békekötés és Trianon, amely számunkra - joggal - a nemzeti tragédia, az igazságtalanság, a diktátum színönimája - más népeknek állami-nemzeti létük megalapozását jelenti. Én el tudom képzelni, hogy ma, három nemzedék múltán, megírassék olyan történelmi alpmű, amely elfogadható és megnyugtató módon magyarázza el az évszázad elejének eseményeit a magyar, szlovák és a román diáknak. Abba nem lehet beletörődni, hogy egy új évezred küszöbén Szvatopluk, Árpád fejedelem, Dácia, Pannonia, a Hunyadiak vagy a Habsburgok ürügyén lángoljanak fel az indulatok az egymásra utalt népek között.

Minden prédikáció unalmas és nevenséges. Az egyetlen követendő ösvény: az előítéletektől mentes, elfogulatlan, nagyvonalú, emberséges magatartás. Mert itt csak akkor nő fü, nekünk és másoknak is, ha szót értünk. Ez az élet parancsa. A véleményeltérések rendezésének egyetlen lehetséges színtere: a kerekasztal. Nem lehet biztos saját jövőjében az, aki ma elüzi otthonából a bennszülöttet.

Nemrég, közvetlenül római utunk előtt Ausztriában jártunk, Heiligenkreuzban. A csodálatos román-gótikus templomot és kolostort a XIII. században a germán Babenberg fejedelmek a francia eredetű cisztercita rendnek ajánlották, osztrák, magyar, szlovén jobbágyok és iparosok építették, olasz művészek díszítették. Meghökkenett útikalauzunk közlése, hogy a fűtetlen, hideg kolostorban a szerzetesek átlagéletkora harminc év körül járt. Aztán este a televízióban az ismert boszniai képsorok. Fiatal emberek, gyermekek, fiúk, lányok holtteste. Hét évszázad alatt csak ennyire jutottunk az emberi élet megbecsülésében? ■

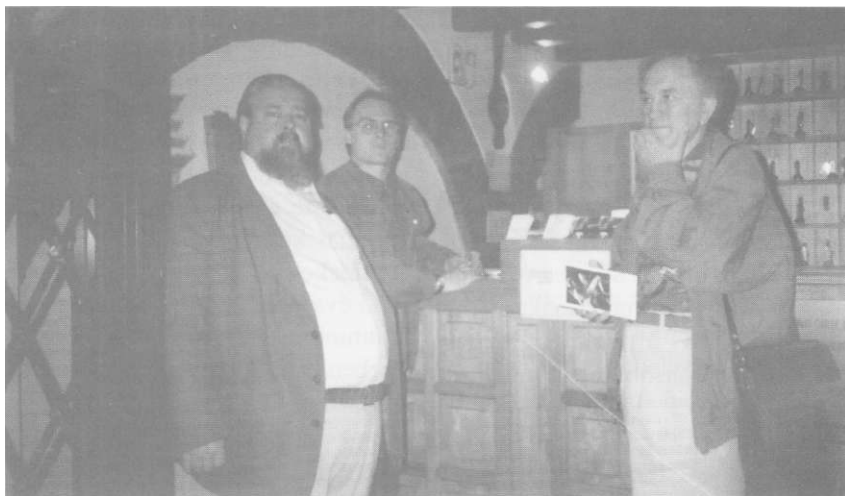
KOLOZSV

A római Magyar Akadémián tartott Európai Utas-esten Vásárhelyi Miklós olvassa fel Nagy utazás című írását. Mellette balról jobbra: Gaál István filmrendező, Tornai József, Szörényi László nagykövet, Lucio Pallotta, az olasz külügyminisztérium tanácsosa. Módos Péter és Kelemen János, az Akadémia igazgatója

Az esten felszólalt Keresztes Sándor, vatikáni nagykövetségünk, itt a fogadáson Vujicsics Sztojánnal beszélget

Megérkezés után a szállodában Vujicsics Sztoján, Módos Márton és Tornai József

Ötven esztendeje *Elvek, gondolatok* címmel a Kolozsvárott megjelenő *Termés* című negyedéves folyóirat érdekes ankétot rendezett. A folyóirat a fiatal erdélyi magyar írók és közírók egy csoportját tömörítette, azokat, akik az Erdélyi Helikon fiatal nemzedékének számítottak, egyszersmind kapcsolatban álltak a magyarországi népi írók táborával. A *Termés* szerkesztői Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László voltak, és minthogy Kolozsvár ezekben az esztendőkből átmenetileg ismét Magyarországhoz tartozott, a szűkebben vett erdélyi kérdéseken túl az egész magyarság szellemi életét át kívánták tekinteni, s választ kerestek azokra a kihívásokra, amelyeket az ország sorsára már akkor végzetesnek bizonyult világháború okozott. 1943 nyarára a magyarság már átélte a doni katasztrófát, és a józanabb elmék számot vetettek azzal, hogy a hadicselekmények végeztével Magyarország és természetesen Erdély helyzete is gyökeresen meg fog változni. Ennek a számvetésnek a jegyében került sor a *Termés* ankétjára, mint ahogy az országos számvetésnek ugyanez a gondolata húzódott meg az ugyancsak 1943 nyarán rendezett, emlékezetes szárszói találkozó mögött.

A kolozsvári szerkesztőség húsz írónak, illetve tudósoknak küldte el ankétára hívó levelét. Ez a levél a következőket állapította meg: „*Aggodalommal látjuk, hogy szellemi életünket az elkülönülés és a fejletlenség veszedelemre fenyegeti. Minden gondolat elenséget keres magának és minden gondolat egyeduralomra tör. Véleményünk szerint ez a jelenség nem maguknak a gondolatoknak a természetéből következik, hanem abból, hogy a rabul ejtett gondolatot szolgálóként akarja felhasználni elfogultság, érdek és szenvedély. Ennek egyik megnyilvánulását látjuk abban is, hogy egy-egy irányt mutató gondolat követői rendszerint nagyobb területet hasítanak ki a gondolat hatóteréből (gyakran szellemi életünk egész mezejét!), mint az, aki a gondolatot a magyar köztu-*

ÁRI GONDOLATOK

datba dobta. Másrészt meg mintha azt tapasztalnák, hogy egy-egy irányító gondolat megteremtője vagy szószólója magára hagyja az általa képviselt eszmét, illetőleg eltér attól.”

Erre a felszólításra a megkérdezettek többsége, közöttük Erdei Ferenc, Féja Géza, Kós Károly, Kovács Imre, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Nagy István, Németh László és Tamás Lajos igen alapos, esetenként tanulmányértékű és -terjedelmű választ adott. Ezekből a válaszból rendre kitést, hogy a magyar szellemi élet nagy egyéniségei miként látják a nemzet előtt álló nagy feladatokat: a „történelmi sorskérdéseket”, és miként látják mindebben saját tennivalóikat. Ugyanis az ankét minden egyes résztvevője valamely meghatározott kérdést és területet fogott át véleményével. Így Erdei Ferenc a magyar tanyarendszer jövőjével, Féja Géza az önkormányzatok szerepével, Kós Károly az „erdélyiséggel”, Kovács Imre a szociális igazságosságért folytatott küzdelemmel, László Gyula a magyar régészettel és őstörténettel, Makkai János a magyar középsztállyal, Mályusz Elemér a népiségtörténeti kutatásokkal, Nagy István a magyar munkásság küldetésével, Németh László az értelmiség szorongásos közérzetével, Tamás Lajos pedig a magyar és a román tudományosság közötti kapcsolatokkal foglalkozott.

Ezek közül a válaszok közül Kós Károlynak az erdélyi magyarság helyzetét és önismeretét vizsgáló írására szeretném felhívni a figyelmet. Kós helyesen állapította meg (gróf Teleki Pál geopolitikai tanulmányai nyomán), hogy Erdély kicsiben egész Közép-Európa mása lehetne: etnikai, kulturális és történelmi viszonyai azt a sokarcúságot tükrözik, amely a közép-európai régióknak is sajátja, ilyen módon aki Erdély kérdésére hitelesen választ kíván adni, annak a közép-európai dilemmákat kell megközelítenie. Ugyancsak helyesen szögezte le, hogy igazából nincs ellentmondás az erdélyi magyarság transzilvánista tudata és magyar nemzeti öntudata kö-

zött. „Erdélyiség és magyarság - jelentette ki - nem zárják ki egymást, sőt talán tudatosabb az erdélyi magyarban a maga magyarsága, mint az alföldiben, éppen azért, mert itt vegyesen él másik két néppel (amellyel azonban soha nem keveredett). Nem értem, miért kellene lemondania Erdély akármelyik népének nemzeti vágyairól, nemzete sorsának vállalásáról? Vagy talán lemondott-e egyetlen magyar is a magyarságáról, a magyar nemzettel való közösségi sorsvállalásról azért, mert erdélyinek mondta és vallotta magát és vállalta erdélyi sorsát is? S vajon Erdély fejedelmei nem tudatosan a közös magyar életet és jövődöt szolgálták-e akkor, amikor Erdélyország Magyarországtól külön független állam volt? Úgy hiszem, hogy akik 1919-ben itthon maradtunk, akik vállaltuk a román állampolgárságot is, a kiszolgáltatott kisebbségi állapotot is, hogy itthon maradassunk, nem voltunk rosszabb magyarok azoknál, akik innen olyan könnyedén kifutottak akkor. Eldobtuk-e magyarságunkat akkor, amikor Erdélyt vállaltuk? Bizony mondom: ha nem vállaltuk volna mi erdélyiek Erdélyt, ha kifutottunk volna mind innen, akkor követtük volna el a legnagyobb, leggyávább árulást magyarságunkkal szemben.”

Van abban valami elgondolkasztó, hogy e válaszok, természetesen Kós Károly vallomások felelete is, sok tekintetben mennyire érvényesek a jelenben. Most is egy hatalmas történelmi fordulat örvényében vagyunk, és sajnos szellemi életünket ma is az „elkülönülés és fejtelenség” veszedelme fenyegeti. Ez a felismerés motiválta a minap Kolozsvárott rendezett tanácskozást, amely a *Termés* által szerzett ankét ötvenedik évfordulója alkalmából elevenítette fel a régi kérdéseket. A Szabédi László-emléknapok keretében, a kolozsvári unitárius egyház dísztermében tartott tudományos összejövetelt három kulturális intézmény rendezte: a budapesti Anyanyelvi Konferencia, a kolozsvári Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és a Korunk Stúdió, amely a

nagyszerű (és most Funar polgármester intézkedései következtében veszélybe került) folyóiratot jelenteti meg.

A mostani kolozsvári ankét természetesen nem egyszerűen tisztelgés volt a korábbi eszmecsere rendezőinek és résztvevőinek emléke előtt, hanem igenis legmaibb tapasztalatainknak és felismeréseinknek adott hangot. Ahogy 1943-ban, most is „személyre szóló” kérdésekre vártak feleletet a rendezők. Így, miután Kántor Lajos, a *Korunk* szerkesztője bevezette a *Termés* ankétját, Markó Béla költő, az RMDSZ elnöke a költészet és a politika viszonyáról, Borbándi Gyula müncheni irodalomtudós a magyar népi mozgalomról, Molnár Gusztáv budapesti politológus a magyarság geopolitikai helyzetéről, végül e sorok írója a polgárosodásról és ebben az értelmiség feladatairól tartott előadást. Másnap pedig - Kós Károly 1943-as válaszára emlékezve - a budapesti Czine Mihály, a szombathelyi Láng Gusztáv, a müncheni K. Lengyel Zsolt és a kolozsvári Nagy György beszélt a transzilvánizmus: az „erdélyi gondolat” múltbeli és mai jelentőségéről. A transzilvánista eszme, mely mindig is azt hirdette, hogy mindegyik erdélyi népnek természetes joga van szülőföldjéhez, s ahhoz, hogy maga kormányozza saját magát, és erre az önkormányzati rendszerre kell felépíteni a három erdélyi nép: a magyar, a román és a német együttműködését, nos, a transzilvánizmus mindig viták keresztjében állt. Ma is viták folynak róla - ezeknek tisztázásához járult hozzá a minapi kolozsvári eszmecsere.

Emellett a jelenlevők, akik között ott voltak a külföldi magyar szellemi élet jeles képviselői, az Anyanyelvi Konferencia vezető személyiségei, mint Gál Sándor Kassáról, Lázár Oszkár egyetemi tanár a svédországi Lundból, megkoszorúzták Szabédi László emléktábláját és síremlékét, s igen jól sikerült összejövetelel találkoztak a kolozsvári magyar kulturális intézmények, az ottani íróársaság, a *Helikon* szerkesztősége, az egyetemi magyar tanszék vezetőivel. A kolozsvári ankétnak is - a tudományos program mellett - ez volt az egyik legértékesebb eredménye: a személyes találkozás, a kölcsönös ismerkedés, a mind termékenyebb „magyar-magyar párbeszéd”.

Pomogáts Béla

TALÁLKOZÁSOK

Az Európai Utas szerkesztői és munkatársai sűrűn találkoznak az olvasókkal. Képekkal számolunk be a miskolci (a Kárpátalja című lap szervezésében tartott) estünkről, amelyre átlátogattak Ungvárról is, továbbá a kaposvári és szombathelyi ankétunkról, melyet az Életünk című folyóirattal közösen rendeztünk

Kaposvárrott: Takáts Gyula

*Miskolcon...
Ortutay Elemér*

Váci Szabó László

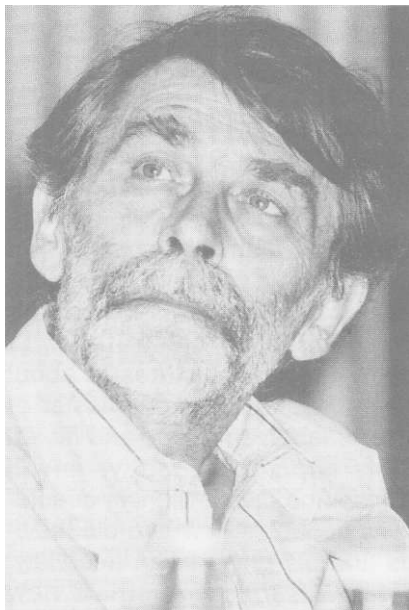
*Memkovicz Tamás
(jobbra lent)*

A miskolci közönség egy csoportja

Vas János felvételei

TALÁLKOZÁSOK

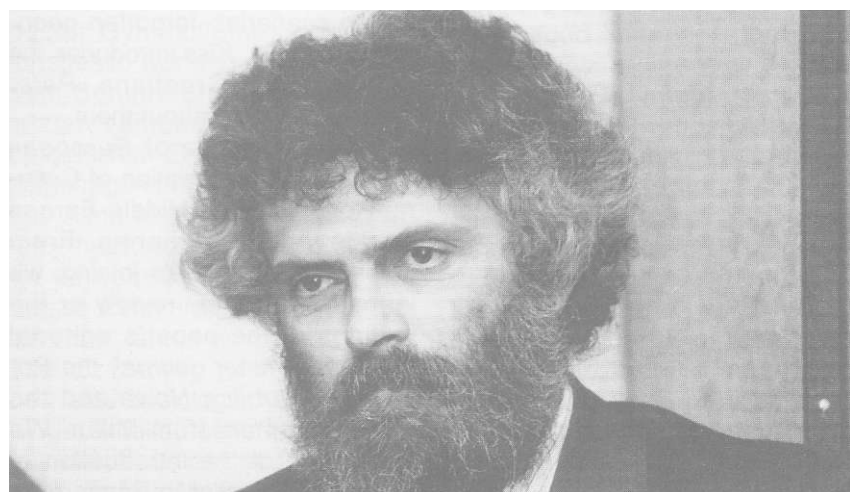

Schlett István

Szombathelyen...
Cseres Tibor és Páskándi Géza

Pete György
(jobbra lent)

SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE GYÖRGY (1927-)

író, újságíró, fordító

CALDERAZZI, ANTONIO

MASSIMO

újságíró, Milánó

CSERES TIBOR (1915-1993)

író

CHMEL, RUDOLF (1937-)

irodalomtörténész, Pozsony

DEÁK ERNŐ (1939-)

történész, szerkesztő, Bécs

DOBAI PÉTER (1944-)

író

GOLDSTÜCKER, EDUARD (1913-)

író, egyetemi tanár, Prága

GÖNCZÁRPÁD (1922—)

író, a Magyar Köztársaság elnöke

KISS ISTVÁNNÉ

tanár

KISS GY. CSABA (1945-)

irodalomtörténész, polonista

KUKORELLY ENDRE (1952-)

író

MÓDOS MÁRTON (1967-)

szerkesztő

MOLNÁR GÁL PÉTER (1930-)

színháztörténész, kritikus

MURÁNYI GÁBOR (1950-)

újságíró

PAPP GÁBOR ZSIGMOND

(1966-)

a Magyar Rádió szerkesztője

POMOGÁTS BÉLA (1934-)

irodalomtörténész

ROSIÈRE, STEPHANE (1960-)

történész, Párizs

SÁRKÖZY PÉTER (1945-)

egyetemi tanár, Róma

SÜTŐ ANDRÁS (1927-)

író

SZABÓ LILLA (1952-)

művészettörténész

SZABÓ B. ISTVÁN (1942-)

irodalomtörténész

TORNAI JÓZSEF (1927-)

költő, a Magyar Írószövetség

elnöke

TYRAN, PETER

horvát történész, Bécs

VÁSÁRHELYI MIKLÓS (1917-)

újságíró, történész

ZELEY LÁSZLÓ

a Magyar Rádió szerkesztője

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN

The history of Middle-European Initiative dates back five years. It was established to promote economic and cultural Cooperation between countries of the area. The goal of the Initiative is to support the development of European integration and not the isolation of the region. Hungary presides the Organization this year. The member countries' Prime Ministers will have their convention in Budapest in July. On this occasion, *József Antall*, Prime Minister of the Republic of Hungary gives an interview to *European Traveller*. Mr. Antall answers the questions of *Péter Sárközy*, professor of the University of Rome, concerning historical past and political Potentials of the area.

The following articles introduce some of the old-new Workshops of Hungarian culture. Tamási Áron high school in Székelyudvarhely (Transylvania) has a past of four hundred years. *György Beke* writes about this important institution of Hungarian education and culture. The foundation of the Trefort Street high school in Budapest was in connection with the educational reforms of past century's Hungary going through embourgeoisement. *Edward Teller*, the world-famous physicist has graduated from here in 1926, with whom *László Zeley* talks on his 85th birthday. A few years ago, *Századvég* started as a theoretical periodical of the youth and by now has become one of the most important Hungarian book publisher. This "success-story" is told by *Gábor Murányi*. *Péter Molnár Gál* writes about the past of the theatre of Vígszínház, which introduced the traditional style of bourgeois acting to Budapest.

Ferenc Fejtő recalls his memories in connection with Middle-Europe and *Stephane Rosière* writes about Middle-Europe's Situation today from the point of view of a Parisian. *Ernő Deák* gives a critical analysis of the historical evolution of Hungarian national consciousness.

Ferenc Donath (1913-1986) was a prominent character of the Hungarian radical Opposition movements. His possibility is summoned in the writings of *József Tornai*. *Miklós Hubay* on his seventy fifth birthday talks to *Gábor Zsigmond Papp* about his life and the fate of his dramas. *András Sütő's* writings are a congratulatory to his fellow writer on his birthday. *Lilla Szabó's* essay illustrated with many colourful pictures is about *Lajos Kassák*, a grandmaster of Hungarian avant-garde and his effects apply even today. *István Szabó*, the Oscar-winning director talks about his new and old movies and his plans in an interview. *Erich Kussbach*, Austria's new ambassador to Budapest was born and raised in Hungary and chose Austria as his new home in 1956. He talks to *Márton Módos* about his life and works.

Tibor Cseres's anecdotal remembrance talks about the greats of Hungarian literature. *Péter Dobai's* reflexions are in connection with the experiences of a trip to Denmark. *Endre Kukorelly* paints a picture of an uninhabitable, still to us homely city, Budapest. *Rudolf Chmel* writes a review of three important books on the relations of Middle-European peoples. *Eduard Goldstücker* writes about the disintegration of Czechoslovakia in his letter to the mayor of his Slovakian native village.

In his series with the title "Forgotten sceneries-forgotten people". *Csaba Gy. Kiss* introduces the Burgenlander Croats, *Peter Tyrán* also writes about them.

By the initiative of *European Traveller*, an Association of Cultural Periodicals of Middle-Europe was founded this spring. From among the periodicals joining, we introduce three by review or the writings of the paper's editorial staff: the *Wiener Journal*, the Polish *Res Publica Nowa* and the *Europa Domani* from Milan. We inform you of the introduction of *European Traveller* in Rome, pub-

TRAVELLER 1993/2 SUMMARY

lish *Árpád Göncz's* letter which was addressed to the audience of the Roman party, and *Miklós Vásárhelyi's* speech given here. *Béla Pomogáts* reports on the conference in Kolozsvár in memory of the great Transylvanian periodical „Termés” of the forties.

EUROPÄISCHER REISENDER 1993/2-RESÜMEE

Vor fünf Jahren hat man die Kooperation im Rahmen der Mitteleuropäischen Initiative begonnen, um die wirtschaftliche und kulturelle Zusammenarbeit der Staaten der Region zu fördern, und die Annäherung zur Europäischen Gemeinschaft zu erleichtern. Dieses Jahr hat Ungarn den Vorsitz der Organisation inne, so ist Budapest der Gastgeber der Konferenz der Ministerpräsidenten im Juli 1993. Aus diesem Anlass gibt Ungarischer Ministerpräsident *József Antall* ein exklusives Interview für unsere Zeitschrift, wo er mit dem Römer Universitätsprofessor *Péter Sárközy* über die Geschichte und die politischen Möglichkeiten unserer Region spricht.

Neue und alte Werkstätte ungarischer Kultur werden in den nächsten Artikeln vorgestellt. Das Gymnasium Áron Tamási in Székelyudvarhely (Transsylvanien) blickt auf eine Vergangenheit von vierhundert Jahren zurück, die von *György Beke* beschrieben werden. Die Gründung des Budapester Gymnasiums in der Trefortstrasse war eng verbunden mit dem Schulreform am Ende des letzten Jahrhunderts, die viel zur bürgerlichen Entwicklung Ungarns beigetragen hat. Diese Schule war das Alma Mater des weltberühmten Physikers *Edward Teller*, der an seinem 85. Geburtstag von *László Zeley* interviewt wird. Vor ein Paar Jahren wurde unter dem Titel *Századvég* („Jahrhundertende“) eine soziologische Zeitschrift junger Intellektuellen gegründet, aus der eines der bedeutendsten ungarischen Verlagshäuser der

neunziger Jahre herauswuchs. Die Erfolgsgeschichte wird von *Gábor Murányi* erzählt. Als „Sprechendes Haus“ wird das Theater *Vígszínház* von *Péter Molnár Gál* vorgestellt, das den Stil des bürgerlichen Theatres in Budapest eingeführt hat.

François Fejtő publiziert ein Teil seiner Erinnerungen, *Stephane Rosière* beschreibt die heutige Situation Mitteleuropas aus der Sicht des Beobachters aus Paris.

Die Figur von *Ferenc Donath* (1913-1987), des herausragenden Politikers der radikalen oppositionellen Bewegungen Ungarns wird von *József Tornai* aufgeschwört. Dramatiker. *Miklós Huby* erinnert sich an sein Leben und an das Schicksal seiner Schriften an seinem 75. Geburtstag im Gespräch mit *Zsigmond G. Papp*. Auch der Schriftsteller-Kollege aus Transsylvanien, *András Sütő* begrüsst den Jubilenten Huby in seinem Essay. Über den Grossmeister der ungarischen Avantgarde, *Lajos Kassák* und über seine bis heute währende Wirkung schreibt *Lilla Szabó* - mit vielen Illustrationen. Der Oscar-Preisgekronte Filmregisseur *István Szabó* spricht über seine alten und neuen Filme und über seine Pläne in einem Interview. Neuer Budapester Botschafter von Österreich, *Erich Kussbach* ist in Ungarn geboren und aufgewachsen, nach der Revolution 1956 flüchtete er nach Österreich und fand da seine neue Heimat. Im Gespräch mit *Márton Módos* spricht er über sein Leben und über seine Arbeit.

Die anekdotische Erinnerungen von *Tibor Cseres* lassen die grossen Meister der ungarischen Literatur wieder aufleben *Péter Dobai* reflektiert auf seine Erlebnisse bei einer Reise in Dänemark. *Endre Kukorelly* beschreibt Möglichkeiten und Unmöglichkeiten des Lebens der Grossstadt Budapest.

Rudolf Chmel rezensiert drei wichtige Bücher über die Verhältnisse und Beziehungen der mitteleuropäischen Völker. In der Rubrik „Vergessene Landschaften - vergessene Völker“ stellt *Csaba Gy.*

Kiss und *Peter Tyrán* das Leben der Kroaten in Burgenland vor. *Eduard Goldstücker* aus Prag schreibt in seinem Brief an den Bürgermeister seines slovakischen Heimdorfes über die Schwierigkeiten nach der Auflösung der Tschechischen und Slovakischen Republik.

Auf Initiative von *Europai Utas* wurde im Frühjahr 1993 der *Verein Mitteleuropäischer Kulturzeitschriften* gegründet. Drei teilnehmenden Zeitschriften werden jetzt vorgestellt: *Wiener Journal*, *Res Publica Nowa* aus Poland und *Europa Domani* aus Mailand. Wir berichten über die Presentation von *Europai Utas* in Rom, u.a. mit dem Brief von Staatspräsidenten *Árpád Göncz* zum Römer Publikum und die Rede von *Miklós Vásárhelyi* an diesem Abend. *Béla Pomogáts* berichtet über die Konferenz in Kolozsvár/Cluj (Rumänien), die die ehemalige transsylvanische Zeitschrift „Termés“ (Ernte) zum Thema hatte.

Unsere nächste Nummer erscheint im Herbst 1993.

IL VIAGGIATORE EUROPEO 11 SOMMARIO

L'Iniziativa Centroeuropea, l'organizzazione creata a promuovere la collaborazione economica e culturale tra gli Stati dell'area, ha ormai un passato di cinque anni. Lo scopo dell'Iniziativa però non è una chiusura regionale bensì quello di sollecitare l'integrazione europea. Siccome la Presidenza di turno quest'anno spetta all'Ungheria, sarà Budapest nel mese di luglio la sede della conferenza annuale dei rispettivi capi di governo. E proprio in vista di quest'avvenimento che il Primo Ministro della Repubblica Ungherese, *József Antall* ha concesso un'intervista al *Viaggiatore Europeo*. Rispondendo alle domande di *Péter Sárközy* il leader ungherese parla del passato storico e delle possibilità politiche dell'area.

Gli articoli che seguono ci presentano alcuni centri - antichi e nuovi - della cultura ungherese. Il

liceo di Székelyudvarhely nella Transilvania che oggi porta il nome dello scrittore Aron Tamási può vantarsi di un passato di ben 400 anni. È György Beke a scrivere su quest'istituzione importante della cultura e l'istruzione in lingua ungherese. La fondazione del liceo di via Trefort a Budapest risale all'epoca della riforma scolastica introdotta nell'Ottocento in un'Ungheria avviata sulla strada dello sviluppo borghese. Tra le mura di questo liceo ottenne la maturità nel 1926 il futuro fisico famoso Edward Teller che all'85° compleanno viene intervistato da László Zeley. La rivista "Századvég" (Fine del Secolo) fondata alcuni anni fa da giovani studiosi oggi è uno degli editori più importanti dell'Ungheria. La storia di questo successo brillante viene narrata da Gábor Murányi. Il critico Péter Molnár Gál rievoca il passato del Teatro Vig, creatore a Budapest di uno stile teatrale borghese di consolidata tradizione.

Ferenc Fejtő raccoglie i suoi ricordi sulla Mitteleuropa mentre Stéphane Rosière abbozza la situazione attuale dal punto di vista del osservatore parigino. Ernő De-

ák offre un'analisi critica della coscienza nazionale ungherese nel corso della storia.

La figura di Ferenc Donath (1913-1987) personaggio eccellente dei movimenti radicali dell'opposizione ungherese negli ultimi 50 anni, viene ripresentata dall'articolo di József Tornai. Il drammaturgo Miklós Hubay nel giorno del 75° compleanno parla della sua vita e della fortuna delle sue opere teatrali intervistata da Gábor Zsigmond Papp. Sono di András Sütő gli auguri di compleanno al collega scrittore. Del pittore-poeta Lajos Kassák, grande maestro dell'avanguardia ungherese e della sua influenza tuttora viva parla Lilla Szabó in un articolo accompagnato da molte illustrazioni. Il regista István Szabó, vincitore dell'Oscar parla dei suoi film passati e futuri. Il neoambasciatore austriaco a Budapest, il Sig. Erich Kussbach è nato ed è cresciuto in Ungheria è dal 1956 vive nella patria eletta. È Márton Módos che lo interroga della vita è del lavoro.

I ricordi aneddotici di Tibor Cseres rievocano i grandi personaggi della letteratura ungherese. Le riflessioni de Péter Dobai nascono

dalle impressioni di un viaggio in Danimarca. Endre Kukorelly delinea il quadro di Budapest, metropoli inabitabile ma a noi tanto familiare. Rudolf Chmel recensisce tre importanti libri che parlano dei rapporti dei popoli della Mitteleuropa.

Sotto il titolo „Paesaggi dimenticati-popoli dimenticati” questa volta Csaba Kiss Gy. e Peter Tyranci presentano i croati della Burgenland. Nella lettera indirizzata al sindaco del suo paese natio nella Slovacchia Eduard Goldstücker scrive sulle conseguenze della dissoluzione della Cecoslovacchia.

Su iniziativa del Viaggiatore Europeo è stata creata questa primavera l'associazione delle riviste culturali dell'Europa Centrale. Questa volta vengono presentate tre delle associate: la Wiener Journal, la polacca Nowa Respublica e l'Europa Domani di Milano.

Nel servizio sulla serata romana del Viaggiatore pubblichiamo la lettera di saluti di Árpád Göncz ed il discorso di Miklós Vásárhelyi. A proposito di una conferenza di Kolozsvár Béla Pomogáts parla della rivista „Termés” (Il Raccolto) pubblicato negli anni 40 in Transilvania.

Kedvezményes

előfizetési akció!

Fizessen elő közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön már 500 forintért előfizethet az Európai Utas következő négy számára. Megtakarítása

így 96 forint, ráadásul ingyen megküldjük az 1992. téli számot, melynek ára 149 forint.

Számoljon:

96 Ft+149 Ft=245 Ft, ennyivel olcsóbban és utánjárás nélkül biztosan megkapja egy éven át a legszebb magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai Utas c. folyóiratot egy éves Időtartamra.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlitem ki.

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országában mindenütt találkozhat
a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának,
a Gan-nak a pénzügyintézetével.
A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat
magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

Új címünk: BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.

**KASSÁK LAJOS, A KÉPZŐMŰVÉS
HUBAY MIKLÓS 75 ÉVES
SZABÓ ISTVÁN FILMRENDEZŐ PORTRÉJA**

Európai utas

Ára: 149 Ft